Alain de Botton

Statü Endişesi*

Türkçesi: Ahu Sıla Bayer

3. BASKI

*SEL YAYINCILIK

Alain de Botton

Statü Endişesi*

Türkçesi: Ahu Sıla Bayer

Bu kitap, hepimizin içini kemiren ancak pek nadir ifade edebildiğimiz bir korkuyu su yüzüne çıkarıyor: başkalarının bizim hakkımızda ne düşündüğü korkusu. Başarısızlığımızın toplum tarafından acımasızca yargılanacağı hissi. Bir başka deyişle bu kitap, evrensel bir endişeye, statü endişesine ayna tutuyor.

Alain de Botton, yine zarafet ve incelikle statü endişemizin nereden kaynaklandığını ve onu yenmek için neler yapabileceğimizi anlatıyor bize. Felsefecilerin, sanatçıların ve yazarların yardımıyla, statü endişesinin tarihsel öyküsünü ve tarih boyunca bu endişeyi yenmeye çabalamış hareketleri inceliyor. Toplumun acımasız yargılarına karşı kalkanlar edinen ve bu yolla mutluluğa ulaşmaya çalışan yalın ayak filozofların, üstsüz bohemlerin, komedyenlerin, şair ve ressamların bir resmi geçidini sunuyor okura.

Sonuç: bu kitap yalnızca eğlendirmiyor, düşüncelerimizi de kışkırtıyor. Felsefenin yardımıyla toplumsal kaygılarımızdan kurtulmamızı sağlayan, yürek hafifleten bir kitap.

Kitabı okuyanlar, belki yıllardır ruhlarını kemiren statü endişesinden arınmış olacaklar.

www.alaindebotton.c

ISBN 975-570-233-4

*SEL YAYINCILIK

* **SEL** YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel.: (0212) 516 96 85 Faks: (0212) 516 97 26

Kitabevi: Mahmut Esat Bozkurt Cad. 1 / 4 Alsancak - İzmir
Tel.: (0232) 463 99 68

http://www.selyayincilik.com
E-mail: posta@selyayincilik.com

ISBN 975-570-233-4

* **SEL** YAYINCILIK: 228
Alain de Botton: 07

STATÜ ENDİŞESİ
Alain de Botton

www.alaindebotton.com

Türkçesi: Ahu Sıla Bayer

Kitabın özgün adı:
Status Anxiety

Birinci Baskı: Şubat 2005
İkinci Baskı: Şubat 2005
Üçüncü Baskı: Haziran 2005

Kapak tasarım: Gökçen Ergüven

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203 Topkapı-İstanbul

Alain de Botton

STATÜ ENDİŞESİ

Türkçesi:

Ahu Sıla Bayer

İÇİNDEKİLER

STATÜ ENDİŞESİNİN NEDENLERİ

ÇÖZÜMLER

Statü

- Statü, kişinin toplumdaki konumunu ifade eder. Sözcüğün kökeni Latince "ayakta duruş" anlamına gelen *statum* fiilidir (*stare* fiilinin geçmiş zamanda çekilmiş hali).
- Statü, dar anlamıyla, kişinin bir gruptaki resmî ya da meslekî duruşunu belirtir (evli, yüzbaşı, vb.). Fakat daha geniş anlamıyla statü (bizi burada ilgilendiren tam da budur), kişinin dünyanın gözündeki değerini, önemini ifade eder.
- Tarih boyunca toplumların yüksek statüye layık gördüğü gruplar çeşitlilik göstermiştir: avcılar, savaşçılar, köklü aileler, rahipler, şövalyeler, doğurgan kadınlar. Batı'nın statü anlayışı (burada tartışmaya açtığımız, belirsiz ama bir o kadar da anlaşılabilir bir alandır bu) 1776'dan bu yana giderek artan bir oranda maddi başarıyla bir tutulur olmuştur.
- Yüksek statünün getirileri pek keyifli olur. Yüksek statü bize para, özgürlük, mekan, rahatlık, zaman kazandırmanın yanı sıra bizi belki de en az bunlar kadar önemli bir hisle donatır: başkaları tarafından önemsendiğimiz ve değerli insan muamelesi gördüğümüz hissi. Bu hissi bize yaşatanlarsa: davetler, pohpohlanma, yaptığımız bir espri üzerine (espri dişe dokunur olmasa da) patlatılan kahkahalar, saygı ve ilgidir.
- Yüksek statü birçok kişiye göre en güzel dünya nimetlerinden biridir. Bu bilinir de pek az kişi tarafından itiraf edilir.

Statü Endişesi

- Yaşamımızı büyük ölçüde yiyip bitirebilecek kadar zararlı ve azılı bir korku. İçinde yaşadığımız toplumun bize dayattığı başarı siluetinin içini dolduramadığımız, gün gelip de çaptan düşeceğimiz, bunun sonucunda da itibarımızı ve haysiyetimizi kaybedeceğimiz; merdivenin çok alçakgönüllü bir basamağında durduğumuz ya da her an bir alt basamağa inme tehlikesini taşıdığımız gibi düşünceleri beraberinde getiren köklü bir endişe.
- Statü endişesi; güç kaybetme, kendini işlevsiz hissetme, emeklilik, bizimle aynı sektörde çalışan kişilerle yapılan sohbetler, ünlülerin gazetede yayınlanan yaşam öyküleri ve arkadaşlarımızın bizden daha büyük başarılar elde etmeleri gibi öğeler tarafından tetiklenir. Ancak içimizde büyük bir gerilime yol açan bu endişeyi dışavurmak toplumsal açıdan pek hoş kaçmaz, bu yüzden tıpkı (bahsedilen endişeyle birebir alakalı olan) kıskançlık gibi, statü endişesinin de yansıtıldığına pek rastlanmaz. Yansıtılsa bile bu, bir anda dikkatimizin dağılması ve bakışlarımızın dalıp gitmesiyle, zoraki bir gülümsemeyle ya da bir başkasının başarılı olduğu haberi karşısında yaşanan uzunca bir sessizlikle sınırlıdır.
- Merdivendeki konumumuz bizim için çok önemlidir çünkü benlik imgemiz (kendimizi nasıl algıladığımız) başkalarının bizi nasıl algıladığıyla birebir alakalıdır. Nadir istisnalar dışında (Sokrates ve İsa gibi), hepimiz kendimize tahammül edebilmek için dünyanın bize saygı duyduğuna dair birtakım işaretler arar, onlara bel bağlarız.

- Daha da kötüsü, statü sahibi olmak hele hele onu bütün bir yaşam boyu aynı seviyede tutmak çok zordur. Statünün doğuştan itibaren damarlarımızda akan soylu kanla sabitlendiği durumları saymazsak, toplumdaki konumumuz elde ettiğimiz başarılara göre belirlenir. Başarısız olmamız ise pamuk ipliğine bağlıdır. Falanca konuda ahmaklık etmemiz, filanca bilgiden yoksun oluşumuz, ülke ekonomisi ya da iş arkadaşımızın kötü niyeti bizi kolayca başarısızlığa sürükleyebilir.
- Ve bir kez başarısız olduk mu bizi yiyip bitiren bir aşağılık duygusu baş gösterir: dünyayı aslında değerli bir varlık olduğumuza ikna edemediğimizi, sonsuza dek başarılı kişileri buruklukla, kendimizi de utançla anmaya mahkum edildiğimizi düşünürüz.

Tez

- Tezimiz şudur: Statü endişesi bizi fena halde kedere ve hüzne sürükleme olasılığını bünyesinde barındırır.
- Statüye duyulan iştah, bütün iştahlar gibi, işe yarayabilir: yeteneklerimizin hakkını verebilmemiz için bizi cesaretlendirir, mükemmelliği hedeflemeye yönlendirir, zarar verici ve tuhaf davranışlardan kaçınmamızı sağlar ve bir toplumun üyelerini ortak bir değerler sisteminde birbirine kenetler. Ancak statüye duyulan iştah, diğer bütün iştahlar gibi, aşırıya kaçıldığında ölümle sonuçlanabilir.
- Taşıdığımız endişenin üstesinden gelmenin en iyi yolu onu anlamaya ve ondan bahsetmeye çalışmak olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

STATÜ ENDİŞESİNİN NEDENLERİ

I.

SEVGİSİZLİK

Sevgiye Ulaşmak için Yüksek Statü

1

Bizi yüksek statü arayışına yönelten karşı konulmaz isteğin neler olduğu konusunda yaygın birtakım yargılar vardır: ilk akla gelenler para, ün ve itibar edinme hırsıdır.

Bu yargılara alternatif olarak, yüksek statü aracılığıyla tam olarak neye ulaşacağımızı, asıl neyin peşinde olduğumuzu daha kesin terimlerle ifade edecek olursak, siyaset kuramında pek kullanılmayan bir terime başvurabiliriz: sevgi. Yemek ve barınak gibi temel ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra, toplumsal hiyerarşide bir yer edinme isteğimiz girer devreye. İşte bu isteği tetikleyen ana itki mal mülk edinmek ya da iktidar sahibi olup sözümüzü geçirmekten çok, sevgiye ulaşmaktır belki de. Ulaşacağımız nihai nokta sevgidir; para, ün ve itibar sevgiye ulaşma yolunda kullandığımız birer simge (ve birer araç) olarak değerlendirilebilir.

"Sevgi" sözcüğü genellikle anne babamızdan ya da sevgilimizden ne beklediğimize karşılık olarak kullanılan bir sözcüktür ama şimdi burada koskoca dünyadan ne istediğimiz ve ne aldığımızla ilgili bir konuda karşımıza çıkıyor. Belki her şeyden önce sevgi sözcüğünü ilk akla gelen ailevi ve cinsel anlamlarıyla bir kez daha tanımlamakta fayda var: sevgi, bir kişinin bir başka kişinin varlığına gösterdiği saygı ve hassasiyettir. Sevgi görmek, ilgi odağı olduğumuzu hissetmek demektir. Seviliyorsak eğer, varlığımızın farkına varılır, adımız anımsanır, görüşlerimiz dinlenir, başarısızlıklarımıza hoşgörüyle bakılır, ihtiyaçlarımız karşılanır. Ve böylesi bir ilgi odağı olan bizler başarıdan başarıya koşar, yaşamın tadını çıkarırız. Sevginin ilk akla gelen romantik anlamıyla burada değin-

diğimiz statüye dair anlamı arasında bazı farklar vardır: statü sonucunda edinilen sevginin cinsel bir getirisi olmaz ya da evlilikle sonlanmaz, statümüzden dolayı sevgi gösterenlerin beklentileri farklı olabilir. Ancak bu iki tür sevginin önemli bir ortak yönü vardır: sevilen kişi başkalarının iyi niyetli ve sevgi dolu bakışları altında korunuyor olmanın tadını çıkarır.

Toplumda önemli bir konuma erişmiş kişileri "adam olmuş", tam tersi konumdakileri de "bir hiç" olarak tanımlamak gibi yaygın bir tavır vardır. Oysa bunlar saçma tanımlamalardır çünkü herkesin kimlik sahibi birer birey olduğu, kişilerin varlığının karşılaştırmaya açık olduğu tartışma götürmez. Ancak bu iki ifadenin sık sık karşımıza çıkıyor oluşu, toplumların bazı grupları nasıl el üstünde tutup diğerlerini yerin dibine batırdığını bir kez daha kanıtlar. Statü sahibi olamamış bireyler toplumların gözünde birer "hiç"tir, onlara sert muamele edilir, renkli kişilikleri görmezden gelinir ve kimlikleri horlanır.

Alçak statünün sonuçları yalnızca maddi açıdan ele alınmamalıdır. Statü edinememiş olmanın cezası (meseleyi geçimimizi sağlamanın ötesinde değerlendirecek olursak) sadece fiziksel rahatsızlıkla sınırlı kalmaz. Daha da önemlisi, alçak statü kendimize olan saygımızı yerle bir eder. Fiziksel rahatsızlık, eğer işin içinde aşağılanma ve hor görülme yoksa uzun süre boyunca katlanılabilir bir durumdur; örneğin uzun yıllar ne zor şartlarda yaşamış askerler ve kaşifler vardır, ülkelerindeki hiçbir yoksulun baş edemeyeceği kadar çetin şartlara göğüs germişlerdir; toplumdaki diğer bireylerin onlara saygı duyduğu düşüncesi onları ayakta tutmuştur.

Yüksek statünün getirileri de maddiyatla sınırlı değildir. Zengin insanların kendilerinden sonra gelecek beş nesli kolayca geçindirebilecek kadar servet edinmişken hâlâ para biriktiriyor olmaları bizi şaşırtmamalıdır. Eğer varlıklı olma isteği yalnızca maddiyatla ilgili olsaydı, zenginlerin bu çabası-

nı anlamak zor olurdu. Ancak zengin insanların para biriktirmelerinin nedeni paranın kendisi kadar onu biriktirme süreci sonucunda edinecekleri saygının peşinde olmalarıdır. Pek azımız lüks hayata ve estetiğe düşkünüzdür ama hepimiz saygı ve şeref edinmek için kıvranır dururuz; ve eğer gelecekte bir toplum insanlara küçük plastik diskler karşılığında sevgi dağıtacak olsa, çok geçmeden bu gereksiz, değersiz nesneler yaşamımızın merkezine oturur, en ateşli isteklerimizin ve en köklü endişelerimizin kaynağı olur çıkardı.

2

Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Edinburgh, 1759): "Dünyadaki bütün bu hırgür, bu keşmekeş neye hizmet ediyor? Para hırsıyla canımızı dişimize takmış, zenginlik, iktidar ve mükemmellik peşinde koşuyoruz; bu koşunun sonunda ne bekliyor bizi? Doğanın gereklerini mi yerine getirmeye uğraşıyoruz? En yoksul işçinin yevmiyesi bile doğanın gereklerini karşılamaya yeter. Öyleyse *daha iyi şartlarda yaşamak* adını verdiğimiz o yüce amacın nasıl bir yararı var bize?

Şu yararı var: bütün bu koşuşturmanın sonucunda gözlemlendiğimizi, ilgilenildiğimizi, bize sempatiyle, beğeniyle ve takdirle bakıldığını hissederiz. Zengin adam servetinin keyfini sürer çünkü aslında o servet dünyanın ilgisini ve beğenisini de beraberinde getirmektedir. Tam aksine yoksul adam yoksulluğundan utanç duyar çünkü o yoksulluk onu insanlığın görüş alanının dışına itmiştir. Bizimle ilgilenilmediği hissi, insan doğasının en ateşli isteklerine bile ket vuran bir histir. Yoksul adam evden işe, işten eve gidip gelirken kimse onu fark etmez. Dışarıda kalabalığın içinde yürümesi ya da hiç dışarı çıkmadan kendi ininde yaşaması hiçbir şeyi değiştirmez: her iki durumda da aynı silikliğin ve görünmezliğin içindedir. Oysa rütbeli ve haysiyetli adam bütün dünya-

nın gözleri önündedir. Herkes ona bakmaya can atar. Davranışları kamuoyunun ilgi odağıdır. Her lafı, her hareketi ilgiyle karşılanır."

3

Her yetişkinin yaşamına iki ayrı büyük aşk öyküsü egemen olur. İlki cinsel aşka ulaşma yolundaki arayışımızın öyküsüdür; bu bilindik öykü toplumsal olarak kabul görür, alkışlanır, iniş çıkışları ve fırtınaları ise edebiyatın ve müziğin çıkış noktasını oluşturur. İkinci öykü ise dünyanın sevgisini kazanma yolundaki arayışımızın öyküsüdür; daha gizli saklıdır, daha bir yüz kızartıcıdır. Onu bir şekilde ifade etsek bile çok nüktedan ya da alaycı ifadeler kullanmaya çalışırız. Dünyanın sevgisini kazanma arayışının sadece kusurlu ya da haset dolu ruhlara özgü olduğunu düşünür ya da statü edinme arayışını sadece ekonomik terimlerle değerlendiririz. Ancak bahsettiğimiz ikinci öykü en az ilki kadar yoğundur, ilki kadar karışık, önemli ve evrenseldir; hüsranları da en az ilki kadar acı verir. İkinci öyküde de tıpkı ilkinde olduğu gibi kalp kırıklığı vardır. Ancak bu kez kalp kırıklığını yaşayanlar, dünyanın birer "hiç" diye yaftalayıp dışarıda bıraktığı, etrafa dalgın gözlerle ve kabullenmişlikle bakmak zorunda kalan çoğunluktur.

1
William James, *The Principles of Pyschology* (Boston, 1890): "Eğer bir cezalandırma yöntemi olarak suçlunun serbest bırakılması ama toplum üyelerinin onun yüzüne bile bakmaması ve onu tümüyle dışlaması gibi bir yol keşfedilmiş olsaydı ve bu fiziksel olarak da mümkün kılınsaydı, bu yöntemden daha zalimce bir cezalandırma olamazdı. Bir odaya girdiğimizde kimse dönüp bakmasa, sorduğumuzda yanıtlamasa, yapıp ettiklerimizle ilgilenmese, herkes bizi tamamen görmezden gelse ve bize aslında orada yokmuşuz gibi muamele edecek olsa, çok geçmeden içimizde büyük bir öfke ve ümitsizlik uyanır; bedensel işkencenin en zalimi ancak geçirebilir bunun acısını."

2
Sevgisizlik bizi neden bu kadar çok etkiler? Neden görmezden gelinmek bizi "büyük bir öfke ve ümitsizliğe" sürükler de bedensel işkenceyi bu acıya yeğ tutarız?

Diğerlerinin ilgisi bizim için her şeyden önemlidir çünkü doğduğumuz andan itibaren kendi değerimizle ilgili bir belirsizliğin kucağına düşmüşüzdür zaten. Dolayısıyla kendimize olan bakışımızı belirleyen şey başkalarının bizimle ilgili ne düşündüğüdür. Kimlik bilincimiz bir arada yaşadığımız insanların yargılarına hapsolmuştur. Yaptığımız esprilere gülerlerse, eğlenceli bir insan olduğumuza inanmaya başlarız. Bizi överlerse nitelikli biri olduğumuzu düşünürüz. Ve eğer bir odaya girdiğimizde kafalar bize dönmezse ya da ne işle uğraştığımızı açıkladığımızda yüzlerinde sabırsız ve ilgisiz bir

ifade belirirse kendimizi değersiz hissetmeye, kendimizden şüphe etmeye başlarız.

İdeal bir dünyada yaşıyor olsaydık işler böyle gitmezdi şüphesiz. Böyle bir dünyada dıştan gelen darbelere karşı daha dayanıklı olurduk. İnsanların bizi fark etmeleri ya da görmezden gelmeleri, hor görmeleri ya da yüzümüze gülmeleri böylesine etkilemezdi bizi. Birisi çıkıp da bize abartılı iltifatlar yağdıracak olsa onun sözlerine kapılıp gitmezdik. Ve kendimizi adil bir biçimde değerlendirebiliyor olsaydık, bir başkasının eleştirileri karşısında bu kadar yara almazdık. Kendi değerimizin farkında olurduk. Oysa biz karakterlerimizle ilgili bin bir türlü görüşü içimizde tutuyoruz. İçimizde hem zekaya hem aptallığa, hem komikliğe hem sıkıcılığa, saygıdeğerliğe ve silikliğe dair izler taşıyoruz. Ve böylesine dalgalanabilen karakterlerimizle biz, o anda ne kadar önemli olduğumuz sorusunun yanıtını tamamen toplumun takdirine bırakıyoruz. Toplum üyelerinin bizi o anda hor görmesi içimizdeki olumsuz değerlendirmeleri, bir gülümseme ya da iltifat ise olumlu değerlendirmeleri ortaya çıkarıyor. Kendimize tahammül edebilmek için diğerlerinin şefkatine birebir bağımlıyız sanki.

"Ego"muz ya da kendi kendimizi algılayışımız hava kaçıran bir balona benziyor: sönmemesi için sürekli sevgiye ihtiyaç duyuyor, hor görülmeler ve görmezden gelinmelerse onu pıs diye söndürebiliyor. İşin ilginç ve absürd yanı da bu: diğerlerinin ilgisi bizi doyasıya neşelendirirken ilgisizlik büyük bir yıkıma sürüklüyor. Bir iş arkadaşımız bize gönülsüzce selam verdi ya da ettiğimiz bir telefon yanıtsız kaldı diye dünyamız kararabiliyor. Ve biri adımızı anımsadı ya da bize mavi boncuk dağıttı diye hayat birdenbire yaşamaya değer olup çıkıyor.

3
Öyleyse bu gerçek bizi şaşırtmamalı artık: hem maddi hem manevi açıdan değerlendirdiğimizde, dünya üzerinde nasıl bir yer kapladığımızla ilgili ciddi endişelerimiz var. Dünyada bir yer edinmiş olmamız, bize sevgi gösterilip gösterilmeyeceğini belirliyor. Sevgi görürsek kendimizden hoşnut oluyor, görmezsek güven kaybediyoruz. Statü, bizim için eşi benzeri olmayan bir zenginliğin kapısını açan bir kilit sanki: o sevgi olmadan ne kendimize güvenebilir ne de kendi kimliğimize tahammül edebiliriz.

Hor görülmenin Sonuçları

BAŞKALARININ YARGILARI	BİZDEKİ YANSIMASI (BENLİK İMGEMİZ)
Başarısızsın Önemsizsin Biraz alıksın	Ben bir rezilim Ben bir hiçim Ben bir salağım *Zekiyim* *Tahammül edilebilirim* *Değerliyim*

Sevginin Sonuçları

BAŞKALARININ YARGILARI	BİZDEKİ YANSIMASI (BENLİK İMGEMİZ)
Çok zekisin Önemlisin Başarılısın	Kafam çalışıyor Tahammül edilebilirim Değerliyim *Ben bir rezilim* *Ben bir hiçim* *Ben salağım*

II.
SNOPLUK

1

Kendimize güvenebilmemiz için illa ki başkalarından saygı görmek gerektiğini kabul etmek aklımızdaki soru işaretlerini temizlemiyor ne yazık ki: Saygının neden özellikle yüksek mevkideki insanlara layık görüldüğü sorusunu soruyoruz bu kez. Neden çoğumuz iflasın eşiğindeki insanlara sırtımızı dönüyoruz da kariyer vaat eden, güçlü ve iktidar sahibi insanlarla karşılaştığımızda dilimiz tutulacak kadar heyecanlanıyoruz? Küçüklere tepeden bakmak, büyükleri de saygıyla anmak dürtüsü nereden kaynaklanıyor?

Bu soruların yanıtı, statü endişesinin ikinci nedeni olarak sayabileceğimiz bir olguda yatıyor. Bu olgu olmasaydı, zenginle fakir, güçlüyle güçsüz yine var olurdu. Ancak birtakım insanlara hiç sorgulamaksızın vıcık vıcık bir saygı gösterilirken diğerleri böylesine aşağılanmaz, horlanmazlardı.

2

"Snop" sözcüğü* ilk olarak 1820'lerde İngiltere'de kullanılmaya başlandı. Söylenene göre o zamanlar Oxford ve Cambridge üniversitelerinde sıradan öğrencileri aristokrat öğrencilerden ayırabilmek için adlarının hemen yanına *sine nobilitate* (soylu olmayan) ya da kısaca *s.nob* diye not düşülürmüş. Sözcüğün kökeni bu s.nob kısaltmasına dayanıyor.

Snop sözcüğünün anlamı zaman içinde değişime uğradı. "Snop" başta yüksek statü sahibi olmayan kişileri karşılayan bir sözcük iken, kısa bir süre sonra yüksek statünün yokluğundan rahatsız olan kişiler için kullanılmaya başlandı. Artık

* Snop: İngilizce'deki "snob" sözcüğünün Türkçe'deki karşılığı. Bkz. TDK Türkçe Sözlük. (Ç. N.)

şu da açıktı ki snop sözcüğünü telaffuz edenler, eleştirel bir imada bulunmuş oluyorlar, yerilmeyi ve alay edilmeyi hak eden bir ayrımcılığı tarif ediyorlardı. Bu konuda yazılan ve konuya öncülük eden ilk kitaplardan biri William Thackeray'in 1848 tarihli "*Book of Snobs*" oldu; Thackeray kitabında snopların geçen son yirmi beş yıl içinde "İngiltere'nin her köşesine demiryolları misali yayıldıklarını, güneşin hiç batmadığı bu İmparatorluk'un her yerinde bilinip tanındıklarını" anlatıyordu. Fakat aslında yeni olan şey snopluk değil, yeni bir tür eşitlik ruhunun ortaya çıkmış olmasıydı; geleneksel olarak sürüp giden ayrımcılık en azından Thackeray gibi adamları günden güne daha da rahatsız etmeye başlamıştı.

3

O günden bugüne snop denince alenen ayrımcılık yapan, bir insanın ya da müzik türünün ya da şarabın bir diğerinden kesinlikle daha iyi olduğunu iddia eden kişiler kastedilir oldu. Bu anlayışa göre snoplar bazı şeylerin diğerlerinden daha değerli olduğu konusunda yüksek sesle itiraz eden kişilerdi.

Ancak snop sözcüğünün anlamını biraz daha daraltmakta, sözcüğü kime ve neye saygı duyulacağı sorusuna yanıt veren bir anlamda kullanmakta fayda var. Snopların en belirgin özelliği ayrımcılık yapmaları değil, insanî değerlerle toplumsal konumun bire bir ilintili olduğu konusundaki ısrarlarıdır.

Snoplar geleneksel olarak aristokrasiye duyulan ilgi ve özlemle bir tutulmuşlardır (çünkü ilk ortaya çıktıkları yani tanımlandıkları dönemde aristokrasi altın çağını yaşamaktaydı); ancak snopluğu sadece avcılığa ve centilmen kulüplerine duyulan hevesle özdeşleştirirsek, meseledeki çeşitliliği es geçmiş oluruz. Tarih boyunca snopların aristokratlar dışında çok çeşitli gruplara dahil olmaya çalıştığı gözlemlenebilir: askerler (Sparta, M.Ö. 400), rahipler (Roma, 1500), şairler (We-

imar, 1815), çiftçiler (Çin, 1967) ve bunun gibi. Çünkü bir snobun başlıca kaygısı güç ve iktidardır, öyleyse iktidar o dönemde kimin elindeyse snoplar o gruba yanaşacak, onların gözüne girmeye çalışacaktır.

4

Bir snobun arkadaşlığı bizi kolayca kızdırabilir ve kendimize duyduğumuz güveni altüst edebilir çünkü snoplar bizim aslında kim olduğumuzla ve statümüzden sıyrıldığımızda nasıl bir insan olacağımızla hiç ilgilenmezler. Süleyman'ın bilgeliğine, Odysseus'un becerisine ve zekasına da sahip olsak, eğer niteliklerimizi toplum tarafından kabul edilmek yolunda kullanamıyorsak varlığımız snopların gözünde çiğ bir kayıtsızlıktan öte bir duygu uyandırmaz.

Snopların gösterdiği koşullu şefkat bizim canımızı sıkar çünkü aslında, derinlerde bir yerde, bize duyulan ve gösterilen sevginin anne babanın çocuğuna duyduğu sevgi kadar karşılıksız olması gerektiğini düşünürüz. Sevgi denince aklımıza gelen en eski anı, bebekliğimizde tümüyle çaresiz ve zavallı bir durumdayken bize gösterilen sonsuz ilgi ve şefkattir. Bebekler, tanım itibariyle, anne babalarının gösterdiği ilginin karşılığını dünyevi ödüllerle ödeyemezler. Sevilmelerinin ve bakılmalarının tek nedeni, kimliklerinin ta kendisidir: burada kimlik derken kastedilen şey kimliğin en yalın, en indirgenmiş halidir. Yani bebekler kontrol edemedikleri, sürekli zırlayan ve inatçı kişilikleri karşılığında (ya da bu kişiliklerine rağmen) sevilir ve el üstünde tutulurlar.

Ancak büyüdüğümüz zaman şefkat görebilmek için başarılı olmak gerektiğini fark ederiz. Kibar olmak, okulda başarılı olmak, büyüyünce de mevki ve prestij sahibi olmak toplum tarafından sevilmemizi sağlar. Bir zamanlar sadece yumuşak ve pürüzsüz bir cildimiz, etrafa güvenle bakan koca-

man gözlerimiz olduğu için ya da mutfakta yerde oyuncak küpleri başarıyla üstüste koyabildiğimiz için sevilir ve alkışlanırken, büyüdüğümüzde yaptığımız işler karşılığında sevgi görmeye başlarız. Ancak başarılarımızla etrafımızdakilerin ilgisini çekmeye başlasak da aslında bir yandan içimizi kemiren yegane istek, bebekken bize gösterilmiş olan o koşulsuz ve karşılıksız sevgiye yeniden ulaşmaktır.

Bu içimizi yiyip bitiren isteği kanıtlayan bir gerçek de şudur: en aşağılık yalaka bile bir başkasıyla arkadaşlık etmesinin gerçek nedeninin onun gücü ya da şan şöhreti olduğunu itiraf etmez. Bir yere yemeğe davet edilişimizin altında böylesine değişken ve onur kırıcı nedenlerin yattığını bilmek hiç kimsenin hoşuna gitmez; çünkü sahip olduğumuz statü gerçek ve indirgenemez benliğimizin dışındadır. İşimizi kaybettiğimizde ya da mevkiimizden olduğumuzda geriye kalan, bu indirgenemez benliğimiz olacaktır. Bu yüzden de işini bilen yalakalar, avlarının bu statüden arınmış benlikleriyle ilgilendiklerini iddia ederler. Arkadaşlarına duydukları o katıksız sevginin ve içten bağlılığın elçilik arabalarıyla, gazetede çıkan röportajlarla ya da genel müdürlükle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Ancak yalakaların bunca çabasına karşın hedefledikleri av, gün gelir pürüzsüz yüzeyin altında yatan pürüzleri fark eder; işte o zaman av, bu arkadaşlıktan vazgeçer çünkü statü dediğimiz şey kum taneleri misali parmaklarımızın arasından kayıp gittiğinde gerçek benliğimizin saygı görmeyeceği apaçık ortadadır.

5

İnsanları değerlendirirken statü-odaklı bir yaklaşım sergileyen snoplar, en iyi arkadaşlarını belirlerken de kimi zaman yüz seksen derecelik dönüşler yaşar, oldukça trajikomik du-

rumların içinde bulurlar kendilerini.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Paris'te sisli bir akşam vakti Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* (1922) adlı romanındaki burjuva anlatıcı, pahalı bir restorandan içeri girer. Aristokrat arkadaşı Marquis de Saint-Loup'yla akşam yemeği için sözleşmiştir. Erken gelmiştir, Saint-Loup henüz ortalıkta görünmemektedir. Garsonlar, anlatıcımızın kılık kıyafetini, pejmürde ceketini şöyle bir süzüp unvansız adını da duyunca müesseselerinden içeri bir "hiç"in girdiğine kanaat getirirler. Ona kötü muamele ederler: onu bir masaya oturturlar ama önüne ne bir lokma yemek ne de bir bardak su koyarlar, kısacası sofrada uzunca bir süre çöl rüzgarları eser.

Derken on beş dakika geçmeden Marki kapıda beliriverir, arkadaşının yanına gelir, sırtını şöyle bir sıvazlamasıyla garsonların gözünde anlatıcının yeri yüz seksen derece değişir. Restoranın müdürü gelir, anlatıcının önünde saygıyla eğilir, mönüyü getirir, günün spesiyallerini bir solukta sıralayıverir ve gösterişli hareketlerle anlatıcımızın kılığına övgüler düzer. Yemek boyunca da arada bir ona kısa ve sevecen gülücükler gönderir ki anlatıcımız yalnızca Marki'yle olan yakınlığı dolayısıyla ona böylesine kibar davranıldığını düşünmesin. Anlatıcı ekmek istemeye görsün, Müdür koşar gelir, topuklarını birbirine çarpar ve "Hemen, Sayın Baron!" diye haykırır. Anlatıcı: "Yapmacık bir hüzünle ona 'Ben Baron değilim' dedim, bu kez bana 'Ay, affedersiniz Kontum' dedi. Ben ikinci kez itiraz etmeye kalmadan ekmeği getirmeye koşmuştu bile. Bir kez daha itiraz etseydim Markiliğe terfi ederdim herhalde", diye dert yanar.

Bu ani dönüşüm tatmin edici görünse de ardında yatan nedenler canımızı sıkar; çünkü aslında restoran müdürü snopça tavrından bir dirhem bile ödün vermemiştir. Müdürün tek yaptığı, o sabit değerler sisteminin zalim sınırları içinde, bir kişiye farklı muamele etmek olmuştur. Ancak bir Marquis de

Saint-Loup'nun ya da Beyaz Atlı Prens'in yanımızda beliriverip dünyayı bizim aslında asil bir ruhumuz olduğuna ikna etmesi az rastlanan bir olaydır. Genellikle o çöl rüzgarlarının estiği masada sessizce yemeğimizi yiyip kalkmaya mahkum ediliriz.

6

Gazeteler sorunun daha da büyümesine neden olur. Snoplar bağımsız yargının ve düşünme gücünün varlığına inanmadıkları ve hatırı sayılır insanların görüşlerine kulak kabarttıkları için, görüşlerini biçimlendiren araç elbette basın olacaktır.

Thackeray'e göre İngilizlerin saplantılı bir biçimde yüksek statüye ve aristokrasiye tutkun olmalarının bir nedeni de gazeteler olmuştur; gazeteler her gün şan şöhret sahibi kişilerin ne kadar önemli olduklarından bahsetmiş, böylece adsız sansız kişilerin değersizliğini ima edip durmuştur. Thackeray en çok "yüksek sosyete"deki partileri, tatilleri, ölüm ve doğumları haber veren "Court Circular" adlı bölüm üzerinde durur ve bu sayfaların snoplarda saplantılı bir endişe yarattığını söyler. 1848'in Ekim ayında (bu tarih Thackeray'in *Snoplar Kitabı*'nın da yayınlandığı aydır) *Morning Post*'un Court Circular bölümü aristokratların hayatlarına dair haberler sunar okurlarına: Lord Brougham, Brougham Malikanesi'nde bir av partisi düzenlemiş ("herkese çok iyi spor oldu bu"), Leydi Agnes Duff kışı geçirmek üzere Edinburgh'a teşrif etmiş, Leydi Georgina Pakenham ise Lord Burghley'le evlenmiştir ("Majesteleri beyaz saten gelinliğin içinde adeta süzülerek yürüyordu. Dantel volanlar ve göğsünü süsleyen küçük zarif bir çiçek demeti bu muhteşem gelinliği tamamlıyordu. Gözleri kamaştıracak kadar güzel göründüğünü söylemenin lüzumu yok herhalde").

"Bunca safsata her gün gözünüzün önüne sayfa sayfa seri-

liyorken snop olmamak mümkün mü?" diye soruyordu Thackeray. "Kahrolsun o gazeteler! Snopluğu körüklüyor, daha geniş kitlelere yayılmasına neden oluyorlar." Ve eğer Thackeray'in görüşlerini bir adım ileri götürecek olursak, şunu söyleyebiliriz: gazeteler Leydi Agnes Duff'a yöneltmiş olduğu ilginin birazını sıradan yaşamın erdemlerine yöneltmiş olsaydı halkın statü endişesi nasıl da azalırdı.

7

Belki de snopluğun ardında histerik bir korku yatmaktadır. Kendi duruşundan emin olan kişilerin etrafındakileri aşağılamak gibi huyları yoktur. Kendini beğenmişlik ve kibrin asıl nedeni derin bir korkudur. Eğer bir kişi, etrafındaki insanlara aslında onun arkadaşlığına layık olmadıklarını hissettiriyorsa bu işin içinde bir aşağılık kompleksi olsa gerek. (Ve işte bu korku ve kompleks, nesilden nesle aktarılır. Tahkirle yüklü diğer bütün davranış biçimlerinde olduğu gibi, snopluk snopluğu üretir. Büyükler, mütevazı bir toplumsal duruşun felakete eşdeğer olduğu önyargısını kendilerinden sonra gelen nesillere, yani küçüklere aktarırlar. Böylece küçükler, alçak statünün illa ki değersizlikle, yüksek statünün de mükemmellikle ilgili olmadığı gerçeğinden, onları rahatlatacak bu duygusal donanımdan bihaber yetiştirilirler.

1892 tarihli bir *Punch* karikatüründe, bir bahar sabahı snop bir anneyle iki kızı Hyde Park'ta yürümektedir. Kızlardan biri heyecanla haykırır: "Anne! Gördün mü, Spicer Wilcox'lar yanımızdan geçti. Duyduğuma göre bizimle tanışmaya can atıyorlarmış. Onlara seslensek mi?"

"Elbette hayır, tatlım", der anne, "Eğer bizimle tanışmaya can atıyorlarsa bu demektir ki bizimle tanışmaya layık değiller. *Bizimle* tanışmaya layık olan insanlar, bizi tanımak *istemeyen* insanlardır ancak!"

"Anne! Gördün mü, Spicer Wilcox'lar yanımızdan geçti. Duyduğuma göre bizimle tanışmaya can atıyorlarmış. Onlara seslensek mi?"
"Elbette hayır, tatlım. Eğer bizimle tanışmaya can atıyorlarsa bu demektir ki bizimle tanışmaya layık değiller. Bizimle tanışmaya layık olan insanlar, bizi tanımak istemeyen insanlardır ancak!"

Anne, bu davranışının apaçık ortaya koyduğu travmadan kurtulması için özel bir yardım görmediği sürece ondan Spicer Wilcox'lara karşı daha yumuşak bir tutum içine girmesi beklenemez. Bu yüzden de korkunun beslediği snopluk, nesilden nesile aktarılan bir döngü içinde varlığını sürdürür.

Ancak bırakın bu karikatürdeki anneye müdahale etmeyi, kendi oynadığımız küçük snopça oyunlarımızdan vazgeçmemiz bile çok kolay değildir; çünkü snopluk bulaşıcı bir hastalığa benzer. Snopluğu hor görsek de zaman içinde bizler de birer snop olur çıkarız. Çünkü aşağılanmak, bizi aşağılayanların ilgisini çekmek için yoğun bir istek duymamıza neden

olur. (Birinden *hoşlanmamak*, onun bizden *hoşlanmasını sağlamak için* kıvranıp durmamıza engel değildir çoğu kez.) Bir kesim insanın snopluğu, bütün bir toplumu birtakım kolektif arzulara yönlendirebilir. Başta zevksizlikle ve görgüsüzlükle suçladığımız bu tutkular gün gelir sevgiye ulaşma ve toplum tarafından kabul görme yolunda kullandığımız araçlara dönüşür.

Yüksek statü ve itibar için duyulan bu korku dolu, kompleksle yüklü arzuyu aşağılamak yerine, onu anlamaya çalışmak hatta biraz da keder duymak daha yerinde olacaktır. Ancak statü sembollerine ulaşmak için kıvranıp duran insanlarla alay etmek bize oldukça cazip görünür. Örneğin konuşurken sürekli itibarlı kişilerin adını anan ya da banyosunda altın kaplama musluğu olan insanlar gibi.

Viktorya dönemi ev eşyasının tarihi çok şaşaalı örneklerle doludur. Bu eşyanın çoğu Londralı bir firma olan Jackson&Graham imzasını taşır. İşte bu ev eşyasından bir örnek, meşeden oymalı bir konsoldur; üzerinde üzüm toplayan çocuk figürleri, iki tane kadın heykeli biçiminde sütun vardır, oymalı ayakların üzerindeyse ağaç yaprakları, balıklar ve su bitkilerinin resmedildiği süsler bulunur. Konsolun en güzide parçası, yerden 60 santimetre yüksekte duran altın kaplama bir boğa figürüdür.

Böylesi bir parçayı satın alan kişiyi alaya almadan önce, bu ve buna benzer ev eşyasının üretildiği ve tüketildiği bir toplumun nasıl bir toplum olduğunu düşünmek daha adilce olur. Satın alanlarla dalga geçmek yerine, oymalı konsollar satın almanın psikolojik açıdan gerekli olduğu hatta ödüllendirildiği, sevgi ve saygı görmenin barok şatafata bağlı olduğu bir toplumu suçlamak ve sorgulamakta fayda var. Şaşaalı ev eşyasının tarihi, bir açgözlülük ve görgüsüzlük tarihi olarak da okunabilir; ancak aslında duygusal travmalarla dolu bir tarih olduğunu söylemek daha açıklayıcı olur. Barok şatafat,

aşağılanmanın ve hor görülmenin baskısını ensesinde hissеden kişilerin bıraktığı bir mirastır; bu kişiler sevgiye ulaşmak için yalın benliğin bir işe yaramadığını kestirmiş, yalın benliğin üzerine ekledikçe eklemiş, sonunda onu böylesi şatafatlı bir hale getirmişlerdir.

8

Alçak statü sahibi olmanın maddi cezası yoksulluksa eğer, snopça bir dünyanın cezası da önem simgelerine sahip olmak için kıvranıp dururken hissettiğimiz o aşağılık duygusu ve uzaklara dalıp giden bakışlarımız olacaktır.

Meşeden oymalı konsol, Jackson&Graham, Londra, 1852

III.
BEKLENTİ

Nikita Kruşçev ve Richard Nixon, "Taj Mahal"in mutfağının önünde. Amerikan Ulusal Sergisi, Moskova, 1959

Maddî İlerleme

1
1959 yılının Temmuz ayında Amerikan Başkan Yardımcısı Richard Nixon ülkesinin maddi ve teknolojik kazanımlarıyla ilgili bir serginin açılışı için Moskova'ya gider. Serginin en çok ilgi gören bölümü, ortalama gelire sahip Amerikalı bir işçinin nasıl bir evde yaşadığını gösteren ev modeli olur. Evin içinde yok yoktur: bütün odalar duvardan duvara halı kaplıdır, oturma odasında televizyon, yatak odalarının yanında birer banyo, merkezî ısıtma, mutfakta bulaşık makinesi, çamaşır kurutma makinesi, bir de buzdolabı bulunmaktadır.

Sergiyi haber veren bir Sovyet gazetesi orta-gelirli bir Amerikan işçisinin bu kadar lüks bir evde yaşayabileceği fikrine öfkeyle karşı çıkar ve okurlarına sözkonusu model evi bir propaganda aracı olarak görmelerini tavsiye eder. Üstüne üstlük eve "Taj Mahal" adını vererek sergiyle bir güzel dalgasını geçer.

Nixon'la birlikte sergiyi gezmekte olan Nikita Kruşçev de meseleye en az bu Sovyet gazetesi kadar şüpheyle yaklaşmaktadır. Model evin mutfak kısmına vardıklarında Kruşçev, Nixon'a elektrikli bir limon sıkacağını işaret ederek aklı başında bir insanın bu kadar "aptalca bir ev aleti" edinmek istemeyeceğini söyler.

Nixon'ın cevabı, "Kadınların daha az çalışmalarını sağlayan her şey faydalıdır" olur.

Daha da hiddetlenen Kruşçev cevabı yapıştırıverir: "Biz, sizin kapitalist sistemde yaptığınız gibi kadınlara işçi muamelesi yapmıyoruz."

Akşamın ilerleyen saatlerinde Nixon halka seslenmek üzere Sovyet televizyonuna davet edilir. Fırsat bu fırsat Ameri-

kan yaşam tarzının avantajlarını anlatmaya girişir. Aklını kullanarak demokrasi ve insan haklarıyla söze başlamak yerine önce para ve maddî ilerlemeden bahseder. Nixon'a göre Batılı ülkeler iş alanları ve endüstri sayesinde birkaç yüzyıl içinde öyle bir ilerleme kaydetmişlerdir ki on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar süren ve dünyanın birçok yerinde hâlâ sürmekte olan fakirlik ve açlığın üstesinden gelmeyi başarmışlardır. Nixon, çoğunun evinde banyosu ya da çaydanlığı bile olmayan bir izleyici kitlesinin önünde tek tek saymaya başlar: Modern Amerikan insanının evinde ülke genelinde toplam 56 milyon televizyon ve 143 milyon radyo bulunmaktadır. 31 milyon Amerikalı kirada değil kendi evinde oturmaktadır. Ortalama bir Amerikan vatandaşı senede 9 elbise ya da takım elbise ve 14 çift ayakkabı alabilmektedir. Amerika'da insanların bin bir türlü mimari tarzda ev satın alabilmeleri mümkündür. Aldıkları evlerin de çoğu bir televizyon stüdyosundan büyüktür. Nixon'ın yanında oturmakta olan ve burnundan soluyan Kruşçev sonunda dayanamaz, yumruklarını sıkar ve ses çıkarmadan sadece ağız hareketleriyle "*Nyet! Nyet!*" diye söylenir – üstüne üstlük (olayı anlatan kaynaklardan birine göre) çok kısık sesle "*Eb'tvoyu babushky*" (Sen git anneanneni becer) diye de ekler.

2

Fakat Nixon yalan söylemiyordu. Gerçekten de Nixon'dan iki yüzyıl önce başlayan dönemde Batılı ülkeler insanlık tarihinde görülmüş en hızlı değişime, yaşam standartlarının en kökten dönüşümüne tanık olmuşlardı.

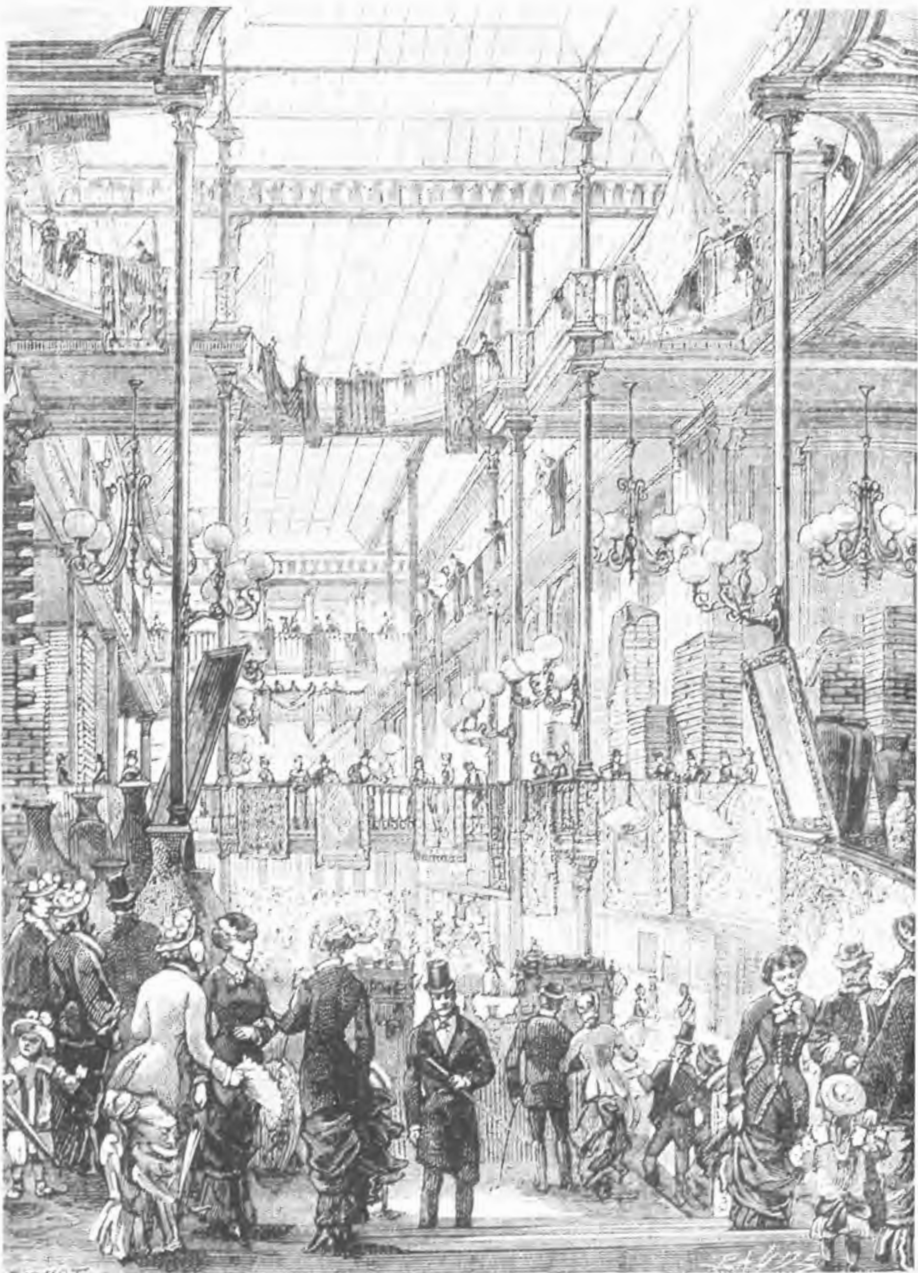
Ortaçağda ve modernite öncesinde Avrupa nüfusunun büyük bir kısmını çiftçiler oluşturuyordu. Çiftçiler fakirdi, açtı, üşüyorlardı, sürekli bir korku içinde yaşıyorlar ve kırkıncı yaş günlerini görmeden (genelde acılar içinde) ölüyorlardı.

Bir hayat boyu çalışıp didinmeleri karşılığında edinebildikleri tek mülk bir inek, keçi ya da bir maşrapa oluyordu. Açlık ve hastalık yakalarını bırakmıyordu; başlıca hastalıklar raşitizm, ülser, tüberküloz, cüzam, abse, kangren, tümörler ve ağız içi ve dişetlerinde çıkan yaralardı.

3

Derken, on sekizinci yüzyılda Britanya'da başlayan Endüstri Devrimi'yle Batı'da büyük bir dönüşüm yaşanmaya başladı. Yeni tarım yöntemlerinin de bulunmasıyla (ekin çeşitlemesi, bilimsel hayvancılık, yeni gübreleme yöntemleri gibi) tarımsal üretim hızla yükselmeye başladı. 1700'le 1820 yılları arasında Britanya'daki tarımsal verimlilik iki katına çıktı; ortaya çıkan anamal ve insan gücü şehirlere akarak endüstri ve ticarete yatırım oluşturdu. Buhar makinesinin ve elektrikli dokuma tezgahının icadı çalışma pratiklerini ve sosyal beklentileri kökten değiştirdi. Şehirler çok büyük bir hızla büyüdü. 1800 yılında Britanya adalarında nüfusu yüz bini aşan tek şehir Londra'yken 1891'e gelindiğinde bu nüfustaki şehirlerin sayısı yirmi üçü bulmuştu bile. Önceleri sadece elit bir kesimin ulaşabildiği mallar ve hizmetler kısa bir süre içinde yaygınlaştı, çok daha geniş kitleler tarafından ulaşılabilir oldu. Lüks tüketim, adabı muaşeretin bir parçası haline geldi, adabı muaşeret bir gerekliliğe dönüştü. 1745 yılında İngiltere'nin güneyinde seyahate çıkan Daniel Defoe göz kamaştıran vitrinleri ve ürünleriyle büyük mağazaların açılışına tanık oldu. Önceleri, en azından kayda geçmiş tarihe göre, moda onlarca yıl boyunca değişmiyordu. Ancak endüstri devriminden sonra her yıl giyim tarzları değişir oldu (İngiltere'de 1753'te kadınlar için moda renk mor iken 1754'te pembe desenli beyaz keten, 1755'teyse kurşunî gri keten revaçtaydı).

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Britanya'da başlamış

Bon Marché Mağazası, Paris, 1880

olan tüketici devrimi daha da genişledi ve yayıldı. Avrupa ve Amerika'da dev mağazalar açıldı: Paris'te Bon Marché ve Au Printemps, Londra'da Selfridge's ve Whiteley's, New York'ta Macy's gibi.

Bütün bu yeni mağazalar, önceleri sadece soyluların ulaşabildiği malları sıradan insanlara satıyordu artık. 1902'de Chicago'da on iki katlı yeni bir Marshall Field's açıldı, mağaza müdürü Gordon Selfridge şu sözleri söyleyerek kesti kurdeleyi: "Biz bu büyük kurumu sıradan insanlar için açtık, onların mağazası olsun diye, onların uğrak yeri, alışverişlerini yaptıkları yegane merkez olsun diye." Selfridge, "Bu mağaza, sıradan insanlar için açıldı" diyordu, "burnu havada zenginler için değil."

Bu dönemde yapılmış olan bir dizi teknolojik icat gündelik hayatı köklü bir değişime uğrattı, zihinlerde yepyeni ufuklar açtı. Dünyanın eski döngüsü (bir sonraki yılın geçen yıla tıpatıp benzer olacağı, en az geçen yıl kadar kötü olacağı düşüncesi) yepyeni bir görüşe, insanlığın her yıl mükemmelliğe doğru biraz daha ilerleyebileceği düşüncesine bırakıyordu yerini. Bu icatlardan bazıları şunlardı:

Mısır Gevreği: Patenti 1895'de J.H. Kellogg tarafından satın alındı. Kellogg, mısır gevreğini tesadüfen keşfetmişti: sanatoryumundaki hastalar için hazırlamış olduğu buğday hamuru yanlışlıkla dışarıda unutulunca katılaşmış, gevrekler halinde çıtır çıtır kırılmış, buğday gevreği ortaya çıkmıştı. Sonra aynı yöntem mısırda denendi ve başarılı oldu.

Konserve Açacağı: Patenti 1870'te satın alındı.

Çengelli İğne: 1849'da icat edildi.

Dikiş Makinesi: I.M. Singer tarafından 1851'de geliştirildi. 1860'lardan itibaren hazır giyim yaygınlaşmaya başladı; 1870'lerde makinede dikilmiş iç çamaşırları ortaya çıktı.

Daktilo: 1867'de icat edildi (daktiloda yazılmış ilk kitap Mark Twain'in 1883 tarihli *Mississipi'de Hayat*'ı oldu).

İşlenmiş Yiyecekler: 1860'larda Britanya'daki Crosse & Blackwell yılda yirmi yedi galon ketçap üretiyordu. 1880'lerin başında eczacı Alfred Bird yumurtasız krema tozunu icat etti. Sütlü pelte tozu 1870'lerde, jöle yaprakları 1890'larda icat edildi.

Aydınlatma: 1830'lardan sonra stearinli mum, daha az dayanıklı olan yağ kandillerinin yerini aldı.

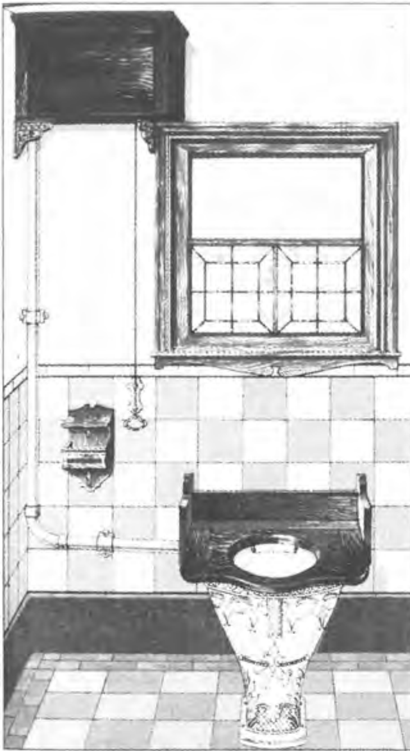
Hijyen: 1846'da Doulton seramik borular üretmeye başladı, böylece şehirdeki kanalizasyon tertibatında bir devrim oldu. 1870'lerin sonunda Avrupa'da umumî tuvaletler ortaya çıktı. George Jennings'in ünlü ayaklı klozeti 1884'te halkın şaşkınlığıyla karşılandı, reklamında da dediği gibi, "on elma ve bir de düz süngeri içine attığımızda iki galonluk suyla silip süpürüyordu"

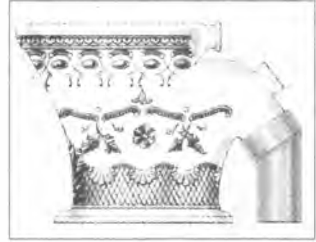
Telefon: 1863'te Alexander Graham Bell tarafından icat edildi.

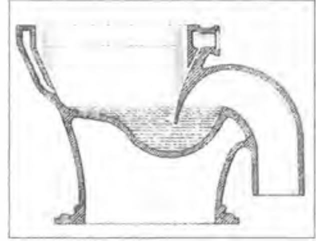
Kuru Temizleme: 1849'da Jolly-Bellin adlı Parisli bir terzi tarafından icat edildi. Jolly-Bellin, bir masa örtüsünün üzerine yanlışlıkla terebentin dökmüş ve döküldüğü yerdeki lekelerin ortadan kaybolduğunu fark etmişti. 1866'dan sonra Pullars of Perth, Jolly-Bellin'den aldıkları kuru temizleme fikrini geliştirdi, söz konusu sıvıya petrol ve benzen karıştırarak Britanya adalarının dört bir yanına iki günde ulaştırılan bir kuru temizleme hizmeti sunmaya başladı.

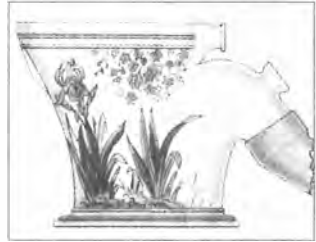
4

Maddî ilerleme yirminci yüzyılda daha da hız kazandı. J.B. Priestley *English Journey* (1934) adlı kitabında yepyeni bir İngiltere'nin doğuşuna tanık olduğunu yazıyordu. Yeni İngiltere'nin karmakarışık yolları ve bungalovları vardı; sıradan işçiler gazete okuyor, radyo dinliyor, boş zamanlarında alışveriş yapıyor ve her yıl yapılacak zamları iple çekiyordu: "Bu

George Jenning, ayaklı klozet, 1884

Paranın satın alabildiği her şey onun.

Dünyanın en zengin kadınının satın alacağı elektrik süpürgesi, herhangi bir kadının, üstelik yalnızca 4.50 $'a satın alabileceği elektrik süpürgesinden daha iyisi olamaz... İşte *The Hoover*: Size sahip olmanın gururunu, pahalılığın bedeli olmaksızın yaşatabilen ev aleti.

The new and exclusive Hoover Hedlite makes cleaning easy in darkest corners.

Of no other cleaner can this be said: More homes—mansions or cottages—are cleaned by Hoovers than by any other cleaner. . . . *Hoover is the oldest* maker of electric cleaners and the largest. *More than 3,000,000* Hoovers have been sold. . . . *The Hoover is unique* due to its exclusive, patented cleaning principle, Positive Agitation. By gently beating the rug, The Hoover dislodges even the most deeply embedded grit so injurious to rugs, and removes it along with lint, hair, litter and dust. . . . It is recommended by leading rug manufacturers for the cleaning and care of floor coverings. . . . *The Hoover* is not only more efficient at the start, but is kept efficient by its sturdier construction. . . . *The Hoover, complete with Dusting Tools or Dustette, may be bought* on as low a down payment and with as small an outlay per month as the cheapest machine, yet a Hoover brings you many more years of cleaning service. . . . *The Hoover is sold* and endorsed by the leading merchants of the country. Open your door with confidence to their bonded and trustworthy representatives. . . . The Hoover man will be glad to leave any of the three new Hoovers for a no-obligation home trial. *The Hoover Co. Factories: North Canton, Ohio, Hamilton, Ontario.*

The HOOVER

It Beats . . . as it Sweeps . . . as it Cleans

Demokratik bir tüketici devrimi: Hoover reklamı, Şubat 1933

yeni İngiltere'de, ilk kez Jack ve Jill neredeyse beyefendileri ve hanımefendileri kadar iyi durumdalar."

The Lion and the Unicorn (1941), adlı kitabında George Orwell buna benzer örneklerle Batı'daki maddî devrimi anlatır: "Medenî ülkelerin vatandaşları artık düzgün yolların, mikropsuz suyun, polis tarafından korunuyor olmanın, halka açık kütüphanelerin ve belli bir oranda parasız eğitimin tadını çıkarıyorlar. Daha da artan bir oranda, zenginle fakir artık aynı kitapları okuyor, aynı filmleri seyrediyor ve aynı radyo programlarını dinliyor. Ucuz giysilerin seri üretimi ve ev aletlerinin gelişimi, zenginle fakirin yaşam tarzları arasındaki farkların azalmasına neden oldu. İngiltere'nin nasıl bir geleceğe hazırlandığını anlayabilmek için hafif sanayi alanlarına ve anayollara bakmak yeterli. Slough'da, Dagenham'de, Barnet'de, Letchworth'de, Hayes'de –aslında büyük şehirlerin etrafını kuşatan kenar mahallelerin hepsinde, cam ve tuğlalardan oluşan bu karmaşanın içinde– eski düzen yavaş yavaş değişiyor, yepyeni bir düzene teslim oluyor. Konserve kutularının, *Picture Post*'un, radyonun ve içten yanmalı makinelerin etrafında dur durak bilmeyen, huzursuz, kültürsüz bir yaşam oluşmakta."

Franklin D. Roosevelt'e, "Amerikan toplumunun avantajlarını anlatabilmesi için Sovyet toplumuna hangi kitabı verirdiniz" diye sormuşlar, o da "Sears katalogunu verirdim" demiş.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ekonomik patlama sırasında Batılı ve özellikle Amerikalı tüketiciler, gezegendeki en ayrıcalıklı –ve alışveriş fikrinin en çok dayatıldığı– tüketiciler olup çıkmıştı.

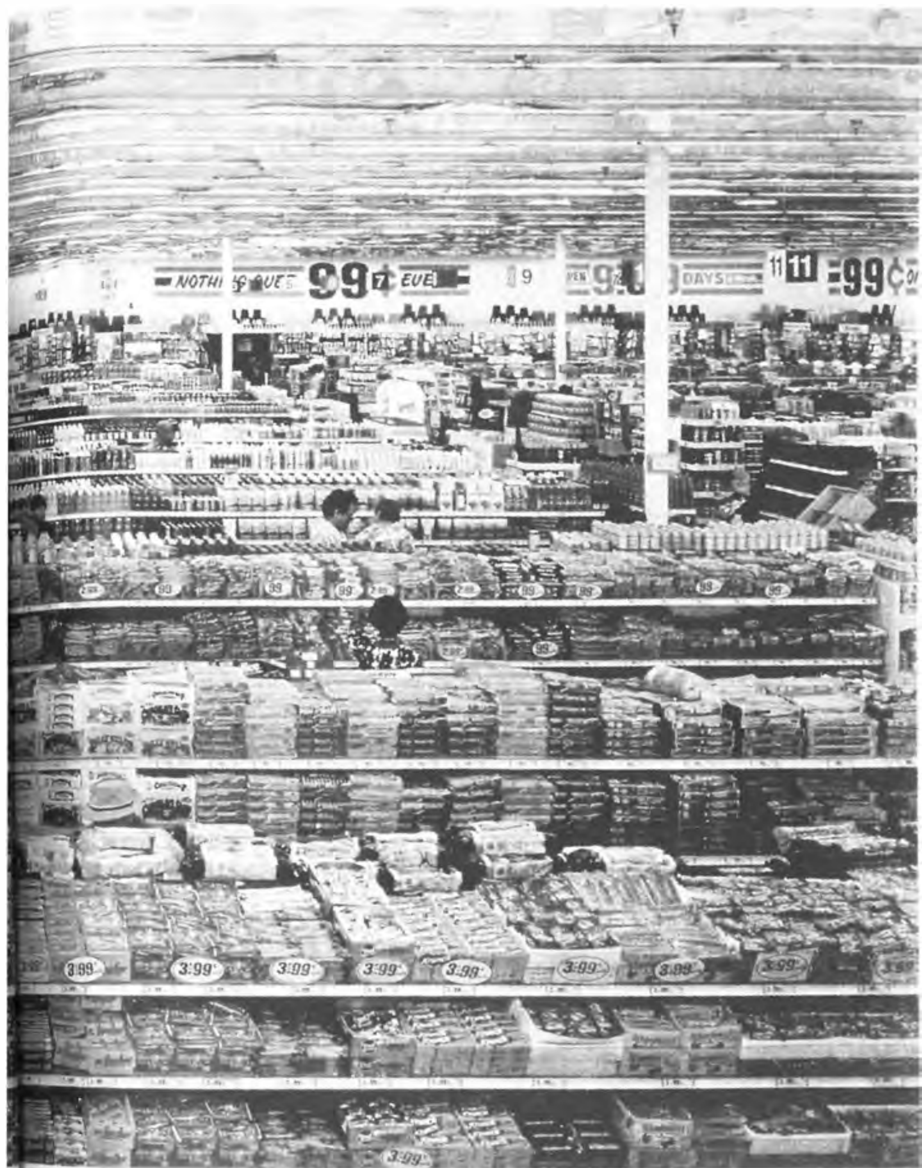
Alışveriş, özlem duyulan bir şeydi artık: Amerika'nın dört bir yanında açılan ve vatandaşlara günün her saati içerideki sıcaklığın özenle ayarlandığı mekânlarda alışveriş yapma olanağı tanıyan yeni mağazalarla birlikte, yepyeni istekler yara-

Sears Kataloğu, Bahar 1934

tılmış oldu. 1950'de Minessota'da Southdale alışveriş merkezi açıldığında reklam sloganı şuydu: "Southdale'de her gün, muhteşem birer alışveriş günü olacak."

1970'lere gelindiğinde Amerikalıların alışveriş merkezlerinde, gittikleri diğer her yerden daha fazla vakit geçirdikleri saptanmıştı. İş yerlerini ve Taj Mahal'leri saymazsak tabii.

99¢ ONLY
Rolo
3.99

Andreas Gursky, "99 sent", 2000

Eşitlik, Beklenti ve Kıskançlık

1
Batı medeniyetinin iki bin yıldır sağladığı avantajlara yeterince aşinayız: refahın, gıda kaynaklarının, bilimsel bilginin, tüketici mallarının, fiziksel güvenliğin, yaşam süresinin ve ekonomik fırsatların olağanüstü derecede artmış olması. Ancak bu artışa belki daha az görünür ve daha şaşırtıcı olan bir başka artış eşlik ediyordu: sıradan Batılı vatandaşlar daha da artan bir ölçüde statü endişesine kapılmışlardı (Nixon'ın Sovyet seyircisi önünde yaptığı konuşmada değinmediği bir gerçekti bu). Bir başka deyişle, Batılılar artık önem, başarı ve aylık gelirle daha fazla alakadar olmaya başlamışlardı.

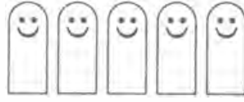
Gerçek mahrumiyetin azalması, paradoksal bir biçimde, günden güne artarak süren bir mahrumiyet *hissine* ve mahrum bırakılmaktan duyulan azılı bir korkuya yol açar. Batılılar bu maddî ilerlemeyle birlikte, Ortaçağ Avrupası'nda yaşayan, yarınından habersiz, bir tarlayı sürerek hayatını kazanmaya çalışan atalarının hayal bile edemeyeceği bir zenginlik ve olasılık çokluğuyla karşılaşmışlardır. Ancak bu zenginlik ve olasılık bolluğu kimliklerinin ve sahip olduklarının onlara kesinlikle yeterli gelmediği hissini de beraberinde getirmiştir.

2
Fakat neyin yeterli neyin yetersiz olduğuna karar verirken taşıdığımız psikoloji düşünülecek olursa, bu mahrumiyet hissi insana pek de garip gelmeyebilir. Sınırı nereye koyacağımızı belirleyen his (örneğin zenginliğin ya da saygının hangi ölçüde yeterli olacağı hissi) içinde bulunduğumuz psikolojiden bağımsız düşünülemez. Sınırı nereye koyacağımıza her şey-

den bağımsız bir şekilde karar veremeyiz. Kendimizi bir referans grubuyla, bizim eşitimiz gözüyle baktığımız bir grup insanla karşılaştırarak sınırı belirleriz. Ancak referans aldığımız grup tarihte yaşamış bir grup olmaz; yani hiçbir zaman kendimizi Ortaçağ'da yaşamış atalarımızla karşılaştırıp durumumuzun iyi olduğunu düşünmeyiz. Tarihsel gerçekleri göz önüne alarak aslında varlıklı olduğumuz kanısına varmayız. Kendimizi şanslı hissedebilmemiz için kendi durumumuzu birlikte büyüdüğümüz insanlarla, iş arkadaşlarımızla, dostlarımızla ve kamusal alanda özdeşleştiğimiz insanlarla karşılaştırıp, eşit koşullara ya da daha iyi koşullara sahip olduğumuzu görmemiz gerekir.

Korunaksız, uğultulu ve köhne bir kulübede yaşamak zorunda olsaydık, üstelik büyük ve iyi ısıtılan bir malikanede yaşayan zalim bir aristokratın sert yönetimine maruz kalıyor olsaydık; ancak yanımızdaki diğer insanların da eşit koşullarda yaşadığını görseydik, durumumuz bize oldukça normal görünürdü. Elbette esef duyardık ancak bu durum kıskançlığın yeşermesi için verimli bir toprak oluşturmazdı. Ancak hoş bir evimiz ve zevk duyarak yaptığımız bir işimiz olsaydı ve bir liseli arkadaşlar toplantısı sırasında eski arkadaşlarımızdan bazılarının (bundan daha güçlü bir referans grubu düşünülemez) bizimkinden daha büyük evlerde yaşadıklarını ve daha heyecan verici işlere sahip olduklarını öğrenseydik, eve döndüğümüzde yüreğimize oturan o büyük talihsizlik hissini dindirmeye çalışıyor olurduk.

Endişe ve gücenmeyi körükleyen his, şu anda olduğumuzdan başka bir şey olabileceğimiz hissidir; bu hisse de eşitimiz saydığımız insanların bize göre daha üstün başarılar elde etmesi neden olur. Eğer boyumuz kısaysa ve bizimle aynı boydaki insanlarla bir arada yaşıyorsak, boyla ilgili herhangi bir sorgulamaya girmeyiz (Şekil 1):

Şekil 1

Ancak gruptaki diğer insanlar birazcık daha uzayacak olsalar, hemen rahatsızlık duyar, tatminsizlik ve kıskançlığın pençesine düşeriz; oysa bizim boyumuzda bir milimetrelik bile bir azalma olmamıştır (Şekil 2):

Şekil 2

Kıskançlığın en belirgin özelliği şudur: günlük hayatta onca eşitsizlikle karşılaşmamıza karşın herkesi kıskanmayız. Bazı kişilerin çok başarılı olmaları bizi hiç rahatsız etmezken, bazı kişilerin bizden çok az farklarla üstün olmaları bizi amansız sıkıntılara sokar, bizim için işkenceden beterdir. Çünkü aslında sadece benzeştiğimizi hissettiğimiz insanları, yani referans aldığımız grubun üyelerini kıskanırız. Bize en dayanılmaz gelen başarılar, sözde eşit olduğumuz kişilerin başarılarıdır.

3

David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Edinburgh, 1739):

"Kıskançlığı doğuran, kendimizle başkaları arasındaki oransızlık değil, aksine, yakınlıktır. Bir er generalini değil de çavuşunu ya da onbaşısını kıskanır; aynı şekilde tanınmış bir yazar, adı sanı duyulmamış yazar çizer takımına değil de kendi-

siyle benzer konumdakilere hasetle bakar. Oransızlıklar ilişkiyi kesintiye uğratır; ya bizden uzakta duran şeyleri kendimizle karşılaştırmamızı engeller ya da karşılaştırmaların etkisini ortadan kaldırır."

4

Öyleyse şu noktaya varabiliriz: eşitimiz saydığımız ve kendimizle karşılaştırdığımız insanların sayısı arttıkça kıskandıklarımızın sayısı da artar.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda siyaset ve tüketim alanında gerçekleştirilen devrimler insanlığın maddî gelişimine büyük katkı sağlarken aynı zamanda psikolojik bir acının da doğmasına neden oldu; çünkü bu devrimler yepyeni bir idealin etrafında vücut buluyordu: bütün insanların doğuştan eşit oldukları, herkesin her şeye ulaşabilmek için sınırsız bir güç taşıdığı inancı.

Oysa bundan önce tarih boyunca tam tersi bir inanç hakim olmuştu: eşitsizlik normal, beklentisizlik erdemdi. Hayatta tatmin olmaya ve zenginliğe heves edenler azınlıktı. Çoğunluk, sömürülmeyi ve mahrumiyeti kabullenmişti.

Aristo, *Politika*'sında (M.Ö. 350), "Şu kesindir ki bazı insanlar doğaları gereği özgür, diğerleriyse köledir. Köleler için kölelik doğru ve uygun olandır" demiş, bütün Yunan ve Romalı düşünürler ve liderler de bu görüşü onaylamışlardır. Antik dünyada kölelere ve çalışan sınıfa akıl yürütmeden yoksun yaratıklar gözüyle bakılmış, yük hayvanlarının tarla sürmeye koşulması gibi, onlar da zorlu yaşamlar sürmeye mahkum edilmişlerdir. Kölelerin bazı haklara ve beklentilere sahip olabilecekleri düşüncesi elitler için son derece absürddü. Bir çekicin ya da tırpanın zihinsel durumunu ya da mutluluk düzeyini sorgulamak kadar saçma olurdu bu.

Eşitsizliğin adil ve değiştirilemez olduğu düşüncesi çoğu

Meryem'in Cennette Taç Giymesi,
Ortaçağdaki hiyerarşiye bir örnek, 1438

zaman ezilenler tarafından da paylaşılıyordu. Roma İmparatorluğu'nun ileriki dönemlerinde Hıristiyan öğretilerinin daha da yayılmasıyla birçok kişi gördükleri eşitsiz muamelenin doğal ve değiştirilemez bir düzenin parçası olduğuna inandı. İsa'nın öğretilerindeki eşitlikçi ilkelere karşın, Hıristiyan siyaset kuramcıları dünyevî sosyal yapının değiştirilmesi, böylece toprağın ve malların toplum üyeleri tarafından daha adilce paylaşılması için herhangi bir öneride bulunmuyorlardı. İnsanlar Tanrı'nın önünde eşit olabilirlerdi; ancak bu eşitlik, pratikte de eşitlik aranması gerektiği anlamına gelmiyordu.

Bu kuramcılara göre iyi bir Hıristiyan toplumu, sınıfsal katmanların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı mutlak bir monarşi formundaydı; bu mutlak monarşi gökyüzü krallığının düzenini yansıtıyordu. Tanrı'nın, meleklerden küçücük kurbağalara kadar yarattığı her varlığın üzerinde kadir olması gibi, bazı kullar da Tanrı tarafından yönetici olmak üzere dünyaya atanmışlardı ve onlar, toplum üzerinde söz sahibi olma hakkını taşıyorlardı. Toplumdaki herkesin, asillerden rençperlere kadar herkesin yeri Tanrı tarafından belirlenmişti. Ortaçağ'da bir İngiliz aristokratını, sosyal hiyerarşide kendisinden aşağıdaki konumdaki insanları aşağılamakla ve snopça davranmakla suçlamak hiçbir anlama gelmezdi.

On beşinci yüzyıl hukukçularından Sir John Fortescue, toplumsal hiyerarşiyle ilgili görüşlerini anlatırken Ortaçağ'a damgasını vurmuş bir düşünceyi yeniden ifade etmiş oluyordu sadece: "Bütün melekler sırayla bir merdivenin basamaklarına dizilmişlerdir, her bir meleğin alt ve üst basamağında bir başka melek bulunur. Benzer bir şekilde, insanından tutun solucanına kadar bütün canlılar hiyerarşik bir sıra içinde varolur." Ortaçağ'daki egemen ideolojiye göre neden bazı insanların tarla sürdüğü ve diğerlerinin bu sırada ziyafet salonlarında süzülerek gezindiğini sorgulamak, Tanrı'nın gücüne meydan okumak anlamına gelir.

Policraticus (1159) adlı eserinde John of Salisbury toplumu insan vücuduna benzetmiş, sistemdeki eşitsizliği ve bu eşitsizliğin doğallığını kanıtlayan bu analojisiyle Hıristiyan alemindeki en ünlü yazarlardan biri olmuştur. Salisbury'ye göre devletin her bir organını insan vücudundaki organlara benzetmek mümkündür: hükümdar başı, meclis kalbi, mahkemeler gövdeyi, memurlar ve yargıçlar gözleri, kulakları ve dili, devlet hazinesi mide ve bağırsakları, ordu elleri, köylüler ve işçilerse ayakları temsil etmektedir. Salisbury'nin çizdiği resme göre toplumdaki her birey değiştirilemez bir role sahiptir. Bir çiftçinin çıkıp da bir köşkte oturmak istemesi, ayak başparmağımızın göz olmak istemesi kadar saçma bir şeydir.

5

Politik felsefe on yedinci yüzyılda yön değiştirdi ve çok daha eşitlikçi bir doğrultuda ilerlemeye başladı.

Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651)'da bireylerin, toplumların doğuşundan daha önce varolduklarını, kendi çıkarları için bir araya gelip toplumları oluşturduklarını ileri sürer. Hobbes'a göre bireyler korunmak ve tehlikelerden uzak kalmak karşılığında doğal haklarını teslim etmişlerdir. Siyaset kuramının gidişine yön veren bu sav, otuz sekiz yıl sonra John Locke tarafından *"Yönetim Üzerine İki İnceleme"* (1689) adlı eserde yeniden ele alınmıştır. Locke'a göre Tanrı, Adem'e "özel bir hakimiyet alanı" vermemiş, yönetme hakkını genel olarak insanlığa bahşetmiştir. İnsanın insanı yönetmesi, bütün bir insanlığın yararınadır. Yönetenler, toplumdaki bireylerin araçlarıdır ve çoğunluğun isteğine hizmet ettikleri sürece onlara itaat edilebilir. Böylece şaşırtıcı bir modern düşünce doğmuş oluyordu: Yönetenlerin mevkilerini koruyabilmeleri için yönetilenlerin refahına ve mutluluğuna hizmet etmeleri, onlara yeni olanaklar yaratabilmeleri gerekiyordu.

İşte bu 150 yıllık süreç boyunca adım adım politik eşitliğe ve ekonomik olanaklar ilkesine yönelen politik felsefe, 1776 Amerikan Devrimi'yle ete kemiğe büründü. Amerikan Devrimi'nin Batı'daki statü anlayışı üzerindeki etkisi, Batı tarihinde meydana gelmiş diğer bütün önemli olaylardan (hatta Amerikan Devrimi'ni takip eden Fransız Devrimi'nden bile) daha güçlü oldu. Bu devrimle birlikte ilerleme olanaklarının kısıtlı olduğu ve statünün bireylerin yaşına ve ailevi durumlarına göre belirlendiği, babadan oğula geçen aristokratik hiyerarşi son buldu. Bundan böyle toplumlara, statünün (büyük ölçüde maddî) başarıyla ölçüldüğü ve nesilden nesile çeşitlilik gösteren, dinamik bir ekonomik yapı egemen olacaktı.

1791'de coğrafyacı Jedidiah Morse Amerika'yı şu sözlerle betimliyordu: "Yeni-İngiltere'de artık her birey en az komşusu kadar iyi durumda olduğunu düşünüyor, bütün insanlığın eşit haklara sahip olduğuna ya da olması gerektiğine inanıyor." Amerika'nın görgü kültürü de demokratik bir yönde ilerlemeye başladı. Hizmetçiler işverenlerine "hanımefendi" ya da "beyefendi" diye hitap etmeyi kestiler. "Esquire" ya da "His Honour" gibi unvanlar yasaklandı. Bütün Amerikan eyaletleri malların babadan en büyük oğula miras bırakıldığı sistemi yürürlükten kaldırdı, kız çocuklarına ve dullara da eşit mal hakkı doğdu. Fizikçi ve tarihçi David Ramsay, 4 Temmuz 1778 tarihli *Amerikan Bağımsızlığının Faydaları Üzerine Söylev*'inde "Devrim, bütün yönetim birimlerinin her mevkiden ve sınıftan insana açık olduğu bir toplum yaratmayı amaçlamıştır" diye anlatır. "Devlet'in dizginleri en fakir adamın oğlunun eline bile verilebilir; yeter ki bu mevkinin gereklerini yerine getirecek yetiye sahip olsun." Thomas Jefferson, bütün yaşamı boyunca peşinde koştuğu tek amacın, eski aristokrasiyi (ayrıcalığın ve bir çok durumda katıksız ahmaklığın aristokrasisini) ortadan kaldırarak yerine "erdem ve yeteneğin aristokrasisini getirmek" olduğunu söyler.

Çimen Yaprakları (1855) adlı eserinde Walt Whitman, Amerika'nın yüceliğinin, eşitlik ve birbirinin haklarına saygı gibi ilkelerden kaynaklandığını anlatır: "Amerika'nın dehası; yöneticilerinde, kanunlarında, elçilerinde, yazarlarında, kolejlerinde, kiliselerinde, şık salonlarında, hatta gazetelerinde ve mucitlerinde değil... sıradan insanlarda aranmalıdır... yanında üstleri varken nasıl davranmak gerektiğini hiç öğrenmek zorunda kalmamış o sıradan vatandaşlarda... seçimlere verilen önemde... ve vatandaşların Başkan'a değil, Başkan'ın vatandaşlara şapka çıkarıyor oluşunda..."

6

Fakat çok geçmedi, bu demokratik tüketici devrimlerinin hayranları bile yarattıkları modern eşitlikçi toplumlardaki o can alıcı sorunu görmeden edemedi. Bu konuya kafa yoran ilk düşünürlerden biri Alexis de Tocqueville oldu.

1830'larda yeni yetme Amerika'yı gezip dolaşan ünlü Fransız avukat ve tarihçi Tocqueville, bu yeni cumhuriyetin vatandaşlarının ruhlarını yiyip bitiren o amansız hastalığı teşhis etti. Amerikalılar bolluk içinde yaşıyorlardı; ancak bu zenginlik onların her zaman daha da fazlasını istemelerini önlemiyordu. Amerikan vatandaşları, sahip olmadıkları malları bir başkasında görünce deliye dönüyorlardı. *Democracy in America* (1835) adlı kitabında yer alan "Amerikalılar Refah İçinde Yaşar İken Neden Bu Kadar Huzursuzlar" başlıklı bölümde Tocqueville, tatminsizlikle yüksek beklenti, kıskançlıkla eşitlik arasındaki ilişkiyi seriyordu gözler önüne:

"Kişilerin doğuştan ya da servetleri dolayısıyla sahip oldukları ayrıcalıklar ortadan kaldırıldığında ve "her türlü işi her kesimden insan yapabilir" fikri yaygınlaştığında azimli sıradan insan şunu düşünür: artık istediği kariyere istediği yerden bir başlangıç yapabilecek, bu acımasız kaderin kurba-

nı olmayacaktır. Ancak bu düşünce, deneyimlerin de zaman içinde kanıtlayacağı gibi, bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Eşitsizlik, toplumdaki genel kural olduğunda, büyük eşitsizlikler hiç dikkati çekmez. Ancak her şey aşağı yukarı birbirinin dengi olmaya başladığında, en ufacık farklılıklar bile göze çarpar.... İşte tam da bu yüzden, demokratik toplumların bolluk içinde yaşayan bireyleri tuhaf bir melankolinin kucağında bulurlar kendilerini. En sakin ve kolay şartlarda bile, yaşama karşı duyulan bir tiksinme hissi yapışır yakalarına. Fransa'da intihar oranındaki artış bizi endişelendirir. Amerika'da ise intihar nadir bir vakadır belki ama söylenene göre delilik, hiçbir yerde olmadığı kadar yaygındır orada."

Öte yandan Tocqueville, aristokrasi toplumlarının kısır ve sınırlı yapısını bildiğinden, 1776 ya da 1789'dan önceki şartlara dönmeyi de istemez. Modern Batı'daki bireylerin, Ortaçağ Avrupası'nda yaşamış düşük sınıflara mensup bireylere göre çok daha üstün yaşam şartlarının tadını çıkardıklarını bilir. Buna karşın, Ortaçağ'da yaşamış ve her şeyden yoksun bırakılmış insanların da zihinsel bir sakinlikle dolu olduklarının hakkını vermektedir. Bu zihinsel sakinlik ve dinginlik, modern toplum bireylerinin bir daha asla ulaşamayacakları bir ruh halidir:

"Aristokrasinin desteklediği krallıkların egemen olduğu dönemlerde, toplumlar, bütün sefaletlerine karşın, bir çeşit mutluluğun tadını çıkarıyorlardı. Bugünkü toplumların bu mutluluktan nasibini almaları neredeyse olanaksızdır. Krallıklarda yaşayan insanlar, bildikleri devletin dışında başka bir devletin de varolabileceğini akıllarına bile getirmiyorlar, liderleriyle eşit koşullarda yaşayabileceklerini düşünmüyorlar, bu yüzden de haklarını hiç mi hiç sorgulamıyorlardı. Karşılaştıkları amansız zorluklara boyun eğerken öfke ya da hoşnutsuzluk duymuyorlardı; ne de olsa bu zorluklar Tanrı tarafından gönderilen önlenemez belalardı. Serfe göre toplumda

aşağı bir konumda olmasının nedeni, değiştirilemez doğa düzeniydi. Sonuç olarak, sınıflar arasındaki ilişkilerde bir çeşit iyi niyet hakimdi. Toplumda eşitsizlik vardı belki ama bireylerin ruhları saygısızlığa ve kötü muameleye maruz kalmıyordu."

Oysa demokrasiler, bireylerdeki beklenti hissini körükledi. Demokratik toplumun bireyleri, maddi eşitliğe ulaşma yolundaki bütün engellere karşın, kağıt üzerinde kendilerini toplumun diğer bütün bireylerine eşit saydılar. "Amerika'da", diyordu Tocqueville, "bir zenginin zevku sefa içinde yaşadığına bakıp da kıskançlık ve beklenti duymayacak kadar fakir olan hiç kimseye rastlamadım." Fakir vatandaşlar zenginleri yakından gözlemleyip bir gün onlarla aynı yolda ilerleyeceklerine inandılar. Aslında bu inançları her zaman boşa çıkmadı. Mütevazı bir geçmişi ve maddi durumu olup da sonradan bir servet sahibi olanlar yok değildi. Ancak istisnalar kaideyi bozmadı. Amerika yine de düşük gelirli bir sınıfın varlığından kurtulamadı. Ancak fakirlerin durumu bu kez Ortaçağ'dakilerin durumundan farklıydı: Amerikalı fakirler artık içinde oldukları zor şartların, beklentilerine nasıl da ters düştüğü hissiyle başa çıkmak zorundaydılar.

Aristokrasinin ve demokrasinin hakim olduğu toplumlarda bireylerin fakirliğe olan yaklaşımları farklıydı; Tocqueville'e göre bu farkın en belirgin biçimde gözlemlenebildiği yer, hizmetçilerinin efendilerine karşı sergiledikleri tutumdu. Aristokrasilerde hizmetçiler genellikle kaderlerini büyük bir nezaketle kabul ediyorlar, kaderlerine karşın "yüksek düşüncelerini, sağlam gururlarını ve kendilerine olan saygılarını" koruyorlardı. Oysa demokratik toplumlarda basın ve kamuoyu sürekli olarak hizmetçilere toplumun en başarılı bireyleri olarak parlayabileceklerini, onların da birer sanayici, hakim, bilim insanı ya da başkan olabileceklerini ima ediyordu. Bu sınırsız fırsat eşitliği düşüncesi, ilk başta genç hizmetçiler

arasında yüzeysel bir neşe hali yarattı, özellikle şanslı ve yetenekli bir azınlığın hayallerine ulaşmasıyla fırsat eşitliğine duyulan inanç daha da arttı. Ancak zaman geçtikçe çoğunluk olduğu yerde saydığını fark etti; bu neşeli ruh halinin yerini kasvetli, karanlık ve buruk bir ruh hali aldı, boğazlarına bir düğüm gibi oturdu, kendilerine ve efendilerine duydukları nefreti güçlendirdi.

John of Salisbury ve John Fortescue'nun yücelttikleri, bütün Batı toplumlarında on sekizinci yüzyıla kadar yaygın olan katı hiyerarşik toplum yapısı, çok nadir durumlar dışında sınıf değiştirmeye izin vermiyordu belki; ancak en düşük basamaklardaki bireylere bir çeşit özgürlük sunuyordu: toplumdaki birçok insanın başarılarını referans noktası olarak almama özgürlüğüydü bu. Böylece bireyler, statü ve önem peşinde koşarken ve kıvranırken bulmuyorlardı kendilerini.

7

Tocqueville'in Birleşik Devletler'de yaptığı geziden onlarca yıl sonra bu kez bir Amerikalı, William James, toplum üyelerinin sınırsız beklentilerle yaşamasına neden olan sorunlara psikolojik bir açıdan yaklaştı.

James'e göre kendimizden hoşnut olabilmemiz için her kalkıştığımız işte başarılı olmamız gerekmiyordu. Bir işte başarısız olmak canımızı sıkıyorsa eğer, bunun nedeni, o işe bütün gururumuzu ve kendimize duyduğumuz saygıyı yüklememizdi. Bunları yüklediğimiz halde, bir hedefe ulaşamamak çok daha büyük bir yıkıma neden oluyordu. Neyin zafer, neyin yenilgi olduğunu belirleyen, koyduğumuz hedeflerdi. Harvard'da psikoloji profesörü olan James'in de hedefi, tanınmış ve önemli bir psikolog olmaktı; bütün gururunu bu hedefe yatırmıştı. Bu yüzden birilerinin psikoloji alanında ondan daha bilgili olduklarını görmek, utanç ve kıskançlık duy-

masına neden oluyordu. Ancak, örneğin hayatının hiçbir döneminde antik Yunanca öğrenmeyi kafaya koymadığı için, birinin çıkıp da *Şölen*'in tamamını İngilizce'ye çevirebilmiş olması, onunsa bu sırada hâlâ ilk satırın çevirisiyle boğuşuyor olması hiç mi hiç canını sıkmazdı.

"Çaba olmazsa başarısızlık olmaz, başarısızlık olmayınca da kişide aşağılık hissi uyanmaz. Dolayısıyla şu dünyada kendimize duyduğumuz saygı ve güveni belirleyen, *yöneldiğimiz* hedeflerdir. Kendimize duyduğumuz saygı, gerçekleştirdiğimiz başarıların potansiyelimize olan oranıyla çıkar ortaya. Öyleyse:

$$\text{Kendine saygı} = \frac{\text{Başarı}}{\text{Beklentiler'dir denebilir."}}$$

James'in önerdiği eşitlik şunu açıkça ortaya koyuyor: beklentilerimizdeki artışlar, aşağılık hissi duyma riskini de artırmış oluyor. Neyin normal olduğu konusundaki yargılarımız, mutlu olup olamayacağımızı belirliyor. Bu yüzden de bir zamanlar ünlü olan bir oyuncunun, iktidarını kaybetmiş bir siyasetçinin ya da Tocqueville'in de pekala kabul edeceği gibi, başarısız bir Amerikalının acısı, hiçbir acıya benzemiyor.

Yukarıdaki eşitlik, kendimize saygımızı artırmamız için iki olası yol sunuyor bize: ya daha fazla başarı elde etmeye çalışacağız ya da beklentilerimizin sayısını azaltacağız. James, ikinci yolu tercih etmenin faydalarından bahseder:

"Beklentilerden vazgeçmek, en az onları yerine getirmek kadar ferahlatıcı bir yoldur. Kişi, bir konuda aslında bir hiç olduğunu kabul ettiği an yüreğinde tuhaf bir hafiflik ve ferahlık oluşur. Daha genç ya da daha zayıf olmak için kıvranıp durmaktan vazgeçtiğimiz gün, çok rahatlarız, keyfimize diyecek yoktur. "Tanrı'ya şükür" deriz içimizden, "kendimi

kandırmayacağım artık." Kişinin kendi benliğine yüklediği her şey, bir başarı olmanın yanı sıra, bir yüktür de aslında."

8

Ne yazık ki Batı toplumları bireyleri beklentilerden vazgeçme yönünde cesaretlendirmez; Batılı bir birey fakir olduğunu, hiçbir zaman ünlü olamayacağını, yaşlı ve şişman olduğunu kendine kolay kolay itiraf edemez. Toplumda oluşan genel hava, atalarımızın akıllarına bile getirmeyecekleri etkinliklere ve hedeflere yatırım yapmaya zorlar bizi. James'in eşitliğine göre düşünecek olursak, bu toplumlar bizim beklentilerimizi büyük ölçüde artırarak, kişinin kendine yeterli derecede saygı duymasını neredeyse olanaksız hale getirirler.

Beklentilerin karşılanmayacağı hissi, ahirete duyulan inancın erozyona uğramasıyla daha da belirginleşmiştir. Bu dünyada yaşadıklarımızın, sonsuza uzanan varlığımızın yalnızca bir prelüdü olduğuna inananlar, ruhlarında en ufak bir kıskançlığın bile yeşermesine izin vermezler; ne de olsa başkalarının başarıları dünyevidir, sonsuz yaşamın koşullarında varolamayacak geçici bir olgudan ibarettir.

Ancak öbür dünya fikri çocukça bir inanış, hatta bilimsel olarak olanaksız bir uyuşturucu gibi yorumlandığında, kişi başarılı olmak ve kendini gerçekleştirebilmek baskısını hissetmeye başlar. Çünkü kendini gerçekleştirebilmek için tek bir şansı olduğu, bu şansın da tüyler ürpertecek kadar kısa olduğu bilinciyle yüzleşir. Dünyevi başarılar, öbür dünyada gerçekleştirileceklerin bir girizgahı değildir artık. Bu dünyada her ne isek odur, bundan ötesi yoktur.

Yaşamın illa ki acı veren ve sefil bir yanının olduğu düşüncesi, yüzyıllar boyunca insanlığa büyük faydalar sağlamış, burukluğa karşı bir kalkan olmuştur. Ancak modern dünyanın dayattığı beklentiler karşısında bu kalkan da bir işe yara-

mamıştır. Aziz Augustine, *City of God* (MS 427) adlı eserinde mutsuzluğun, insan varlığının değiştirilemez bir özelliği, "insan sefaletinin bir parçası" olduğundan bahsederek yüreklerimize biraz su serpmeye çalışmış, hatta "bu dünyanın zavallılığı içinde kendilerine mutluluk inşa etmeye çalışanların kuramlarını" açıkça hor görmüştür. Fransız şair Eustache Deschamps (1338-1410), Augustinus'un etkisiyle dünyevi yaşamı şu dizelerle anlatmıştır:

Yas ve günaha çağrının zamanı bu,
Gözyaşları, kıskançlık ve işkencenin devri,
İsteyip de elde edememenin, lanetlenmenin zamanı....
Temps de douleur et de temptacion,
Aages de plour, d'envie et de tourment,
Temps de langour et de dampnacion....

Burgundy Dükü İyi Kalpli Philip (1396-1467), bir yaşındaki oğlunun öldüğünü duyduğunda, modernite öncesi devirde hiç de tuhaf karşılanmayacak bir cevap vermişti: "Tanrı benim de böylesi genç bir yaşta canımı alsaydı, kendimi talihli addederdim."

9

Ancak modern çağ kötümserlik konusunda bu kadar esnek (ya da nazik) olmadı hiç.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Batı'daki kitapçılarda kendi kendilerini yetiştirmiş, kendi çabalarıyla başarıya ulaşmış kahramanların yaşamöykülerini anlatan kitaplar türedi. Henüz "olmamış" kişilere "nasıl olunacağını" anlatan, onlara bir yığın tavsiye sunan, kişisel dönüşümün, birdenbire edinilen servetin ve kocaman mutlulukların yolunu açayım der-

ken okurları daha da büyük bir hüznün kucağına bırakan kitaplardı bunlar.

Benjamin Franklin'in *Özyaşamöyküsü* (1790'daki ölümüyle yarım kalmıştır) bu türün öncüsü sayılabilir; kitap, Boston'lu fakir bir mum üreticisinin on yedi çocuğundan biri olan meteliksiz genç bir adamın nasıl olup da (tümüyle kendi zekası ve becerisiyle) köşeyi döndüğünü, yeryüzünde varolabilecek en önemli kişilerin saygısını ve arkadaşlığını kazandığını anlatır. Franklin'in kişisel gelişim abidesi olan yaşamı ve bu yaşamda kendi kendine geliştirdiği özdeyişler ("Erken kalkan çok yol alır; sağlık, para ve bilgelik kazanır", "Acı yoksa kazanım da yok" gibi) on dokuzuncu yüzyılın Batılı okurlarını aydınlatan koca bir kişisel gelişim edebiyatının temelini oluşturmuştur. Bu kategoride yer alan diğer bazı kitaplar William Mathews'un *Dünyada Adım Adım* (1874), William Maher'in *Servete Ulaşma Yolunda* (1876), Edward T. Freedly'nin *Hayatta Başarılı Olmanın Sırları* (1881), Lyman Abbott'un *Nasıl Başarıya Ulaşılır* (1882), William Speer'in *Başarının Kanunu* (1885) ve Samuel Fallaws'un *Genç Adamların Başarılı Olma Sorunu ve Çözme Yolları* (1903)'dır.

Bu tür kitapların ardı arkası kesilmedi. Anthony Robbins 1991'de yayımlanan *İçinizdeki Devi Uyandırın* adlı kitapta şöyle sesleniyordu okurlarına: "Şu anda o kararı hemen verebilirsiniz.... yeniden okula gidebilir, dans ya da şan eğitimi alabilir, yatırımlarınızı yeniden şekillendirebilir, hatta bir helikopter kullanmayı bile öğrenebilirsiniz.... Karar sizin, isteyip de yapamayacağınız şey yoktur. Öyleyse yaşadığınız ilişkiden memnun değilseniz, şu anda karar verip onu değiştirebilirsiniz. İşinizi sevmiyorsanız, kararınızı hemen verin ve durmayın, değiştirin işinizi."

Robbins, değişimin açtığı kapıları kanıtlamak için kendi öyküsünü sunuyordu okurlara. Çok sefil ve mutsuz şartlarda yaşamak zorunda kalmıştı. Yirmili yaşlarının başında bir ka-

OVER 1 MILLION COPIES SOLD!

#1

AWAKEN THE GIANT WITHIN

How to take immediate control of your mental, emotional, physical & financial destiny!

Anthony Robbins

NATIONAL • BESTSELLER

Anthony Robbins, İçinizdeki Devi Uyandırın, 1991

pıcıydı, küçük ve pis bir dairede yaşıyordu. Kız arkadaşı yoktu, on dokuz kilo fazlası vardı, akşamları eve kapanıp Neil Diamond dinlemekten başka bir şey yapmıyordu. Sonra bir gün geldi, Robbins yaşamında bir devrim yapmaya karar verdi ve beynindeki bir "gücün" kendisine yardım ettiğini fark etti:

"Sağlığımı ve dış görünüşümü iyileştirmek için bu güce başvurdum ve bir daha almamak üzere on dokuz kilo verdim. Bu güç sayesinde hayallerimin kadınını elde ettim, onunla evlendim ve hep hayalini kurduğum bir ailem oldu. Gelirimi asgari ücretten yılda bir milyon dolara çıkarırken de o güç bana destek oldu. Bu güç, beni yaşadığım o küçük evden alıp (öyle bir evdi ki bu, bulaşıkları banyoda lavaboda yıkıyordum çünkü bir mutfağım bile yoktu) şu anda ailemle birlikte yaşadığım Del Mar Şatosu'na götürdü."

Robbins'e göre demokratik ve kapitalist toplumlarda yaşadığımız sürece başarılı olmamamız için hiçbir neden yoktu, ne de olsa sistem "hepimize hayallerimizin peşinden gitme fırsatını" sunuyordu.

10

Gelişen kitle iletişim araçları beklentileri daha da artırdı. Britanya'daki *Daily Mail*'in kurucusu Alfred Harmsworth, gazete 1896'da ilk yayımlanmaya başladığında, seslendiği ideal okurun "bugün senede yüz pound kazanan" ama "yarın bin pound'luk bir adam olmanın hayalini kuran sıradan insan" olduğunu açıkça dile getiriyordu. Bu arada Amerika'da *Ladies' Home Journal* (1883), *Cosmopolitan* (1886), *Munsey's* (1889) ve *Vogue* (1892) gibi dergiler pahalı bir yaşamı gözler önüne getiriyor, herkesi o yaşamın hayalini kurmaya teşvik ediyordu. Örneğin *yüzyıl sonunda* Amerikan *Vogue* dergisi, okurlarına, America's Cup yat yarışlarından sonra John Jacob As-

tor'un yatı *Nourmahal*'de kimlerin yer aldığını, yatılı okullarda en şık kız öğrencilerin neler giydiğini, Newport ve Southampton'da en iyi partileri kimlerin verdiğini ve akşam yemeğinde havyarın yanında ne ikram edilebileceğini (patates ve ekşi krema) anlatıyordu.

Yüksek statüdeki insanların yaşamlarını inceleme ve onların hayalini kurabilme fırsatı radyo, sinema ve televizyonun gelişimiyle daha da kolay erişilebilir oldu. 1930'lara gelindiğinde Amerikalılar sinemada haftada toplam 150 milyon saat geçiriyorlar, toplam bir milyar saat boyunca radyo dinliyorlardı. 1946'da Amerika'da evlerin yüzde 0.02'sinde televizyon bulunuyordu, bu oran 2000'e gelindiğinde yüzde 98'i buldu.

Yeni oluşan medya yalnızca içeriğiyle değil reklamlarıyla da izleyenlerin beklentilerini körükledi, kıvranışlarını artırdı. 1830'larda Amerika'da amatörce bir başlangıç yapmış olan reklamcılık sektörü 1900'e gelindiğinde yılda 500 milyon dolar kazandıran bir iş alanına dönüşmüştü. Aynı yıl Niagara Şelalesi'nin bir yanına dev bir Coca Cola ilanı, diğer yanına da Mennen's Bebe Pudrası reklamı asılmıştı.

11

Modern toplumların ateşli savunucuları, moderniteye şüpheyle bakanlara karşı sav üretirken hiç zorluk çekmiyorlardı: modern toplumların ürettiği uçsuz bucaksız refahı işaret etmeleri yeterli oluyordu çoğu kez.

Adam Smith *Ulusların Zenginliği* (1776) adlı kitabında modern toplumların büyüleyici üretkenliğiyle, ilkel toplayıcı ve avlayıcı toplumların kısır kaynaklarını karşılaştırır. Smith'e göre ilkel toplumlar fakirlik içinde yaşamaktaydı. Hasattan yeterince ürün alınmıyor, temel besin maddelerinde hep bir kıtlık yaşanıyor, kriz zamanlarında çocuklar, yaşlılar ve fakir

insanlar "vahşi canavarların" ellerine terk ediliyorlardı. Oysa modern toplumlarda yenilikçi üretim modelleri ve Smith'in deyişiyle "işgücünün eşit pay edilmesi" sayesinde ürünler bütün toplum üyeleri tarafından paylaşılabiliyordu. Öyleyse tutup da başka yaşamlar peşinde koşanlar yalnızca romantikler ve cahillerdi: "(Modern toplumlarda) bir işçinin, en fakir kesimden bile olsa tutumlu olduğu ve verimli çalıştığı taktirde yaşamın olanaklarından ve gereklerinden aldığı pay, ilkel toplumlarda yaşayan yabanıl bir işçiye göre çok daha büyük olacaktır."

12

Ancak Smith'den yirmi iki yıl önce, topluma karşı atılan çığlığa benzer bir ses tam tersi yönde üretmişti savını. Bu ses, yabanıl işçiden yanaydı. Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* (1754) adlı eserinde, acaba, diye soruyordu, herkesin düşünmeye alıştığının tam tersi olmasın? İlkel ve yabanıl işçiyle modern işçiyi karşılaştıracak olursak, yabanıl işçi daha zengin olmasın sakın?

Rousseau'nun savı zenginlikle ilgili bir teze dayanıyordu: zenginlik, illa ki çok şeye sahip olmak anlamına gelmiyordu aslında. Zenginlik, *sahip olmak istediğimiz* şeylere sahip olmak demekti. Varlıklı olmak mutlak bir kavram değildi, arzuya bağlıydı ve göreceliydi. Paramızın yetmediği bir şeyi arzuladığımızda fakirleşiyorduk; kaynaklarımız her ne olursa olsun. Ve elimizdekilerle yetinebiliyorsak eğer zengindik aslında, sahip olduklarımız ne kadar az olursa olsun.

Rousseau'ya göre insanları zengin etmenin iki yolu vardı: onlara daha çok para vermek ya da arzularını sınırlandırmak. Modern toplumlar ilk bakışta ilk seçeneği gerçekleştirirmiş gibi görünmüşlerdi; ancak bireylerin iştahını sürekli tetikle-

yerek, başarılarını yetersiz kılmışlardı. Kendini zengin ve varlıklı hissetmenin en etkili yolu daha çok para kazanmaya çalışmak değildi belki. Bizimle eşit şartlarda yaşıyormuş gibi görünen ama zaman içinde bize göre daha zengin olan insanlarla aramıza (pratik ve duygusal olarak) mesafe koyabilmekti. Enerjimizi, daha büyük balıklar haline gelmeye çalışmak yerine, etrafımıza daha küçük yoldaşlar toplamaya yoğunlaştırabilirdik. Yan yana geldiğimizde kendi boyumuzun bize iç sıkıntısı yaratmayacağı arkadaşlar edinmeliydik.

Modern dünyada, geçmişe göre gelirimiz daha fazlaymış gibi görünebilir; ancak modernitenin getirdiği zenginlik yalnızca görüntüdedir. Aslında artık daha fakiriz; çünkü beklentilerimiz fena halde tetiklenmiş, paramızın yettiğiyle elde edebildiklerimiz arasında derin bir uçurum oluşmuştur. Olduğumuzla, "aslında olabileceğimiz" kişi arasında dağlar kadar fark vardır artık. Modern toplumlar, yabanıl bir insana göre çok daha güçlü bir mahrumiyet hissiyle baş başa bırakır bizi. Rousseau'nun savı da şöyle devam eder: "İlkel ve yabanıl işçi en azından başını sokacak bir yuvası varsa, yiyecek birkaç elma ya da fındık bulabiliyorsa, akşamlarını ilkel bir enstrümanla müzik yaparak ya da keskin taşlarla bir balıkçı kanosu yontarak geçirebiliyorsa, bu dünyada hiçbir şeyinin eksik olmadığını düşünebilirdi pekala."

Rousseau'nun ilkel ve modern insanın mutluluklarını karşılaştırdığı bu sav, bizi ister istemez William James'in eşitliğine götürüyor. Beklentilerimiz azla yetinmek yönündeyse eğer, azla yetinebiliriz. Ve eğer beklentilerimizin yüksek olması gerektiği öğretiliyorsa bize, çok kazandığımızda bile kendimizi fakir ve sefil hissederiz.

Rousseaau'nun baldırı çıplak yabanıl insanları çok mal sahibi değillerdi elbette. Ancak Taj Mahal'lerde yaşayan vatandaşlarla karşılaştırılacak olursa, en azından azla yetinebilmenin getirdiği zenginliğin tadını çıkarıyorlardı.

13
Atalarımızın sahip olduğundan çok daha fazlasına sahip olabileceğimiz beklentisinin ağır bir bedeli olmuştur: olabileceğimizle o anda olduğumuz arasındaki aşılamaz mesafenin doğurduğu sonu gelmez bir endişe yakamızı bırakmaz olmuştur artık.

IV.

MERİTOKRASİ

Başarısızlığa Dair
Bizi Avutan Üç Eski Faydalı Öykü

1

Maddî açıdan bakıldığında, toplumsal hiyerarşide aşağı bir basamakta yer almanın, pek de hoş bir durum olduğu söylenemez. Ancak meseleye psikolojik açıdan bakıldığında, alçak statü tarih boyunca her yerde ve her zaman acı verici bir sürece yol açmamıştır. Fakirliğin insanın kendine güveni üzerindeki etkisi, toplumların fakirliği nasıl karşıladığı ve yorumladığına göre değişir.

Batı'nın iki bin yıllık bir süreç boyunca yaşadığı maddî ilerleme tartışma götürmez bir gerçekliktir; ancak fakir bir kişinin neden ille de fakir olması gerektiği ve fakirlerin toplumda ne gibi bir önem taşıdığı gibi sorular modern çağda çok daha acımasız terimlerle ifade edilir ve açıklanır olmuştur. Dolayısıyla şimdi sıralayacağımız bu üç açıklama, modern çağa gelene kadar geçerliliğini korumuş, alçak statüdeki kişilerin konumlarını değerli kılmış ve onların yüreklerini avutmuştur; ancak sözkonusu maddî ilerlemeyle birlikte dördüncü bir açıklama yapmanın gereği doğmuştur.

2

Batılı toplumlar fakirliğin nedenlerini açıklarken, İsa'nın Milattan sonra 30 yılında müjdesini yaymaya başlamasından, yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar üç bilindik öyküye başvurmuşlardır. Fakirlerin yürekten inandığı bu öyküler, dinleyenlerin statü endişelerini azaltmış, onları toplumsal konumları konusunda teselli etmiştir.

İlk Öykü

Fakirler Toplumdaki Konumlarından Sorumlu Değildirler ve Toplum İçin En Faydalı Kesim Fakirler Olmuştur

Tarihte bir yolculuk yapıp, Ortaçağ'da ya da modernite öncesi dönemde yaşayan bir Batılıya toplumların neden zenginler ve fakirler, asiller ve çiftçiler diye ikiye ayrıldığını soracak olsaydık, sorumuz tuhaf karşılanır, cevap da kesin ve net olurdu: Tanrı'nın inayeti.

Toplumun, çiftçiler-rahipler-asiller olmak üzere üç temel sınıftan oluştuğuna dair sarsılmaz bir inanış vardı o zaman-

Toplumu oluşturan üç temel sınıfın temsili, rahipler, asiller ve çiftçiler, Image du Monde*'dan, Fransa, 13.yy*

lar. Ayrıca toplumda hiç beklenmeyecek kadar kuvvetli bir yargı hakimdi: bu üç sınıf her anlamda birbirine muhtaçtı, dolayısıyla fakir sınıf en az diğer iki sınıf kadar önemli ve değerliydi. Sınıfların, birbirlerinin varlığına kesinkes ihtiyaç duydukları düşüncesi çiftçilerin konumunu yüceltiyor, onların asillerden ya da rahiplerden hiç de aşağı bir konumda olmadıklarını ima ediyordu. Evet, belki çiftçilerin yaşamı diğerlerine göre çok daha çetindi; ama çiftçiler olmasa diğer iki sınıf da yok olur giderdi. John of Salisbury, toplumsal sınıflarla insan vücudundaki organları benzeştirdiği analojisinde zenginleri başa, fakirleriyse ayaklara benzeterek fakirlere haksızlık ediyormuş gibi görünebilir. Oysa son derece gönül kırıcı olan bu analojinin şöyle bir faydası olmuştur: Zenginlere, nasıl ki yürümek için bir çift ayağa ihtiyaç duyuyorlarsa, yaşamak için de fakirlere ihtiyaçları olduğunu, bu yüzden onlara saygılı ve nazik davranmaları gerektiğini hatırlatmıştır.

Patronluk müessesesi, ikizi olan babacanlıkla bir arada var olmuştur hep. Fakirler küçük çocuklar gibidir, zenginlerin görevi onlara şefkat dolu bir ana baba gibi nazik davranmaktır. Bu yüzden Ortaçağ sanatı ve edebiyatı fakirlere yağdırılan övgülerle doludur. İsa'nın aslen bir marangoz olduğu asla es geçilmemiştir.

Eynsham Başkeşişi Aelfric, *Colloquy* (1015) adlı eserinde toplumun en önemli kesiminin rençperler olduğunu öne sürer; toplum üyeleri, rahipler ve asiller olmadan da var olabilir ama çiftçiler olmadan yaşayamaz çünkü aç kalır. Öyleyse çiftçilerin toplumdaki varlığı hepsinden üstündür. Cambrai Piskoposu Gerard 1036'da verdiği bir vaazında, rençperin işinin ilk bakışta çok zor, hatta boş göründüğünü, ancak bütün diğer akıl işlerini mümkün kıldığını anlatır. Öyleyse iyi insan, çiftçiye layık olduğu saygıyı gösteren insandır. Nurembergli Hans Rosenplüt, "asil rençperden" esinlenip ona övgüler dü-

zen sayısız şairden biridir sadece. *Der Bauern Lob* adlı şiirinde (1450), Tanrı'nın can verdiği varlıklar içinde en yücesinin çiftçiler olduğunu, şiirin yeknesak gidişatı içinde, anlatır da anlatır:

Çok zordur onun işi,
Çift sürer sabahtan akşama dek.
Sabanıyla besler, rençper, bütün dünyayı
Lordu, kentliyi, esnafı...
Ne zor ne üzücü olurdu hayatımız
Çiftçiler olmasaydı.

Tarlada ekin biçen bir çiftçi, dinî bir takvimden, İngiltere, 1250-1275

Bu dizeler, çiftçilerin sabanlarını sürdükleri toprağa su serpmemiştir elbette; ancak çiftçilerin yüreğine su serpmiş, onların toplum gözünde değerli ve şerefli varlıklar olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.

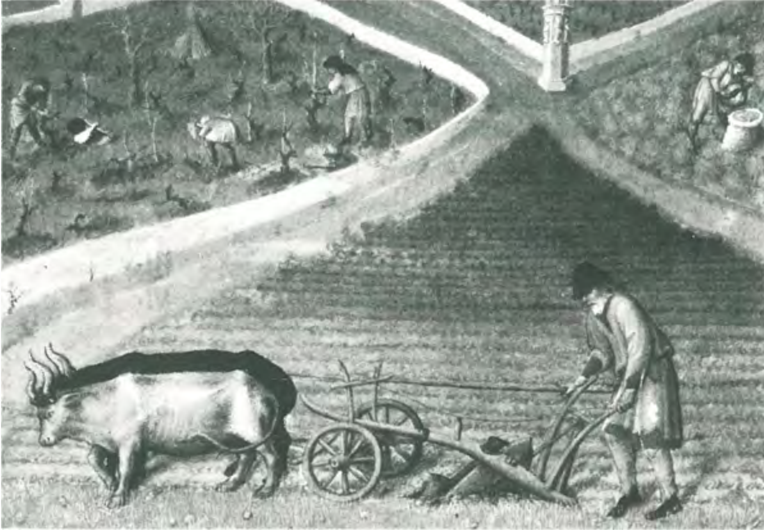
İkinci Öykü

"Alçak Statü" Ahlakî Bir Anlam İçermez

Oldukça yaygın olan bu öykü ilahî temellere dayanıyordu. Hıristiyanlığa göre zenginliğin ve fakirliğin ahlakî değerlerle uzaktan yakından ilişkisi yoktu. İsa, dünyevî yaşamda onca fakirlik çekmiş olmasına karşın gelmiş geçmiş en yüce, en kutsanmış kişiydi; öyleyse ilahî ahlakla dünyevî konum arasında bir eşitlik olması söz konusu değildi.

Hıristiyanlığın para mefhumuna karşı tarafsız bir yaklaşım sergilemekten saptığı durumlar hep fakirlerin yararına olmuştur; çünkü Hıristiyan ahlakına göre iyi bir insan olabilmek için, her şeyden önce Tanrı'nın varlığını ve gücünü kabul etmemiz gerekir. Hıristiyanlığa göre Tanrı'nın rızası olmadan da mutlu bir yaşam sürebileceğimizi düşündüren her şey şerdi. Bu yüzden para, şüphe uyandıran bir mefhumdu çünkü kişiye dünyevî zevkler sunarken onda özgürlük hissi uyandırıyordu.

Fakirlerin karşılaştıkları zorluklar, onları tarih boyunca hep Tanrı'ya yakarmaya ve O'ndan yardım dilemeye yöneltmiştir. Yeni Ahit'in telkin edici öykülerinde zenginlerin cennete girmesinin devenin iğne deliğinden geçmesinden bile zor olduğu, gelecekte dünyanın efendilerinin fakirler olacağı ve ahiret günü geldiğinde cennetin kapılarından ilk girenlerin yine onlar olacağı anlatıldı.

Limbourg Kardeşler, Feodal Dönemde Tarlada Çalışan Çiftçiler, 1400-1416

Üçüncü öykü
Zenginler Günahkardır, Yozdur ve Servetlerini Fakirlerden Çalarak Elde Etmişlerdir

Fakirliğin ve alçak statüde yer almanın acısını hafifleten üçüncü bir öykü vardı. En güçlü etkisini aşağı yukarı 1754'le 1989 yılları arasında göstermiş olan bu anlatıya göre zenginler yozdu, fakirleri soyup soğana çeviriyordu. Bir zengini zengin yapan erdemli ve yetenekli oluşu değil, yağma ve dolandırıcılıkla para kazanmış olmasıydı. Üstelik zenginler fakirleri öyle bir aldatmışlardı ki fakirler artık talihin bir gün onların da yüzlerine gülebileceğine inanmaz olmuşlardı. Ne kadar yetenekli ve azimli olursa olsun fakir biri kaderini kendi iradesiyle değiştiremez hale gelmişti. Artık onlar için tek çıkar yol kitlesel protesto ve devrimdi.

Bu öyküyü ilk kaleme alanlardan biri, tarih boyunca güçlünün nasıl hep güçsüzü ezdiğini, onun üzerinden para kazandığını anlatan Jean-Jacques Rousseau oldu: "Bir toprak parçasının etrafını çevirip 'Burası yalnızca benimdir' demeyi aklına getiren ve etrafında ona inanabilecek kadar saf insanlar bulan ilk kişi, medenî toplumların gerçek kurucusu olmuştur. Oysa biri çıkıp 'Ben bu işte yokum' dese, 'Bu dolandırıcıya kulak asmayın siz. Bu dünyanın meyveleri hepimizindir, dünya ise hiç kimseye ait değildir! Bunu unutursak bittik demektir!' diye haykırsa.... insan soyu bugüne kadar yaşadığı onca suçu, savaşı, sefaleti ve korkuyu yaşamamış olurdu." (*İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 1754).

Yüz yıl sonra Karl Marx Rousseau'nun öyküsüne yeniden yaşam verdi. Marx'ın ellerinde bu öykü ham bir toplumsal protesto olmaktan çıkıp bilimsel dayanağı olan bir kurama dönüştü. Marx'a göre kapitalist sistemin sömürüye izin veren bir iç dinamiği vardı; işveren, işçiyi çalıştırmakla elde ettiği

gelirin çok daha azını işçiye veriyor, aradaki farkı da "kâr" adı altında cebe indiriyordu. Söz konusu kâr, kapitalist terminolojide işverenin "risk almış olması" ve "girişimciliği" dolayısıyla hak ettiği bir ödüldü; ancak Marx, bu terimlerin açıkça "hırsızlık" dememek için başvurulan birer örtmece olduğunu savunuyordu.

Marx'a göre burjuvazi, tarih boyunca fakirleri hep ezmiş olan efendi sınıfının yeniden vücuda gelmiş haliydi. Burjuvazi göze daha insancıl görünüyor olabilirdi, ancak o medenî yüzeyi kazıdığımızda kayıtsızlık ve bencillik açığa çıkıyordu. *Kapital*'in ilk cildinde (1887) Marx, işçi sınıfının dilinden burjuvaziye sesleniyordu: "Örnek bir vatandaş, Hayvanları Koruma Derneği'nin bir üyesi, tepeden tırnağa kadar kutsallık ve asaletle kuşanmış olabilirsin. Ama sen, benim gözümde, göğsünde yürek taşımayan bir yaratıktan başka bir şey değilsin." Zenginliğin fakirlere gösterdiği zulmü ve kayıtsızlığı görebilmek için 19. yüzyıldaki herhangi bir değirmene, fırına, tersaneye, otele ya da büroya bakmak yeterliydi. İşçiler bilumum hastalıklara yakalanıyorlar, genç yaşta kanserden ya da solunum yolları hastalıklarından ölüyorlardı. Meslekleri onlara düzgün bir aile hayatı kurma olanağı tanımıyor, toplumsal konumlarını idrak edebilmeleri için yeterli zamanı sağlamıyor; onları endişe dolu, güvensiz ve belirsiz bir hayatla başbaşa bırakıyordu. "Kapitalist üretim, bütün o cimriliğine karşın, insan gücünü dilediği gibi harcayabiliyor" diyordu Marx, işçileri efendilerine karşı ayaklanmaya ve zaten sahip oldukları şeyleri geri istemeye çağırıyordu. *Komünist Manifesto* (1848) haykırarak sesleniyordu işçilere: "Varsın Egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yok. Kazanacakları bir dünya var. BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!"

Manifesto'nun yayımlanmasından çok kısa bir süre önce

Friedrich Engels de Manchester'a seyahat etmiş ve Endüstri Devrimi'yle birlikte kurulan şehirlerde işçilerin çektiği sefaleti ilk ağızdan anlatmaya koyulmuştu. Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* (1845) adlı eserinde toplumun neden iki sınıfa ayrıldığını anlatırken Marx'ın fikirlerini desteklemiş oluyordu: zenginler zeki, enerjik ve azimli oldukları için değil, fakirleri kandırdıkları ve onlara hak ettiklerini vermedikleri için zengin olmuşlardı. Fakirler ise tembel, ayyaş ya da aptal oldukları için değil, efendileri tarafından kör edildikleri ve sömürüldükleri için bu haldeydiler. Engels'in kaleminde burjuvazi, kayıtsızlığın en uç noktasını sergiliyordu: "Onların ilgilendikleri tek şey para. Bir keresinde bir burjuvayla Manchester'a gitmiştim, ona çevrenin ne kadar sağlıksız koşullar taşıdığından, işçi sınıfının yaşadığı yerlerin berbatlığından bahsettim. Hayatımda bu kadar kötü inşa edilmiş bir şehir görmediğimi de söyledim. Adam sözlerimi başından sonuna sessizce dinledi, sonra yollarımızın ayrılacağı köşe başına gelince bana döndü ve dedi ki: 'Fakat unutmayın ki burada çok büyük paralar kazanıldı. Size iyi sabahlar, efendim.' İngiliz burjuvazisi, işçisinin açlıktan kıvranıyor oluşunu hiç önemsemez, yeter ki o istediği parayı cebine indirsin. Bütün yaşam koşulları paraya endekslidir. Para getiren her şey iyi; para getirmeyen şeyler saçmadır, gereksizdir, hayal ve zırvadan başka bir şey değildir."

1840'larda Manchester'da yaşam, fakirler için hiç de hoş değildi belki; ama onlar en azından "Neden burada yaşıyorum" sorusuna "İşverenimin canavarlığı ve ekonomik sistemin kokuşmuşluğu yüzünden" diye cevap verebiliyorlardı. Fakirlerin tek başlarına bir şey yapamayacakları, birlikte hareket etmeleri gerektiği fikri, onlara ahlakî bir üstünlük hissi veriyor, feri kaçmış ve çökmüş suratlarına bakıp utanç duymalarını engelliyordu.

3

İşte M.Ö. 30'la M.S. 1989 yılları arasında anlatılan bu üç ayrı öykü, alçak statünün yarattığı utanç ve aşağılık hissiyle boğuşmada fakirleri teskin etti durdu. Anlatılan öyküler bunlardan ibaret değildi elbet, ama en çok etkili olanlar ve dinlenenler bunlar oldu. Feleğin sillesini yemiş kişiler üç temel düşünceye sarılarak avuttular kendilerini: toplumu varlıklı kılan asıl kesim onlardı ve bu yüzden saygı görmeye hakları vardı; Tanrı'nın gözünde dünyevî statünün ahlakî değeri yoktu; son olarak da zenginler fakirleri dolandırıyorlardı ve onurlandırılmaya asla layık değillerdi, zaten çok kısa bir süre sonra gerçekleşecek bir dizi proleter devrimiyle birlikte kaderleri felaketle sonlanacaktı.

Başarıya Dair
Bizi Endişeye Boğan Üç Yeni Öykü

1

Ne yazık ki on sekizinci yüzyılın ortalarına doğru üç yeni endişe verici öykü ortaya çıktı ve o güne kadar bizi avutmuş olan öykülerin altını oymaya başladı.

Bu öykülerin yükselişi maddî ilerlemenin bir sonucuydu belki; ama psikolojik açıdan bakıldığında bu öyküler alçak statüyü daha da çekilmez bir hale getirdi. Alçak statü akla gelince insanlarda uyanan endişe çok daha büyüktü artık.

İlk Öykü

Topluma Fayda Sağlayanlar Zenginlerdir, Fakirler Değil

Eynsham başkeşişi Aelfric 1015'te kaleme aldığı *Colloquy* adlı eserinde toplumda refahı artıranların, her gün şafak vakti uyanan, tarlaları süren ve ürünleri toplayan fakir insanlar olduğunu anlatmıştı. Onlar, işlerinin doğası gereği, toplumsal hiyerarşide kendilerinden üst basamaklarda yer alan diğer sınıflar kadar değerli ve şerefliydiler. Aelfric sıradan işçilere övgüler düzerken yalnız değildi tabii. İktisatçılar yüzyıllar boyu toplumu varlıklı kılan kesimin başta çalışan kesim olduğunu söylediler. Bu görüşe göre zenginlerin yaptığı tek şey, lüks tüketim ve müsriflik içinde kaynakları oraya buraya saçmaktı.

Ulusal refahı kimin sağladığı sorusunun cevabı yüzyıllar boyu hiç değişmedi; ta ki 1723 yılının bahar aylarına gelinceye dek. Londralı doktor Bernard Mandeville bu tarihte *The Fable of the Bees* adlı ekonomik bir manzume yazmıştı. Bu yazı zenginin ve fakirin algılanışında köklü bir değişim yarattı. Mandeville'e göre yüzyıllardır iktisatçıların yürüttüğü savla-

rın tam da aksine, toplum için asıl faydalı olanlar zenginlerdi; çünkü zenginler, kendilerinden aşağıdaki sınıflar için iş olanakları yaratıyorlar, böylece toplumdaki en fakir insanların bile ayakta kalmasına yardımcı oluyorlardı. Zenginler olmasaydı, fakirlerin çoğu daha erken yaşlarda mezarı boylardı. Ancak Mandeville'in niyeti zenginlerin fakirlerden *daha iyi* bir toplumsal sınıf olduğunu kanıtlamak değildi; aksine, bıyık altından gülen bir ifadeyle zenginlerin çoğu zaman ne kadar doyumsuz, vefasız ve zalim olduklarını söylüyordu. Tutkuları kesinlikle sınır tanımayan zengin takımı sürekli alkışlanmayı talep ediyor, maddi refah olmadan da mutlu olunabileceğini bir türlü anlamıyordu. Ancak bütün bunlara karşın, zenginlerin o dur durak bilmeyen refah arayışları, fakirlerin kısır ve hiç de para getirmeyen çabalarına nispeten toplum için çok daha faydalıydı. Mandeville'e göre bir kişiyi yargılarken (Hıristiyan ahlakçılarının yaptığı gibi) onun ruhunu değil, başkaları üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmalıydık. İşte bu ölçüte göre düşünecek olursak eğer; (ticaret, sanayi ve tarım gibi) çeşitli alanlara para döken ve kazandığı parayı da (absürd lüksler uğruna, depolar ve malikaneler inşa ederek) bir güzel harcayan zenginler, elbette fakirlere nispeten etraflarına daha çok fayda sağlıyorlardı. Mandeville'in eserine alt başlık olarak da yazdığı gibi, bu iş 'Aza Zarar, Kamuya Yarar' bir işti; belki dar bir kesimin ahlakî açıdan nahoşluğu söz konusuydu ama kamu yararı düşünüldüğünde bu ahlaksızlık pekala görmezden gelinebilirdi: "Ne de olsa şehvetine düşkün saraylı, lüks tüketimine hiç sınır koymuyor; arsız fahişe her hafta yeni bir modanın türemesine önayak oluyor. Fakirlere en çok yardım elini uzatanlar müsrif hovardalar ve baba parası yiyen zamparalar oluyor. Yakın çevrelerinin parasında gözü olanlar ve en lüzumsuz mamulleri icat edenler: işte toplumun gerçek dostları onlardır. İster doğru deyin ister yanlış; eğer bir ulusun bünyesinden *gurur* ve

lüks silinecek olsa, altı ay geçmez, bütün o kumaşçılar, döşemeciler, terziler ve daha niceleri açlıktan ölür giderdi."

Mandeville'in tezi ilk yayımlanışında (tam da amacına uygun bir biçimde) okuru bir hayli şaşırttı. Ama bununla da kalmadı, on sekizinci yüzyılın ve hatta daha sonrasının iktisatçılarını ve siyaset kuramcılarını da etkiledi. Hume, *Of Luxury* (1752) adlı denemesinde refah arayışını ve gereksiz mamullerin tüketimini destekleyerek Mandeville'in izinden gitmiş oluyor, toplumu varlıklı kılan ana etmenin fakirlerin işgücü değil, zenginlerin tüketimi olduğunu ileri sürüyordu: "Lüzumsuz tüketimin olmadığı bir ulus hantallığın kucağına düşer, insanlar yaşamdan tat almayı bilmez olur, bu yüzden de kamuya fayda getiremezler, ulus kısa zamanda donanmalarını ve ordularını bile destekleyemez hale gelir."

Hume'dan yirmi dört yıl sonra Hume'la aynı memleketten olan Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde (1776) zenginlerin fakirlere göre kamuya daha büyük yarar sağladığı savını daha da ileriye götürdü, belki de bu konuda yazılmış en göz alıcı eseri kaleme almış oldu. Smith, paranın her zaman mutluluk getirmediği gerçeğini kabul ederek söze başladı: "Zengin olmak insanı endişe, korku ve kedere maruz kalmaktan kurtarmaz, hatta bu gibi duyguları daha da güçlendirir." Bütün bir hayatını "süs püs, cici bici" peşinde koşmaya adamış insanlardan alayla söz ediyor, fakat aynı zamanda bu gibi insanların sayılarının artmış olmasından ötürü minnet duyduğunu anlatıyordu. Smith'e göre medeniyetin ve toplum refahının dayanak noktası, zenginlerin gereksiz yere anamal temin etme ve varlıklı olduklarını gösterme arzularıydı. "İnsanları tarlaları ekmeye, evler inşa etmeye, kentler kurmaya, ortak pazarlarda birleşmeye, insan yaşamını asilleştiren ve güzelleştiren bilim ve sanatı icat etmeye iten şey de bu arzudan başkası değildir. Bu arzu dünyanın çehresini değiştirmiş, balta girmemiş ormanları bakımlı ve doğurgan topraklara

dönüştürmüş, hiçbir yolun olmadığı uçsuz bucaksız okyanusları yeni geçim kaynakları haline getirmiştir."

Geçmişteki ekonomi kuramlarında zenginler, dünyanın sınırlı olarak görülen kaynaklar havuzundan, almaları gerekenden daha büyük bir pay almakla suçlanırlardı. Oysa Smith, "mal mülk sahibi insan"ı "toplumu kemiren bir asalak, bir canavar, küçük balıkları afiyetle yiyen dev bir balık" olarak görmenin cazip olduğunu, ancak gerçekliği yansıtmadığını dile getirdi. Çünkü ulusların varlığı sınırlı bir havuz değildi aslında: girişimcilerin ve tüccarların çabaları ve kararlılıkları sayesinde genişletilebilecek, sonsuza taşınabilecek bir havuzdu. Büyük balıklar, küçük balıkları yalayıp yutmanın aksine, onlar için para harcayarak ve iş olanakları sağlayarak onlara yardım etmiş oluyorlardı. Büyük balık göze ukala ve bayağı görünüyor olabilirdi; aslında büyük balığın ahlaksızlığı, pazarın sağladığı olanaklar yardımıyla erdeme dönüştürülebilirdi. Smith, kapitalist ekonomileri anlatan yazıların en ünlülerinden biri olan o pasajında şöyle diyordu: "Zenginlerin bencil ve açgözlü oldukları su götürmez bir gerçektir; onlar yalnızca kendi çıkarlarını düşünürler, çalıştırdıkları binlerce işçinin emeğinden bekledikleri tek şey onların o boş ve sonu gelmeyen arzularını tatmin etmesidir; ancak bütün bunlara karşın şu da bir gerçektir ki zenginler kendi gelişimlerinin ürünlerini fakirlerle paylaşırlar. Yaşamın getirilerini eşit bir biçimde etraftakilerle bölüşürler ve sanki görünmez bir el bunu yapmaya yönlendirir onları. Yeryüzü, üzerinde yaşayanlar arasında eşit paylara bölünseydi de bundan farklı bir bölüşüm olmazdı zaten. Böylece zenginler bilmeseler ve istemeseler bile dolaylı yoldan toplum menfaatine hizmet etmiş, insan türünün çoğalmasının yollarını artırmış olurlar."

Smith'e göre varlıklı insanlara ticaretle uğraşma ve sanayii geliştirme fırsatının sunulduğu toplumlarda "her şeyden o kadar bol miktarda üretilir ki hem varlıklıların dur durak bil-

meyen israfı, hem de esnafın ve çiftçinin gereksinimleri karşılanmış olur."

Böylece zenginlerin kaderi hiç beklenmeyecek bir biçimde değişmiş oluyordu. Hıristiyanlığın ilk günlerinden bu yana ekonomi kuramlarında canavar gözüyle bakılan zenginler, şimdi yeni bir tanım kazanmışlardı: onlar artık birer kahramandı. Kendilerinden aşağı kesimlerdeki insanlara yardım elini uzatanlar onlardı. Fakirlere barınak sağlayanlar, aç insanların gereksinimlerini karşılayanlar, peşlerinde yüzen küçük balıkların karnını doyuranlar yine onlardı. Üstelik bütün bunları kişisel nahoşluklarına *rağmen* yapıyorlardı; ne kadar açgözlü olurlarsa o kadar iyiydi.

Zenginler ulusal refahın yaratıcısı rolünü oynarken fakirlere gayet aşağılık ve işlevsel bir rol oynamak düşüyordu; hatta fakirler, yüksek nüfusları ve hayır kurumlarına olan bağımlılıkları nedeniyle kaynakları kurutuyor olmakla bile suçlanabilirlerdi. Bu yeni ekonomi öyküsü, ekonomik açıdan rahatı iyi, keyfi yerinde olan kesimin içten içe fakirlere diş bilemesini gerektiriyordu. Şairlerin, çiftçinin asaletini öven dizeler yazmaları pek yakışık almıyordu artık.

İkinci Öykü
"Statü" Kesinlikle Ahlakî Anlamlar İçerir

Hıristiyan felsefesinin ana ekseninde, kişinin statüsünün onun ahlakî duruşuyla uzaktan yakından ilişkisi olmadığı düşüncesi yatıyordu. İsa, gelmiş geçmiş en yüce kişiydi ama dünyevî yaşamda bir marangozdu. Pilatus vali olabilirdi belki ama aslında bir günahkardı. Öyleyse kişinin toplumsal hiyerarşideki konumunun onun gerçek niteliğini yansıttığına inanmak anlamsızdı. Bir kişi oldukça zeki, becerikli, nazik ve yaratıcı olmasına karşın yerleri süpürüyor olabilirdi. Aynı şe-

kilde ulusu yönetenlerden herhangi biri zayıf karakterli, dejenere, *fin de race* ve sadist bir budala olabilirdi pekala.

Kişinin mevkii ve değeri arasında hiçbir bağ olmadığı düşüncesi yüzyıllar boyu sürdü gitti; bunun sonucu olarak kişilerin toplumsal konumunu belirleyen etmenler, kan bağı ve ailelerin maddi durumu oldu. Sonuç olarak Batılı toplumlar, ülkelerini doğru dürüst yönetemeyen krallarla, eyaletleriyle başa çıkamayan lordlarla, savaşın ilkelerinden habersiz kumandanlarla, efendilerinden daha zeki çiftçilerle ve hanımefendilerinden daha bilgili hizmetçilerle doldu taştı.

Bu durum on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar değişmedi; ta ki birileri çıkıp babadan oğula miras ilkesini sorgulamaya başlayana kadar. Bir babanın, oğlunun zekasını hesaba katmaksızın bütün işini ona devretmesi mantıklı mıydı? Kralların çocukları gerçekten ülkeyi yönetmek için biçilmiş kaftan mıydı? Kuramcılar, miras ilkesinin saçmalıklarını daha iyi ortaya koyabilmek için, uzun zamandır meritokratik bir sistemin hüküm sürdüğü bir alana işaret ediyorlardı: edebiyat dünyası. Edebiyat dünyasında miras ilkesinin geçerli olamayacağı, meritokratik bir usulün şart olduğu herkes tarafından kabul edilmekte, bu düşünceden hareketle edebiyat alanıyla diğer alanlar arasında karşılaştırmalar yapılmaktaydı. Bir kitap seçmek söz konusu olduğunda okur, yazarın ana babasının ünlü ya da varlıklı olup olmadığına bakmıyor, asıl olarak kitabın iyi olup olmadığını göz önünde bulunduruyordu. Bir yazarın babasının da iyi bir yazar oluşu ona başarının kapılarını açmıyor, aynı şekilde başarısızlık da edebiyat alanında babadan oğula geçmiyordu. Öyleyse diğer alanlar da edebiyat gibi değerlendirilebilirdi. Neden bu yargılama yöntemi siyaset ve ekonomide de uygulanmıyordu?

Thomas Paine *İnsan Hakları* (1791) adlı eserinde "Edebiyatın ve bütün bilimlerin miras ilkesine göre işlediğini varsayalım, böyle bir durumda bütün ağırlıklarını ve önemlerini yiti-

rirlerdi. Bunu düşününce kendi kendime gülümsüyorum. Sonra da aynı düşünceyi hükümetlerin işleyişine taşıyorum. Bir yöneticinin miras ilkesine göre başa geçmiş olması, bir yazarın miras ilkesine göre ünlü olması kadar saçmadır. Homeros'un ya da Öklid'in oğulları var mıydı bilmiyorum; ama eğer olsaydı ve de bu yazarlar eserlerini tamamlayamadan göçüp gitselerdi, eminim ki oğullar babalarının yarım kalmış eserlerini tamamlayamazlardı."

Napolyon da Paine'in izinden gitmiş, hükümdarlığının ilk dönemlerinde *"carrières ouvertes aux talents"* (yeteneklilere açık kariyerler) sistemi adını verdiği bir sistemi oturtmaya çalışan ilk Batılı lider olmuştur. Yaşamının son günlerinde Saint Helena'da, gururla "Birçok generalimi çamurun içinden bulup çıkardım" demiştir, "Nerede bir yetenek gördüysem onu ödüllendirdim." Napolyon'un böylesine övünmesi yersiz değildi. Napolyon döneminin Fransası, feodal ayrıcalıkların son bulduğu ve her toplumsal mevkiden kişiye açık ilk unvan olan Legion d'Honneur'ün (Fransız Liyakat Nişanı) yaygınlaştırıldığı bir Fransa oldu. Eğitim sistemi yeniden inşa edildi: *liseler* bütün toplumsal kesimlerden insanlara açık hale getirildi ve 1794'te başlatılan uygulamayla bir teknik okul, fakir öğrencilere de cömertçe burs sağladı (bu sayede teknik okulun ilk yıllarında öğrencilerin yarısı köylü ve esnaf çocuklarından oluşuyordu). Napolyon'un önde gelen adamları (İçişleri Bakanlığı'ndaki görevliler, bilimsel danışmanlar ve senatörler) gayet mütevazı özgeçmişlere sahiptiler. Napolyon'un kelimeleriyle ifade edecek olursak, mirasyedi asiller "ulusun baş belalarıdır, embesildir onlar... mirasyedi götler!"

Napolyon'un fikirleri, düşüşünden sonra da Avrupa ve Amerika'da etkili olmayı sürdürdü. Ralph Waldo Emerson "toplumdaki herkesi ait olduğu yerde görmek" istediğini, "herkesin taşıyabileceği ve kullanabileceği kadar iktidar sahibi olması gerektiğini" söyledi. Thomas Carlyle, bir yanda fa-

kir çocuklar eğitim öğrenimden yoksun bırakılırken öte yanda zengin çocuklarının paralarını nasıl çarçur ettiğinden öfkeyle bahsetti: "O Aylak Aristokrasi'ye ne demeli? İngiltere'nin topraklarına hükmetmelerine karşın tek işlevleri İngiltere'nin servetini fiyakalı bir biçimde çarçur edip ormanlarda keklik avlamak olan o insan yığınına?" Carlyle, hayatında bir başkası için parmak dahi oynatmamış, kimseye bir yararı dokunmamış ve kendini herhangi bir alanda geliştirmek zorunda kalmamış insanlara ateş püskürüyor, onlara ayrıcalıkların hep altın tepside sunulduğunu anlatıyordu. Tipik bir İngiliz aristokratını şu sözlerle tanımlıyordu: "Evinde lüks içinde oturur; bütün görevlerden, yokluktan, tehlikelerden ve zorluklardan muaftır. Sakince oturur, bir eli yağda bir eli baldadır, bütün işlerini başkalarına yaptırır. Yani şimdi böyle bir adama *asil* mi demek gerekir? Ona göre babası onun için geçmişte yeteri kadar çalışmış ya da başarıyla kumar oynamış ve kazanmıştır. Toprağın kanunu, hatta evrenin kanunu bunu emreder: bu adam yiyip içmek dışında kılını bile kıpırdatmayacak ve başını camdan dışarı bile uzatmadan öylece oturacak!"

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış diğer reformistler gibi Carlyle'ın da isteği, herkesin eşit maddî koşullara sahip olması değil, elit kesimin de fakir kesimin de hak ettiği bir eşitsizlik içinde yaşamasıydı. Herkes mensubu olduğu toplumsal sınıfı hak etmeliydi. "Avrupa'nın gerçek bir aristokrasiye ihtiyacı var" diyordu Carlyle, "ancak bu, yeteneklerin aristokrasisi olmalıdır. Sahte aristokrasiler desteklenmemelidir." Aslında Carlyle'ın istediği (o zamanlar bu terim henüz icat edilmemişti) meritokrasiydi.

Meritokrasi adı verilen bu yeni ideoloji, toplumsal düzenlemelerde önerilen iki alternatif kavramın karşısında yer alıyordu: malların ve gelirin insanlar arasında eşit bir biçimde pay edilmesine dayanan eşitlik ilkesi; bir de adın, sanın ve

unvanın (ve de keklik avlayabilme şansının) otomatik olarak zengin babadan zengin oğula geçtiği miras ilkesi. Meritokratlar, tıpkı geçmişteki aristokratlar gibi, eşitsizliği kabul etmeye hazır ve nazırdılar; ancak radikal eşitlikçilere benzer bir biçimde de önce bir fırsat eşitliği evresi olması gerektiğini savunuyorlardı. Eğer toplumdaki herkes aynı eğitimi ve aynı kariyer edinme şansını elde edebilirse, o zaman gelir farklılıkları ve bireylerin ayrıcalıkları bir haksızlığa değil, tek tek bireylerin yeteneksizliğine ve zayıflıklarına bağlanabilirdi; bunun sonucu olarak da gelirleri eşitleme derdi tümüyle ortadan kalkardı. Bireyler elde ettikleri ayrıcalıkları da içine düştükleri zorlukları da tümüyle hak etmiş olurdu.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda getirilen yasal düzenlemeler meritokrasi ilkesinin daha da yaygınlaşmasına önayak oldu. Batılı ülkelerin hükümetleri çeşitli hızlarda ve derecelerde fırsat eşitliği ilkesini toplum yönetiminin bir parçası haline getirdi. Zaman içinde gelir durumu gözetmeksizin herkesin iyi bir lise eğitimi, birçok durumda da iyi bir üniversite eğitimi alma hakkı olduğu herkes tarafından kabul edilir oldu. Amerika, 1824 yılında ilk kamu destekli lise eğitimi fırsatını başlatarak bunun öncülüğünü yaptı. Amerikan İç Savaşı'na kadar bu gibi liselerin sayısı üç yüz iken 1890 yılına gelindiğinde bu sayı iki bin beş yüzü buldu. 1920'lerde geliştirilen SAT (Scholastic Assesment Test) sınav sistemiyle birlikte Amerika'daki üniversite eğitimi iyice meritokratik bir yapı kazanmış oluyordu. SAT'in fikir babaları olan Harvard Üniversitesi başkanı James Conant ve Amerikan hükümetine bağlı Eğitim Sınav Servisi başkanı Henry Chauncey, öğrencilerin zekasını adilce ve tarafsız bir biçimde ölçen, bilimsel olarak doğrulanmış meritokratik bir sınav yaratmayı amaçlamışlardı. Böylece eskinin önyargıları, okullardaki ırkçılık ve üniversite yönetimlerindeki snopluk son bulmuş olacaktı. Eskiden kılık kıyafetlerine ve babalarının kim olduğuna göre

değerlendirilen Amerikan öğrencileri, artık tarafsız bir sınava tabi olacak, böylece gerçek değerleri ortaya çıkarılacaktı. Öğrencilerin gerçek değerinin ne olduğunu anlamak ise Conant ve Chauncey'e göre aşağıdakine benzer sorular sormaktan geçiyordu:

Aşağıdaki dört sözcüğün içinden zıt anlamlı olanları bulup işaretleyiniz:

obdurate spurious ductile recondite

İlk sözcükle aynı anlamı taşıyan sözcük ya da sözcükleri (eğer varsa) işaretleyiniz:

impregnable	**terile**	**vacuous**
nominal	**exorbitant**	**didactic**

Buna benzer zorlu soruları başarıyla cevaplayanlar, toplumsal konumlarını, sosyete kulüplerindeki üyeliklerini ve Wall Street şirketlerindeki işlerini hak ettiklerini kanıtlamış oluyorlardı. Conant'a göre, "SAT, doğru kullanılması halinde sınıfsız bir ulus yaratma yolunda müthiş bir araç haline getirilebilir... böylece toplumsal esnekliği yeniden kurmuş, Amerikan idealine bir adım daha yaklaşmış oluruz."

Conant'ın bahsettiği Amerikan idealinin eşitliği savunduğu söylenemezdi; sadece toplumda çok sıkı denetlenen bir fırsat eşitliği olacaktı. Eğer herkes okula gitmek, bir üniversiteye girmek ve bir dizi sözcük içinde zıt anlamlıları bulmak için eşit haklara sahip olursa, Amerikalıların yaratacağı aristokrasi adil bir aristokrasi olur diye düşünülüyordu.

1948 yılına gelene kadar, ki bu tarihte Amerika'da İnsan Hakları Ulusal Bildirisi yayımlandı, bildirideki yirmi altıncı madde en azından Avrupa'nın ve Amerika'nın birçok ülkesinde az çok gerçeğe dönüşmüştü: "Herkes eğitim öğretim görme hakkına sahiptir. İlk öğretim, temel eğitim olması do-

layısıyla ücretsiz ve zorunlu olmalıdır. Meslek teknik okulları genel olarak herkesin erişimine açık hale getirilecek, yüksek öğrenim ise hak edenler için yine eşit şartlarda erişilebilir olacaktır."

Bu eğitim reformlarına iş alanlarındaki fırsat eşitliği eşlik etti. Britanya'da meritokrasinin nasıl da yaygınlaştığının en önemli göstergesi 1870'te devletin hizmetinde çalışmanın sınavla herkese açık hale getirilmesi oldu. Bundan önce devlet memurluğu yüzyıllar boyu aristokratların beş parası olmayan, aklı kıt akrabalarının elindeydi. Bu durum imparatorluk için korkunç sonuçlara neden oluyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortasında bu pek görgülü, boş zamanlarında keklik avlayan salaklar takımını devlet dairelerinde görevlendirmenin ne kadar pahalıya patladığı anlaşıldı. Sir Stafford Northcote ve Sir Charles Trevelyan adlı iki hükümet üyesinden yeni bir görevlendirme sistemi bulmaları istendi. Devlet daireleri üzerine birkaç aylık bir çalışma yürüten Trevelyan, *The Times*'a yazdığı mektupta gözlemlerini şu sözlerle anlatıyordu: "Bizim yüksek aristokrasimiz, devlet dairelerini aileleri için yol geçen hanına çevirmiş durumda... onlar yüzünden kamu hizmeti bütün ciddiyetini yitirdi; toplum içinde iş güç sahibi olamamış kişilerin yaşam boyu geçindirecek bir memuriyet edindikleri, bu şekilde kamu yararını fena halde tehlikeye düşürdükleri yetimhanelere dönüştü."

Trevelyan'dan yetmiş yıl sonra George Orwell, *The Lion and The Unicorn* (1941) adlı eserinde devlet dairelerinde ayrımcılık yapılmasına ve aile efradından kişilere öncelik tanınmasına karşı savaş açtı. Orwell'e göre Britanya'nın ihtiyacı olan şey sıkı bir devrimdi; ancak bu devrim öyle "kızıl bayrakların uçuştuğu, sokakta insanların çatıştığı" bir devrim değil, iktidarın "kökten bir değişimle hak edenlerin ellerine bırakıldığı" bir devrim olmalıydı. Orwell diyordu ki: "İhtiyacımız olan şudur: Sıradan insanlar bu sistemin artık köhnedi-

ğini ve verimsizleştiğini fark etmeli, sınıfsal ayrımcılığa ve torpile karşı ayaklanmalıdır. Ulusça ayrıcalıkla mücadele etmeli, yarım akıllı ama okumuş bir çocuğun, zeki bir tamirciye göre daha üstün olduğu, daha iyi iş göreceği fikrini aklımızdan çıkarmalıyız. Onların da içlerinde yetenekli ve dürüst bireyler vardır elbet; ama paralı sınıfın toplum üzerinde sahip olduğu nüfuz öylesine yıkıcıdır ki bunu kırmanın zamanı gelmiştir artık. İngiltere, gerçek şekline kavuşmalıdır."

İleriki yıllarda da gelişmiş ülkelerde torpille iş başına gelmiş kişileri devlet dairelerinden ayıklama çabası, iş alanlarında yapılan birçok reformun çıkış noktasını oluşturdu. Bu reformlarla, torpil yoluyla mevki edinmiş kişilerin yerine, o mevkii gerçekten hak edenlerin getirilmesi amaçlandı. Amerika'da meritokrasinin yükselişi, fırsat eşitliği çabasının yaygınlaştırılmasıyla oldu. Başkan John F. Kennedy göreve başladıktan iki ay sonra, 1961 yılının Mart ayında, hükümetin çeşitli bölümlerinde ve özel iş alanlarında ayrımcılığa son vermeyi amaçlayan Fırsat Eşitliği Komitesi'ni kurdu. Bu gelişmeyi bir dizi kanun izledi: Eşit Maaş Kanunu (1963), Yurttaşlık Hakları Kanunu (1964), Eşit İş İmkanları Kanunu (1964), Yaşlı Amerikalılar Kanunu (1965), İş Alanlarında Yaşa Göre Ayrımcılık Kanunu (1967), Eşit Kredi İmkanları Kanunu (1976), Özürlü Amerikalılar Kanunu (1990). Bu kanunlarla birlikte her Amerikalı vatandaş, artık kaç yaşında olursa olsun, ırkı ve cinsiyeti her ne olursa olsun başarıya ulaşmak için diğer bütün vatandaşlarla eşit şartlara sahip olacağı düşüncesini taşıyordu.

Gelişmiş ülkelerin meritokratik sisteme geçiş süreçleri oldukça yavaş, rastlantısal ve çoğu kez bölük pörçük oldu. Özellikle Britanya ve Amerika'da fakirlik ve zenginliğe olan bakış, adım adım değişime uğradı. Meritokratik bir sistemde toplum üyeleri tarafsız bir sınav ve mülakattan geçirilerek işe alındığına ve terfi ettiklerine göre, o zaman artık Hıristiyan

düşünürlerin iddia ettiği gibi dünyevî konumumuzla içsel niteliklerimizin tümüyle alakasız olduğu söylenemezdi. Yine aynı şekilde, meritokratik bir düzende Marx'ın ve Rousseau'nun öne sürdüğü gibi zenginlerin ve iktidar sahiplerinin, mevkilerine dolandırıcılık ve hilebazlık yoluyla eriştikleri de iddia edilemezdi. Keklik avlayanlar devlet dairelerinden kovulup yerlerine emekçi sınıfının zeki ve başarılı çocukları getirilince; *Ivy League* kapsamındaki üniversitelerde okuyan *East Coast* devlet adamlarının budala kızları ve oğulları SAT Sınavı sayesinde ayıklanıp, yerlerine çalışkan esnaf çocukları yerleştirilince, statünün yalnız ve yalnız ayrımcı köhnemiş bir sistemin sonucu olarak elde edildiğini iddia etmek neredeyse olanaksız hale geldi.

İçsel niteliklerle dünyevi konumun kesinlikle bağlantılı olduğu inancı gitgide güçlendi ve buna paralel olarak para mefhumu da ahlaki bir çağrışım yapmaya başladı. Zenginliğin kan bağıyla nesilden nesile aktarıldığı dönemlerde paranın, bir insanın içsel niteliklerine dair herhangi bir ipucu verdiği düşünülmezdi. Ama meritokratik bir dünyada, kişi kendi zekası ve yetenekleri sayesinde prestijli ve iyi para getiren işlere girebiliyordu; bu yüzden de zenginlik, kişinin karakteriyle ilgili önemli bir gösterge olup çıktı. Zenginlik, kişinin yalnızca daha çok parası olduğunu değil, *daha iyi* bir insan olduğunu gösteriyordu artık.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca özellikle Amerika'da birçok Hıristiyan düşünürün paraya olan bakışları, yeni yaygınlaşmakta olan meritokratik sistemle birlikte değişime uğradı. Amerika'da Protestan mezhepleri Tanrı'nın, kullarından, hem dünyevi hem ruhsal açıdan başarılı bir yaşam sürmelerini istediğini söylüyordu; bu dünyada edinilen servet, kişinin öbür dünyada da bir serveti hak ettiğinin göstergesiydi. Benzer bir yaklaşımı, Muhterem Thomas Hunt'ın 1836'da yayımlanmış ve çok satmış *"The Book of Wealth: In Which it is Pro-*

ved from the Bible that it is the Duty of Every man to Become Rich" adlı kitabında görmek mümkündü. Varlıklı olmak Tanrı'nın bize bir ödülü, kutsanmış olmanın bir göstergesi olarak tanımlanıyordu. Zaman içinde zenginliğe olan bakış öyle bir değişti ki John D. Rockefeller Tanrı'nın yardımıyla zengin olduğunu söyleme zemini buldu. Massachusetts Başpiskoposu William Lawrence, 1892'de, "Uzun vadede zenginlik, ahlaklı adamın ödülüdür; yoz bir kişinin refaha ulaştığı çok nadir görülmüştür. Tanrı inancı, zenginlikle işbirliği içindedir" diye yazmıştır.

Meritokratik idealle birlikte bir yığın insana kendini gerçekleştirme fırsatı verilmiş oldu. Yüzyıllar boyunca kastlaşmış, kaskatı kesilmiş bir hiyerarşinin boyunduruğunda yaşamak zorunda kalmış yetenekli ve zeki birtakım bireyler, daha adil bir rekabet ortamında yeteneklerini ifade edebilme özgürlüğüne kavuştular. Kişinin geçmişi, cinsiyeti, ırkı ve yaşı, ilerlemesinin önünde dikilen engeller değildi; ödüllerin dağıtımında adalet öğesi devreye girmişti artık.

Ancak alçak statüde yaşayan bir yığın insan için bu hikayenin bir de karanlık yüzü vardı. Başarılı kişiler başarıyı hak ediyorsa eğer, aynı şeyi başarısızlar için de söylemek gerekirdi. Meritokratik düzende fakirlik de tıpkı zenginlik gibi adil bir makamca dağıtılıyordu bireylere. Alçak statü, can sıkıcı olmasının yanı sıra, kişinin *hak ettiği* bir durumdu artık.

Ekonomik açıdan meritokrasinin hakim olduğu bir düzende, babalarından miras edinmedikleri halde adım adım maddi başarı elde eden bireyler, *kişisel üstünlük* hissiyle tanışmış oldular; oysa eskinin soyluları, babalarından edindikleri mirasla şatolarda yaşarken kişisel üstünlük nedir bilmezlerdi. Öte yandan, meritokratik düzende maddi başarı elde edemeyen bireyler, eskinin her türlü fırsattan mahrum bırakılan çiftçileri ve fakirlerinin hiç tanışık olmadığı bir utanç hissiyle tanışmış oldular.

Yeni meritokratik devirde bir insanın iyi, zeki ve yetenekli olmasına karşın neden hâlâ fakir olduğu sorusunu cevaplamak, başarısız insanların yüreğinde çok daha keskin bir acı ve utanç hissi uyandırıyordu artık.

Üçüncü Öykü
Fakirler Günahkardır, Yozdur
ve Fakir Olmalarının Nedeni Salak Olmalarıdır

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca fakirlerin neden fakir olduğu sorusuna onlara söz hakkı vermeden cevap verenlerin sayısında hiç sıkıntı çekilmedi. Sesi gür bir çoğunluğun dediğine göre fakirlerin kendi salaklıkları ve yetersizlikleri yüzünden fakir oldukları, kesin (ve bilimsel olarak kanıtlanabilir) bir gerçekti.

Ekonomik meritokrasinin yükselişiyle birlikte fakir insanlar, zenginlerin yardımına muhtaç "talihsiz" kişiler olarak tanımlanmaz oldular; kendi çabalarıyla zengin olmuş, hali vakti yerinde insanların umarsızca aşağılayabildikleri "başarısız" insanlara dönüştüler. Suçluluk ve merhamet gibi hislerden azat edilen zenginler, malikanelerde sefa sürüyor olmaktan ötürü hiç de utanç duymuyor, dönüp konuşmaya bile tenezzül etmedikleri fakirlerin talihsiz halleri için timsah gözyaşları döküyorlardı.

Refahın ve mal mülkün adil bir biçimde dağıtıldığı görüşünü savunan kuramlar arasında, on dokuzuncu yüzyıl felsefesi olan Toplumsal Darvincilik'ten daha iyi bir örnek düşünülemez. Toplumsal Darvincilere göre toplumdaki herkes başta kısıtlı kaynaklarla yola koyulmuştu, yolun başında herkes eşit ölçüde para, meslekî olanaklar ve kendine güvenle donatılmıştı. Bu yarışta kimileri ön sıraya geçtiler. Bunun nedeni onların ayrıcalıklı olmaları ya da şanslarının yaver gitmesi değil, yarıştıkları diğer kişilere oranla daha nitelikli ol-

malarıydı. Zenginler, ahlaki açıdan bakıldığında daha üstün değildiler. Onlar, can sıkıcı bir şekilde ama kesinlikle doğal olarak *daha iyilerdi.* Daha yetenekliydiler; çekirdekleri daha sağlam, zekaları daha üstündü. Zenginler, bu insan ormanının kaplanlarıydılar (zira on dokuzuncu yüzyıl bu düşüncenin önünde saygıyla diz çöktü); biyoloji, zenginlerin zaferini önceden belirlemişti.

Üstüne üstlük, Toplumsal Darvinciler fakirlerin çektikleri sıkıntıların ve erken ölümlerin toplum için faydalı olduğunu, bu yüzden de onların sıkıntılarına hükümet tarafından kasten müdahale edilmemesi gerektiğini iddia ettiler ısrarla. Zayıf insanlar doğanın hatalarıydı; yenidenürememeleri ve toplumun geri kalanını daha fazla kirletmemeleri için yok olmalarına izin vermek gerekiyordu. Nasıl ki hayvanlar alemi sakat ve hasta olanların yok olmasına izin vermişti, insanlar aleminde de aynı şey olmalıydı. Yapılacak en iyi şey, toplumsal olarak aşağı konumdaki kişilere yardım etmek ve sadaka vermek değil, ölüp gitmelerine izin vermekti.

İngiliz Toplumsal Darvincilerden Herbert Spencer, *Social Statics* (1851) adlı eserinde doğa kanunlarının, sadaka ve fakir fukaraya yardım kavramıyla çatıştığını ileri sürmüştür: "Dulların ve yetimlerin ölüm kalım savaşlarında yalnız bırakılmaları fikri insana zor geliyor. Ancak tek tek bireyler temelinde değil de evrensel insanlık kanunları temelinde değerlendirdiğimizde bu sert yaklaşım ve insanları ölüme terk eden çözümler toplum için faydalıdır; tıpkı ebeveynlerin hastalıklı çocuklarını erken yaşta ölüme terk etmelerinin faydalı olması gibi.... Şeylerin doğal düzeni içinde yaşayan toplum, tıpkı doğa gibi, sağlıksız, kıt akıllı, hantal, dönek ve hain üyelerinin bir bir yok olmasına izin vermektedir. Eğer insanlar yaşamak için gerekli donanıma sahiplerse yaşamlarını sürdürüyor, değillerse de ölüyorlar; onlar için en iyisi de ölmeleri oluyor zaten."

Spencer'ın öğretisi Amerikan iş yaşamında ve medyasında nüfuz sahibi olan, kendi çabasıyla bir yerlere gelmiş iş ve devlet adamlarından sağlam bir destek gördü. Bu adamlar, Toplumsal Darvinciliğin onlara sağladığı sabit ve değişmez bilimsel savlar sayesinde, evvelden beri şüpheyle baktıkları ve onlara ekonomik açıdan büyük zararlar veren sendikalar, Marksizm ve sosyalizmle mücadelede önemli bir dayanak noktası edinmiş oldular. 1882'de Amerika'da muzaffer bir gezi gerçekleştiren Spencer, iş adamlarının toplantılarından övgüyle söz ediyor, onları insan ormanının güçlü ve önde gelen hayvanlarına benzeterek, daha zayıf düşmüş erkek kardeşlerine yardım etme ve onlara karşı suçluluk duyma boyunduruğundan kurtarmış oluyordu.

Toplumsal Darvinci bakış açısına doğrudan bağlı olmayanlar bile, en temel savlardan biri olan şu savda buluşuyorlardı: fakirlere sadaka vermek ve yardım elini uzatmak gereksizdi, hatta belki de yanlıştı. Herkes kendi çabasıyla güç kazanma şansına sahipse eğer, o zaman alçak sınıfları destekleme yolundaki politik eylemler, başarısızlığı ödüllendirmek anlamına geliyordu.

İskoç doktor Samuel Smiles, *Kendine Yardım* (1859) adlı eserinde, başarı basamaklarını çıkmakta olan gençlere, kendilerine yüksek hedefler belirlemelerini, kendi kendilerini yetiştirmelerini ve paralarını dikkatli harcamalarını tavsiye ettikten hemen sonra, gençlere bu yolda yardım eden hükümetlere şiddetle karşı çıkıyordu: "İnsanlar *için* yapılan her şey, kendilerine yardım etmeleri gerektiği düşüncesi ve itici gücünden mahrum bırakır onları. İnsan gelişiminde bir araç olarak kullanılan kanun yapma öğesi, ezelden beri gereğinden fazla vurgulanmıştır. Ne kadar katı olursa olsun hiçbir kanun, tembeli çalışkan, müsrifi tutumlu, ayyaşı da mazbut bir adam haline getirmez."

İskoç-Amerikan sanayici Andrew Carnegie, insan sevgisi

taşıyan biri olmasına karşın, fakirlere yardım konusunda benzer bir karamsar yaklaşım içindeydi: "Sözüm ona 'fakirlere yardım' hesabına harcanan bin doların dokuz yüz ellisi denize atılsa da olur" demişti *Özyaşamöyküsü*'nde (1920). "Sadakayla beslenen ve üst baş tedarik edilen her bir ayyaş ve tembel serseri, yaşadığı mahalle ve toplum için bulaşıcı hastalık gibidir. Fakire yardım etmek, canını dişine takıp çalışan adamda aslında kolay yoldan da isteklerine ulaşabileceği izlenimini uyandırmaktan başka bir işe yaramaz. Meseleye ne kadar az duygusal yaklaşılırsa o kadar iyidir. Sadakadan ne birey ne de toplum fayda görmüştür. Yardım görmeye layık olanlar, çok nadir görülen durumlar dışında, zaten yardıma ihtiyaç duymazlar. İnsan soyunun gerçekten değerli üyeleri, yardıma muhtaç olmayanlardır."

Meritokratik toplumların toprağını gün geçtikçe daha verimli hale getiren o acımasız ve sert iklimde, toplumsal hiyerarşi merdivenine dizilmiş olan bireylerin, bireysel niteliklerinden ötürü o basamağı hak ettikleri düşüncesi doğdu. İyi insanlar için başarıya ulaşmak, tembeller için de çamura batmak, doğal şartların gerektirdiği bir durum olarak algılanmaya başladı; böylece hayır kurumlarına, sadakaya, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesine, hatta her şey bir yana, o basit merhamet hissine duyulan ihtiyaç bile ortadan kalktı.

2

Michael Young, Meritokrasi'nin Yükselişi (Londra, 1958): "Bugün herkes, ne kadar düşük bir sınıfa mensup olursa olsun, bütün fırsatların kendisine sunulmuş olduğunun bilincindedir... Birine sürekli "mankafa" yakıştırması yapılıyorsa eğer o kişinin numara yapmayı bırakması gerekir... Bu insanların alçak bir statüye sahip olduklarını anlamaları gerekmez

mi artık? Eskisi gibi fırsatlardan faydalanmalarına izin verilmediği için değil, gerçekten aşağı bir konumda oldukları için bu durumda olduklarını anlamaları gerekmez mi?"

3

Meritokratik düzen, yarattığı utanç duygusuyla birlikte, fakir olmanın yarasına tuz bastı.

Andrew Carnegie, kendi çabasıyla yükselmiş bir sanayici, dünyanın en zengin adamı. 1835-1919

V.
GÜVEN

Güven Duymanın Olanaksızlığı

1

Geleneksel toplumlarda yüksek statüye ulaşmak fazlasıyla zordu; ama gönül ferahlatacak bir biçimde, edinilmiş yüksek statüyü kaybetmek de hiç mi hiç kolay değildi. İnsan işçilikten istifa edemediği gibi lordluktan da kolay kolay istifa edemezdi. Geleneksel toplumlarda önemli olan, kişinin yaşamı boyunca yeteneklerini kullanarak edindiği başarılar değil, doğduğunda o istemese de edinmiş olduğu kimlikti. Aslolan, (nadir durumlar dışında) kişinin ne yaptığı değil de kim olduğuydu.

Modern toplumların büyük bir hevesle gerçekleştirmeye çalıştığı temel amaç, bu eşitliğin tam tersini oluşturmaktır: yani kişi miras edindiği ayrıcalıklardan da miras edindiği fakirlikten de kurtulmalıdır. Böylece bireylerin toplumsal konumu bireysel başarılarına göre belirlenecektir; bireysel başarı ise her şeyden önce maddi başarı demektir. Statü artık nesilden nesile aktarılan değiştirilemez bir kimliğe dayanmaz, kişinin hızla değişen ve kaygan bir zeminde yükselen bir ekonomik düzenle ne derece başa çıkabildiğine göre belirlenir.

Ekonominin bu değişen ve kaygan yapısı nedeniyle, statü edinme mücadelesinde kişinin yakasını bırakmayan en belirgin şey, belirsizlik hissi olmuştur. Geleceği düşündüğümüzde aklımıza gelenler aşağı yukarı aynıdır: gün gelir meslektaşlarımız ve rakiplerimiz bizi sollayabilir; belirlediğimiz amaçlara ulaşmada yeteneklerimiz yetersiz kalabilir; ya da pazarın girdaplı denizinde nereye varacağı belirsiz bir akıntı bizi bilmediğimiz bir yere sürükleyebilir. İş arkadaşlarımızın başarıları ise bütün bu başarısızlıkları ikiye katlayabilir.

Endişe, çağdaşımız olan azmin ve hırsın arkadaşıdır; çün-

kü geçimimizi sağlayabilmemiz ve saygı uyandırabilmemiz için bel bağlamamız gereken öğelerin hepsi tümüyle belirsizdir. Toplumsal hiyerarşide bir yer edinsek bile edindiğimiz yerin kalıcı olacağına güvenemeyiz. İşte bu güvensizliği tetikleyen belirsiz ögeler beş temel başlıkta sıralanabilir.

1. Gelgeç Yeteneklere Güvenmek

Statüye ulaşmak için başarılı olmak, başarılı olmak için de yetenekli olmak gerekir. Eğer huzurlu bir yaşam sürmek yaşamımızda bir öncelik teşkil ediyorsa, yetenekli olmanın yanı sıra yeteneklerimize sahip çıkmamız da gerekir. Ancak birçok etkinlikte yetenek bizim sandığımız kadar ele avuca gelir bir şey değildir. Bir görünüp bir kaybolur, gittiği zaman da tozu dumana katar, geride kariyerimizin tuz buz olmuş parçalarını bırakır. İçimizdeki yetenekleri her gerektiğinde en iyi biçimde dışa vurabileceğimize güvenemeyiz. Ne zaman su yüzüne çıkacağı belli olmayan yeteneklerimize hakim olabilmemiz öylesine zordur ki çoğu zaman edindiğimiz başarılar dışsal bir gücün hediyeleriymiş gibi gelir bize. Yaşamlarımızın akışı ve sahip olduğumuz şeylere para yetiştirme yetimiz, hep bu bir belirip bir kaybolan, ele avuca gelmeyen dış güçlerin elindedir.

Bu gelgeç gönüllü, bizi strese sokan yeteneklerimizle olan ilişkimizi en iyi resmeden imge, antik Yunanlıların bulduğu Musalar imgesidir. Yunan mitolojisine göre dokuz Musa vardır, bunlar bizi yetenekli kılan esin perileridir. Her bir Musanın yetki alanı (denetledikleri ve bahşettikleri yetenek türleri) ayrıdır. Musaların yetki alanları; epik şiir, tarih, lirik şiir, müzik, tragedya, korolu şiir, dans, komedya ve gökbilimdir. Bu alanların herhangi birinde başarı elde etmiş kişilerin unutmamaları gerekir ki sahip oldukları yetenekler tümüyle onlara

ait değildir; eğer bu kolayca incinebilen esin perileri fikir değiştirecek olursa, kişinin keyfini sürdüğü yetenekler bir hamlede uçup gidebilir.

Yunanlı Musaların yetkin olduğu alanlar, çağımızdaki alanlara pek uymuyor elbette. Ancak bu mitolojik imgenin günümüzle örtüşen bir yanı var: başarıya ulaşmak için elimizde tuttuğumuz güç, bir anda kaybolup gidebilir. Bu yüzden de gelecekle ilgili düşüncelerimiz hep bir nebze endişe içerir.

2. Şansımıza Güvenmek

Statü edinmek aynı zamanda adına "şans" dediğimiz bir dizi koşulun gerçekleşmesine bağlıdır. Bizi doğru işe yerleştiren, doğru yetileri kazandıran şanstır, aynı şekilde bizi bu ayrıcalıklardan mahrum bırakan da kötü şanstır.

Ancak yaşamlarımızda cereyan eden olayları şansla ve şanssızlıkla açıklamak gitgide daha da olanaksız hale gelmiştir. Teknolojinin az gelişmiş olduğu, insanların tanrıların gücüne ve doğanın önceden kestirilemez hallerine saygı duyduğu dönemlerde, şans kavramı daha bir geçerliydi çünkü insanlar, gelişen olaylar üzerinde denetim kuramayacaklarını düşünüyorlardı. İnsanın kendine ve başkalarına şükran duyması veya işler kötüye gidince başkalarını suçlaması olanaksızdı çünkü dış güçlerin etkisine inanılırdı; bu yüzden de iyi ya da kötü giden her olayın sorumluluğu şeytana, cinlere, ruhlara ve tanrılara havale edilirdi. Örneğin *Beowulf*'un öyküsünde (M.S. 1100), öykünün başından sonuna dek, insanın başarılı olabilmesi için Tanrı'nın rızasına muhtaç olduğu anlatılır. Beowulf, Grendel'in annesini nasıl yendiğini anlatırken, "Eğer Tanrı beni korumasaydı, çarpışma oracıkta son bulurdu" der.

Ancak insanın etrafındaki olayları denetleyebilme ve ön-

ceden kestirebilme gücü geliştikçe, şans kavramı çaptan düştü; insanı çarpışmalar sırasında meleklerin koruduğu inancı eriyip yok olmaya başladı. Şimdilerde kuramsal olarak şansın insanların kariyerini belirlemede bir rol oynadığı söylense de, özgeçmişlerine bakıldığında, pratik anlamda, her şeyden önce kişinin kendisi sorumlu tutuluyor. Artık bir zaferi "iyi şans"a bağlamak fazlasıyla (ve şüphe uyandırır bir biçimde) mütevazı bir tavır olarak görülüyor. Aynı şekilde, başarısızlığı kötü şansa bağlamak da toplumun gözünde içler acısı bir durum. Modernite dur durak bilmeden tekrarlıyor: "Kazananlar, kendi şanslarını kendileri yaratırlar." Bu sözler eski Roma'da Talih Tanrıçası'na ibadet edenleri ya da *Beowulf*'un sadık kahramanlarını şaşkına çevirirdi herhalde.

Statü edinebilmek için belli bazı ögelere bel bağlamamız gerektiği düşüncesi zaten yeterince kaygı veren bir düşüncedir. İnsan denetiminin tümüyle akılcı kavramlara dayandırıldığı, yenilginin sorumlusunun hiçbir biçimde "kötü şans" olamadığı bir dünyada yaşamak ise bu kaygıyı ikiye katlar.

3. İşverene Güvenmek

Konumumuzun belirsizliği ve önceden kestirilemezliği, bir işverenin önceliklerine bel bağlamamız gerektiği düşüncesiyle birlikte çok daha fazla endişe uyandırır.

Amerika'da 1907 yılında *Three Acres and Liberty* başlıklı bir kitap yayımlandı ve okurların hayal gücünü etkisi altına aldı. Kitabın yazarı Bolton Hall, insanın bir başka insan yararına çalışmasının tuhaflığını anlatarak söze başlıyor, sonra da okurlarına özgürlüklerine yeniden kavuşabilmeleri için iş yerlerini ve çalıştıkları fabrikaları terk etmelerini, orta Amerika'dan makul bir fiyata yaklaşık on iki dönümlük bir arazi satın almalarını tavsiye ediyordu. Bu on iki dönümlük arazi,

kolayca dört kişilik bir ailenin karnını doyuracak, küçük ve konforlu bir evi dayayıp döşemelerine bile yeterli olacak, böylece onları patronlarına yalakalık ve dalkavukluk etme gazabından kurtaracaktı. Kitap, bu tavsiyenin yanı sıra nasıl sebze ekileceği, sera inşa edileceği, bahçenin nasıl düzenleneceği ve hangi çiftlik hayvanlarının nasıl satın alınacağını anlatan ayrıntılı tarifleri de içeriyordu (Hall'e göre bir inek satın almak süt ve peynir ihtiyacını karşılamak için yeterdi; ördekler tavuklara oranla daha besleyiciydi). *Three Acres and Liberty* on dokuzuncu yüzyıldan sonra Avrupa ve Amerika'da çokça karşılaşılan bir düşünceye tercüman oluyordu: insan eğer mutlu bir yaşam sürmek istiyorsa işverenine bel bağlamayı bir kenara koymalı, kendi hızına göre ve kendi mutluluğu için, kısacası kendisi için çalışmalıydı.

Hall'ün de hizmet ettiği bu düşüncenin on dokuzuncu yüzyıldan sonra bu denli yaygınlaşmasının nedeni, insanların artık kendi çiftliklerinde ve küçük aile işletmelerinde çalışmak yerine giderek artan bir oranda bir başkası için çalışmaya başlamış olmalarıydı. İnsanlar artık, bir maaş karşılığında zekalarını ve işgüçlerini satıyorlardı. 1800 yılında Amerikan işçilerinin yalnızca yüzde 20'si bir işverenin güdümündeyken bu oran 1900'de yüzde 50'ye, 2000'de ise yüzde 90'a ulaştı. İşverenler ayrıca gün geçtikçe daha çok kişiyi çalıştırmaya başladılar. 1800 yılında 500'ün üzerinde insan çalıştıran işletmelerde çalışan işçi oranı yalnızca yüzde 1 iken, 2000'e gelindiğinde bu oran yüzde 55'i buldu.

İngiltere'de nüfusun, küçük tarım işletmelerinde üretim yapmayı bırakıp maaşlı işçilere dönüştüğü süreç, ortak kullanıma açık arazilerin azalmasıyla daha da hızlandı. Eskiden insanların kendileri için yiyecek bir şeyler ekebildikleri, kazlarını ve ineklerini serbestçe salabildikleri ortak araziler vardı. On sekizinci yüzyıldan sonra İngiltere'de bu "halka açık" arazilerin çoğu nüfuzlu toprak beyleri tarafından çitler ve du-

varlarla çevrildi. 1724'le 1815 yılları arasında altı milyon dönümün üzerinde alan özel mülkiyet olarak kapatılmıştı. Tarihçilerin çokça karşı çıktığı ama yine de önümüzü aydınlatan geleneksel Marksist analize göre, toprakların halka kapatılması hareketi, modern endüstriyel proletaryanın ortaya çıkışının habercisi oldu. Modern proletarya, kendi kaynaklarına dayanarak yaşamasına izin verilmediği için kendini bir işverene satmak zorundaydı. İşçinin emeği karşılığında ne kazanacağı ve hangi koşullarda çalışacağı gibi sorularsa kesinkes işveren tarafından belirleniyordu.

Çalışan kesim olmanın zor tarafı yalnızca çalışma saatleri ve süresindeki belirsizlikle sınırlı kalmaz, çalışma pratikleri ve dinamiklerinin yarattığı utanç duygusunu da içerir. Birçok iş alanının piramitler gibi düzenlendiğini düşünürsek, en altta oldukça büyük ve kalabalık bir çalışan kesim bulunur, en üstteki yönetenlerin ve patronların yükünü onlar sırtlanır. Yönetenlerin kimi ödüllendireceği kimi arkada bırakacağı sorusu tam olarak cevaplanamadığı için belirsizliğe neden olur, belirsizlik de endişeyi tetikler. Birçok iş alanında başarılı olmaya giden yolu adım adım tanımlayabilmek çok zordur; bu yüzden de terfi etmeye ya da tam tersi işten atılmaya giden yol, tümüyle rastlantısal görünür göze. İşyerlerini tanımlayan piramitlerin doruklarında yer alan kişiler, illa ki çok başarılı kişilerdir demek yanlış olur. Belki de yalnızca siyaset sanatının karanlık yüzünde ustalık edinmiş, hiçbir yol yordam önermeyen bu medenî dünyanın içinde bir yer edinebilmiş kişilerdir onlar.

Modern iş yerleriyle eskinin sarayları arasında yüzeysel birtakım farklar vardır elbet; ancak modern iş yerlerinde nasıl ayakta kalınabileceği konusunda en gözde tavsiyeleri verenler, on beşinci yüzyılla on yedinci yüzyıl arasında Fransa ve İtalya'da yaşamış bir dizi soylu adam olmuştur. Gerçi onlar o dönemin saraylarında tutunabilmenin yolları üzerine

yazıp çizmişlerdir; ancak söyledikleri pekala modern toplumların iş yerleri için de geçerlidir. Bu adamlar emekli olduktan sonra düşüncelerini keskin aforizmalarla yüklü kinik eserlerde bir araya getirmişlerdir. Bu eserler, etrafımızdaki insanlarla ilgili neler düşünmemiz gerektiği konusunda birtakım öğütler verir. Çalışanların iş yerlerinde daha başarılı olmaları için ne gibi manevralarda bulunmaları gerektiğini anlatan bu yazarlar, Machiavelli (1469-1527), Guicciardini (1483-1540), La Rochefoucauld (1613-80) ve La Bruyère (1645-96)'dir:

İş Arkadaşlarına Karşı Temkinli Olmanın Gerekliliği Üzerine:
"İnsanlar sahtedir, dönektir, türlü hilelerle ve tatlı dille bizi kandırır, sefil ederler, kendi çıkarlarından başka şey düşünmez, başkalarının ne halde olduğuna dönüp bakmazlar. Onlara çok az inanır ve pek az güvenirsek, yanılmamış oluruz."

GUICCIARDINI

"Düşmanımızın gün gelip dostumuz, dostumuzun da gün gelip düşmanımız olabileceğini unutmaksızın yaşamalıyız."

LA BRUYÈRE

Yalan Söylemenin ve Abartmanın Gerekliliği Üzerine:
"Dünya, nitelikli olanı değil, çoğu kez nitelikli görüntüsü vereni ödüllendirir."

LA ROCHEFOUCAULD

"Önemli işlerde görevliyseniz eğer, başarısızlıkları daima gizlemeli, başarıları abartmalısınız. Bu size hilebazlık gibi görünebilir; ancak talihiniz gerçeklere değil, başkalarının sizin hakkınızdaki düşüncelerine bağlıdır. Bu yüzden işlerin yolunda gittiği izlenimini uyandırmakta fayda vardır."

GUICCIARDINI

"Dürüst bir insansınız, işinizi etrafınızdakileri memnun etmek ya da etmemek üzere yapmıyorsunuz; efendinize ve görevinize sıkı sıkıya bağlısınız. Siz, bitmiş bir adamsınız."

LA BRUYÈRE

Tehditkar Olmanın Gerekliliği Üzerine:
"Korkulmak, sevilmekten iyidir. Sevgiyi ayakta tutan şey, şükran hissidir. Ancak insanlar fazlasıyla bencil olduklarından, kendi işlerine geldiği noktada bu şükran hissini bir kenara bırakıp çekip gidebilirler. Oysa korkuyu ayakta tutan, cezalandırılma olasılığıdır ki bu olasılık her zaman daha etkilidir."

MACHIAVELLI

"İnsanların çoğu iyi ve bilge değildir, bu yüzden nezaketten çok kabalığa değer vermeliyiz."

GUICCIARDINI

Kadife eldivenler giymek, hakimin demir çekiciyle masaya vurmak, iş arkadaşlarımızın yanından sanki sarp bir uçurumun kenarından yürüyormuşuz gibi geçmek elbette mümkündür. Ancak bunları yapma gerekliliği hiç de yürek ferahlatıcı değildir. Bir büronun ya da fabrikanın ortasından bakıldığında, on iki dönüm toprak ve yarım düzine ördekle edinilecek özgürlüğün cazibesine kapılmak işten bile değildir.

4. İşverenin Kâr Sağlayabileceğine Güvenmek

Kişinin girdiği bir işte sürekli olabilmesi, yalnızca o işyerinde sürdürülen politikalara değil, aynı zamanda kişinin çalıştığı şirketin pazarda kâr sağlamasına da bağlıdır. Ancak üreticiler, pazarın o zorlu rekabet ortamında uzun süre ayakta durmakta ve güçlerini korumakta zorluk çekerler. Çalışanların

çoğu bu ortamda denizin ortasındaki bir buz parçasının üzerinde ayakta durmaya çalışıyormuş gibi hissederler kendilerini. Çünkü şirketlerin daha kısa sürelerde, daha fazla kâr sağlayabilmek için başvurdukları en temel yollardan biri, çalışanların sayısını azaltmak olmuştur.

Maddî zorluk yaşayan şirketler için en cazip planlardan biri, kendi ülkelerinde işçi ücretleri yüksek olduğu için çalışanların sayısını azaltıp, onların yerine Uzak Doğu ülkelerinde daha düşük ücretle işçi çalıştırmaktır. Daha fazla kâr sağlayabilmek için rakip şirketlerle ortaklık yapmak, bu sayede nasıl olsa biri diğerinin aynı olan işçilerin büyük bir kısmını işten atmak da oldukça baştan çıkarıcı stratejilerden biridir. Bir diğer yöntem ise işçilerin yerine çalışabilecek robotlar icat etmek ve geliştirmektir. Örneğin bankamatikler ilk olarak 1968'de ortaya çıktı, ertesi yıl Manhattan's Chemical Bank'in bir şubesinin duvarına inşa edildi. On yıl sonra bütün dünyada türemiş olan bankamatiklerin sayısı 50.000'i bulmuş, bu sayı 2000 yılında bir milyona ulaşmıştır. Bankamatikler teknolojik açıdan gayet etkileyici olmalarına karşın banka çalışanları için hiç de şenlikli bir durum yaratmadı. Kısa süre içinde istatistiklerin de gösterdiği gibi, tek bir bankamatik, 37 banka çalışanının yapabildiği işi (üstelik de hiç hasta düşmeksizin) yerine getirebilmekteydi. (Kısmen de olsa) bu tıkır tıkır işleyen makinelerin icadı yüzünden Amerika'da 1980'le 1995 yılları arasında toplam 500.000 kişi (bireysel bankacılıkta çalışanların neredeyse yarısı) işlerini kaybettiler.

Çalışanların endişeleri bunlarla da bitmiyordu: şirketler pazara daha yeni ve daha iyi ürünler sunabilmeleri için sürekli baskı altındaydılar ve bu baskı, dolaylı olarak çalışanları da etkiliyordu. Bundan önce, tarih boyunca üretilmiş mal ve hizmetler, onları üreten ve tüketen insanlardan daha uzun ömürlü olmuştu hep. Japonya'da kimono ve *jinbaori* tam 400 yıl boyunca aynı kalmıştı. On sekizinci yüzyılda Çin'de in-

sanlar on altıncı yüzyıldaki atalarının giydiklerinin aynını giyiyorlardı. 1300'le 1660 yılları arasında Kuzey Avrupa'da sabanların tasarımı en ufak bir değişim göstermedi; bu devamlılık işçilere ve zanaatkarlara, mesleklerinin onlar öldükten sonra da devam edeceği hissini yaşatmıştı herhalde. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren ürünlerin ömürleri hızla kısalmaya başladı; dolayısıyla işçiler de kariyerlerinin uzun süreceği inancı ve güvenini kaybetmeye başladılar.

Ekonominin hemen her alanında yeni ürünler ve hizmetler, eskileri yerinden edip tarihin tozlu raflarına kaldırdı: demiryollarının yerini kanallar, yolcu uçaklarının yerini jet uçaklar, atların yerini otomobiller, daktiloların yerini bilgisayarlar aldı.

Pazarın yeniliğe olan tutkusu şirketleri yeni ürünler geliştirmeye itmiştir; ancak şirketler yeni malların üretimine öyle büyük paralar dökerler ki bir şirketin yaşamını sürdürebilmesi, tek bir malın pazarda yer edinip edinememesine bağlıdır çoğu kez. Bu anlamda şirketler, biraz para kazanmaya başlayınca, dur durak bilmeksizin oyuna devam eden kumarbazlara benzetilebilir: tek bir bahis ya da iddia için bütün sermayelerini ve çalışanlarının geçim kaynaklarını ateşe atar, sonunda da yine bir sonraki sefer kaybedilebilecek engin sermayeler edinir ya da bu kumarın sonucunda kendilerini tümüyle mahvetmiş olurlar.

5. Global Ekonomiye Güvenmek

Şirketlerin ve çalışanlarının ayakta kalabilmesini tehdit eden bir başka etken de dünya ekonomisinin durumudur.

On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Batılı ulusların ekonomilerine, sürekli tekrarlanan bir ilerleme ve gerileme döngüsü egemen olmuştur. Dört beş yıllık bir ilerleme dö-

nemini bir iki yıllık gerileme evresi takip eder; aralarda da beş altı yıl süren tasarruf dönemleri gözlemlenir. Ulusal ekonomi grafikleri, dorukları sivri dağ sıralarının görüntüsünü taşır. Grafikteki çizginin alt kısımları; uzun yıllardır varlığını sürdüren firmaların iflası, işçilerin işten çıkarılması, fabrikaların kapatılması, sermayenin yok olması gibi olayları temsil eder. Bu olayları, ekonomik hayatın cilvelerine, hatta gün gelip de kesinlikle önlenebilecek birtakım etkenlere bağlamak göze cazip görünebilir. Ancak hükümetlerin ve merkez bankalarının çabalarına karşın, bu gelgitlerin büyük ölçüde önlenemez olduğu da bir gerçektir.

Her döngü aynı öyküye dayanır. Önce gelişme baş gösterir; şirketler de gelecekteki gereksinimleri karşılayabilmek için yeni yatırımlara girerler. Mal fiyatları, özellikle aktifler ve özvarlıkların fiyatları yükselir; buna bağlı olarak üretim masrafları artar; bu artış spekülatörlerce daha da ateşlenir. Kredi masrafı bu noktada düşüktür; bu da şirketleri geniş çaplı ve sermaye-yoğun fabrikalar ile bürolara yatırım yapmaya teşvik eder. Ancak gün gelir talep ve üretim miktarı düşmeye başlar; fakat tüketim oranı yükselmeyi sürdürür. Tasarruflar düşük olduğu için kişisel ve ticari istikraz artar. Ülke içindeki talebi karşılayabilmek için ithalat artar, ihracat azalır; bu da bir ödemeler dengesi açığına neden olur. Ekonomi artık işlemez durumdadır: aşırı yatırım, aşırı tüketim, aşırı borç alımı ortaya çıkar. Bu noktada gerileme başlar. Para kaynaklarında ve spekülasyonda artış gözlemlenir; üretim kapasitesi daha az verimli kullanılmaya başlanır; bunlardan ötürü fiyatlar artar. Bağlı ve pahalı kredi, ödenmemiş borcun masrafını artırır. Mal fiyatlarına, ekonomi yükseklerde seyrediyorken fazlasıyla değer biçilmiştir; mal fiyatları şimdi değer kaybeder. Borç alanlar ödemelerini karşılayamazlar ve borçların aynî teminatı düşürülür. Gelirler, yatırımlar ve tüketim düşer. Şirketler ve girişimciler sıkıntıya düşerler ya da iflas ederler; işsizlik artar.

Güven uçup gittiği için borç alımı ve para harcama düşmeye başlar. Bir önceki yükselişte yapılmış uzun vadeli yatırımlar tamamlanmış olur, böylece arzı yükseltir ve talebi düşürür. Şirketler ve mülk sahipleri mallarını düşük fiyatlara satmak zorunda kalır; böylece kriz daha da büyür. Potansiyel alıcılar mal almadan önce pazarın dibe vurmasını beklerler; böylece düzelmeyi daha da ertelemiş olurlar.

Sürekli endişeli olma hali bir histeri belirtisi değil, ekonomik ortamın gerçek tehditleriyle mücadele ederken gösterilen doğal bir tepki olarak görülmelidir.

Kişi başına düşen gayri safi millî hasıla yüzdelerindeki değişim, Amerika, 1890-2000

2

Başarısız olacağımız düşüncesi bizi endişeye boğar çünkü başarı, dünyanın bize güler yüz göstermesi için kullanabileceğimiz tek kozdur. Aile bağları, arkadaşlık ya da cinsel çekim kimi zaman maddî başarıyı gereksizleştirebilir; ancak birinin çıkıp da bütün ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılayabilmek için bu etkenlere bel bağlayacağını söylemesi için uslanmaz bir iyimser olması gerekir. İnsanlar, birbirlerine gülüm-

semek için sağlam ve değişmez nedenler arar, bu nedenler ortada yoksa da nadiren birbirlerine güler yüz gösterirler.

3

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (Edinburgh, 1776):
"İnsan, kardeşlerine yardım edebilmek için bütün olanaklara sahiptir. Ancak bunu yalnızca iyi niyetten yapmasını beklemek boşuna. İnsanın bir diğerine dönüp bakması için mutlaka bu işten bir çıkarı olmalıdır. Akşam yemeği soframızı kurabilmek için kasabın, biracının ve fırıncının iyi niyetine sığınamayız; onların çıkarlarına uyuyorsa bize yiyecek sunacaklardır. Onların insanlığı değil, her şeyden üstün gördükleri çıkarlarıdır burada geçerli olan."

4

Bir teze göre kasaplar, biracılar ve fırıncılar tarih boyunca her zaman bu kadar acımasız değillerdi. Getirip sofraya bir lokma yemek koymaları için illa ki o yemeğin bir karşılığı olması gerekmiyordu; birinin hoş tavırları var diye veya bir başkası falanca kişinin uzaktan akrabası diye yapabiliyorlardı bunu. Yine aynı teze göre parasal gücün üstünlüğü tarih boyunca her zaman bu kadar geçerli olmamıştı; bu yeni bir gelişmeydi, modern çağın ve ileri kapitalizmin sonucuydu. Feodal dönemde maddî çıkarlarla manevîyata dayanan davranışlar güçlü bir zıt denge oluşturuyordu. İşçiler, işverenlerin bol nüfuslu ailelerinin bir parçası olarak kabul ediliyor, belli ölçülerde sadakat ve şükran görüyorlardı. Hıristiyan öğretiler aç ve muhtaç insanlara karşı ilgili ve merhametli davranılması gerektiğini öğütlüyor, zor şartlarda onlara yardım elinin uzatılması gerektiğini söylüyordu.

Yine aynı teze göre bu patriarkal ve komünal ilişkiler on

sekizinci yüzyılın ikinci yarısında burjuvazinin güç kazanmasıyla birlikte yok olup gitti. Anapara ve teknoloji üzerinde kurduğu hakimiyetle güç kazanan burjuva sınıfının ilgilendiği tek şey zenginlikti. Burjuvazi duygusuzdu, faydacıydı; işçileri parasal amaçlar uğruna kullanıyordu. İşçilerin aile hayatları, hasta insanların, yaşlıların ve saf gençlerin ihtiyaçları onu hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Bu arada yüzlerce, binlerce insan şehirlere akın ediyor; şehirlerde komşuluk ilişkileri yabana atılıyor; rekabetle yüklü aceleci bir ortam baş gösteriyordu. Aç ve muhtaç kişilerin bunca acısı yetmezmiş gibi Hıristiyanlık da sağduyulu elini onların üzerinden çekti, fakirlere olan yaklaşımları konusunda güç sahibi kişilere söz geçiremez oldu. Toplum üyelerinin bir bütün olduğu hissi ve fakirlere gösterilen saygı kayboldu gitti.

Bu tezin en güçlü savunucusu Karl Marx, *Komünist Manifesto*'da (1848) maddî çıkarların zaferini dile getirirken geleceği görüyor, felaket haberciliği yapıyordu sanki: "Burjuvazi... insanları 'doğal üstlerine' bağlayan feodal bağları paramparça etti, insanlar arasında saf çıkarlara ve kayıtsızca 'nakit ödemeye' dayalı ilişkilerden başka türlü bir ilişki kurma biçimi bırakmadı. Burjuvazi, dinî duyguların, yücegönüllü hevesin, cahilce duygulanımların göksel mutluluğunu, benmerkezci hesapların buz gibi sularında boğdu. Kişisel değerler, değişim değerinin içinde eriyip gitti."

Groundwork of the Metaphysic of Morals (1785) adlı eserinde Immanuel Kant, insanlara karşı ahlaklı davranış sergilemenin tek yolunun, onları kendi zenginliğimiz ve zaferlerimiz için bir "araç" olarak kullanmaktan değil, onlara "yalnızca kendileri oldukları için" değer vermekten geçtiğini anlatmıştır. Kant'a gönderme yapan Marx da şimdi burjuvaziyi suçluyor, burjuvazinin yeni bilimlerini, ekonomisini ve sergilediği "ahlaksızlığı" çok daha geniş bir alanda yerden yere vuruyordu: "Ekonomik düzen, işçiyi yalnızca çalışan bir hayvan, en kaba

bedensel ihtiyaçlarını karşılayan bir yaratık olarak görür." Marx'a göre işçilere ödenen maaşlar "tekerleklere dönmeyi sürdürmeleri için sürülen yağa benzer. İşin asıl amacı paradır artık, insan değil."

5

Marx zayıf bir tarihçiydi belki, sanayi devrimi öncesi dönemi fazlasıyla yüceltmiş, burjuvaziyi yerden yere vurmuştu; ancak Marx'ın kuramları, işverenle işçi arasındaki kaçınılmaz gerilimi yakından gözlemlemesi ve gözler önüne sermesi açısından çok değerliydi hiç şüphesiz.

Bölgesel farklılıklar, işletmedeki tarz ve yaklaşım farkları bir yana, hemen hemen bütün ticari organizasyonların işleyişi, basit ve düz bir eşitliğe indirgenebilir:

YATIRIM		KAZANÇ
Ham madde + İşgücü + Makineler	=	Ürün + Kâr

Her bir organizasyonun temel amacı, ham madde, işgücü ve makineler için mümkün olan en düşük fiyatı ödeyip, üretilen malı mümkün olan en yüksek fiyata satmaktır. Ekonomik açıdan bakıldığında, "yatırım" başlığı altındaki ögeler işveren için birbirinden farksızdır. Bu ögeler, kâr amacı güden her akılcı organizasyonun en ucuz yoldan edinmeye ve en verimli şekilde kullanmaya çalışacağı mallardır.

Ancak geleneksel ekonominin burada es geçtiği ya da temsil edemediği bir nokta var. Yatırım listesinde yer alan üç ögeden biri olan işgücü, bir özelliğiyle diğerlerinden farklıdır: işgücü acı duyabilir.

Fabrikalardaki üretim bantları fabrika için çok pahalıya patlarsa derhal kapatılabilir, bu adaletsizliğe karşı ayaklanmayacaklardır. Bir işletme, dilediği zaman kömürden doğal-

gaza geçebilir, kömür hor görüldüğünü haykırarak oradan uzaklaşmayacaktır. Oysa emekçiler, ücretlerin azaltılmasına ya da işten atılmaya duygusal tepkiler verebilir: tuvalet köşelerinde ağlar, başarısızlık korkularını bastırmak için içki içer ve yerine bir başkasının getirilmesi durumunda kendini öldürmeyi bile seçebilirler.

Bu duygusal tepkiler bize, statünün bağlı olduğu arenada iki türlü itkinin var olduğunu gösteriyor. Bunların ilki *ekonomik itkiler*dir; ekonomik itkiler bize bir işletmenin birincil görevinin kâr sağlamak olduğunu söyler. Öte yandan *insanî itkiler*, işçileri, parasal güvence, saygı ve iş güvencesi gibi taleplerde bulunmaya yönlendirir.

İşletmelerin işleyişi sırasında bu iki türlü itki uzun süreler bir arada var olabilir şüphesiz. Ancak ticari düzenin mantığı gereği bu iki itkiden biri tercih edilecek olsa, tercih kesinlikle ekonomik olandan yana yapılır; bu durum da maaşlı işçilerin statü endişesini sürekli kılmaktadır.

İşçiyle işveren arasındaki kavga, en azından gelişmiş ülkelerde, Marx'ın zamanındaki gibi çıplak yumruklarla gerçekleştirilmiyor artık; işin rengi bir hayli değişti. Ancak çalışma koşullarının ve iş yerleriyle ilgili kanunların ilerleme kaydetmiş olmasına karşın işçiler hâlâ araç konumundalar, kendi mutluluklarının ve ekonomik refahlarının kesinlikle rastlantısal olduğu bir süreci yaşıyorlar. İşverenle çalışan arasındaki ilişki ne kadar arkadaşça bir ilişkiye de dönüşse, işçiler ne kadar iyi niyet de gösterseler, kendilerini görevlerine ne kadar adarlarsa adasınlar; işçiler statülerinin güvenli olmadığı duygusuyla yaşamak zorundalar. İşçiler, kendi performanslarına ve çalıştıkları işyerinin para kazanıyor oluşuna bel bağlamak zorundalar. Bu yüzden de işyerinin kazanç sağlaması için kullanılan bir araç durumundalar, her ne kadar bunun hasretini çekseler de hep bir işveren için çalışacaklar, kendileri için değil.

6

Bir işyerinde çalışmanın verdiği güvensizliğin bizim canımızı bu kadar sıkmasının tek nedeni para olmasa gerek. İşin içinde, daha önce değindiğimiz bir tema olan sevgi de var. İşimiz, toplumun bize ne derece saygı ve ilgi göstereceğinin temel belirleyenidir. Ne iş yaptığımız sorusuna vereceğimiz cevap (keza birileriyle tanıştığımızda ilk sorulan soru budur) insanların bizi kendi aralarına ne oranda kabul edeceklerini belirler.

Ve ne yazık ki bu soruya yeterince hoş bir cevap verebilmek, çok nadir durumlar dışında, bizim elimizde değildir. İstediğimiz işi yapıyor olmanın mutluluğu, iktisatçıların çıkardığı grafiklere, Pazardaki çekişmelere, şansın ve esin perilerinin gelgitlerine bağlıdır. Oysa sevgiye duyduğumuz ihtiyaç gelgitli değildir, sabittir; çocukluğumuzdan beri pek az değişim göstermiştir. Kendi ihtiyaçlarımızla dünyanın belirsiz koşulları tam bir çelişki içindedir; böylece statü endişemiz dört değil beş sütunlu bir zemin üzerinde güvenle yerli yerine oturur.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇÖZÜMLER

I.
FELSEFE

Onur ve Kırılganlık

1

1834 yılında Hamburglu subay Baron von Trautmansdorf, bir başka subayı, Baron von Ropp'u düelloya davet etti. Düellonun nedeni, von Ropp'un yazdığı şiirdi: Şiir, von Trautmansdorf'un bıyığını tiye alıyor, bıyığın ince ve sarkık olduğunu; ayrıca baronun fiziğinde bu niteliklere sahip tek yerin bıyığı olmadığını söylüyordu. İki baron arasındaki düşmanlık, aynı kadına aşık olmalarıyla başlamıştı aslında: her ikisi de merhum Polonyalı bir generalin dul eşine, gri-yeşil gözlü Kontes Lodoiska'ya tutkundu. Aralarındaki sürtüşmeyi centilmenlikle çözemeyen bu iki adam bir Mart sabahı erken saatte Hamburg'un ücra bir köşesinde hesaplaşmak üzere bir araya geldiler. Her ikisi de kılıç kuşanmıştı, her ikisi de henüz otuz yaşına basmamıştı ve her ikisi de bu düelloda hayatını kaybetti.

Söz konusu düello, o dönemde eşine rastlanmayan bir olay değildi. Rönesans İtalyası'nda başlayan, Birinci Dünya Savaşı'yla son bulan düello pratiği yüzyıllar boyu binlerce Avrupalının hayatını tehdit etti. Örneğin yalnızca on yedinci yüzyıl boyunca ve yine yalnızca İspanya'da 5000 kişinin ölümüne yol açtı. Ülkeye gelen ziyaretçilere, yerlilere hitap ederken çok dikkatli olmaları gerektiği söyleniyordu; eğer ziyaretçi, yerlilerin onurunu zedeleyecek olursa mezarı boylayabilirdi. Calderón'un oyunlarından birinde bir karakter, "İspanya'da her gün düello olur" diyordu. 1608 yılında Fransa'da, Lord Herbert of Cherbury, "toplum tarafından saygıdeğer olduğu düşünülen birisi, geçmişinde mutlaka düelloda adam öldürmüştür" diyor, beri yanda İngiltere'de bir adamın centilmen statüsüne ulaşabilmesi için illa ki "kılıcını kuşanmış"

olması gerektiğine inanılıyordu.

Düelloların pek azı hakikaten ciddi nedenlere dayanıyor, büyük çoğunluğu hiç yoktan nedenlerden patlak veriyordu. 1678'de Paris'te bir adam, yaşadığı eve "zevksiz" dedi diye bir başka adamı öldürdü. 1702 yılında Floransa'da bir edebiyat adamı "sen Dante'den anlamıyorsun" dedi diye kuzeninin yaşamına son verdi. Fransa'da Kral naibi Philippe d'Orléans'ın döneminde iki asker Tuileries Rıhtımı'nda bir Ankara kedisini paylaşamadıkları için birbirlerine girdiler.

2

Düello etmek, statümüzün yalnızca bizi ilgilendirdiğini, bizi seyredenlerin yargıları ve önyargılarıyla belirlenemeyeceğini, tamamen bizim karar verebileceğimiz bir şey olduğunu düşünmek konusunda gösterdiğimiz yetersizliğin bir sembolü gibidir. Düellocu için etrafındaki insanların onun hakkındaki düşünceleri, onun kendi hakkındaki düşüncelerini belirleyen tek etkendir. Etrafındakiler onun kötü niyetli, sahtekar, korkak, başarısız, aptal veya kadın kılıklı olduğunu düşünüyorsa eğer, düellocu için hayat çekilmez bir hal almıştır. Bunu sineye çekmesi olanaksızdır. Düellocunun benlik imgesi başkalarının düşüncelerine öylesine bağlıdır ki düellocu, kamuoyunun önünde başı dik alnı açık gezememektense bir kurşuna ya da kılıç darbesine kurban olmayı yeğler.

Bütün toplumlar her yetişkin erkeğin yaşamında statünün devamlılığını ve daha da önemlisi onurun varlığını gerekli kılmıştır. Geleneksel Yunan köylerinde onurun karşılığı *time* sözcüğüydü; Müslüman toplumlarda *şeref*; Hintlilerde *izzat*'tı; ancak ismi ne olursa olsun ortak olan şuydu ki onuru korumak için zora ve şiddete başvurmak gerekebiliyordu kimi zaman. Geleneksel İspanyol toplumunda kişinin *honra* sahibi olabilmesi için fiziksel açıdan cesur, cinsel açıdan mukte-

dir, evlenmeden önce çapkın, evlendikten sonra eşine sadık olması, parasal açıdan da ailesini geçindirebilmesi gerekiyordu. Onurlu İspanyol erkeği eşi üzerinde de otorite sahibi olmalı, eşinin ona buna kur yapmadığından ya da başka erkeklerle yatıp kalkmadığından emin olmalıydı. Onursuzluk, kişinin toplumsal kodları ihlal etmesinden kaynaklanıyordu; ancak aynı zamanda bir başkasının açtığı bir yaraya yeterince güçlü bir şiddetle karşılık verememek de onursuzluk sayılıyordu. Kişinin pazar yerinde aşağılanması veya yolda yürürken birinin kendisine yan bakması kavga başlatmak için yeterli bir neden olabiliyordu.

3

Onurunu kurtarmak için şiddete başvuranları onaylamıyor olabiliriz; ancak bunu yapan kişilerin kafa yapısına biçim veren temel özellik hepimizde mevcuttur: başkalarının düşüncelerini fazlasıyla önemseme ve kırılganlık. Kendimize olan güvenimiz, tıpkı öfkeli düellocuda olduğu gibi, başkalarının bize verdiği değere göre şekillenir. Düello, tarihsel olarak biraz uca çekilmiş bir örnektir; ama evrensel bir duygunun, statüyle ilgili konularda gösterilen alınganlık ve kırılganlığın göstergesidir.

Başkalarının bizim hakkımızda iyi şeyler düşünmesine duyduğumuz ihtiyaç, öncelikli hislerimizden biri olmayı bugün de sürdürüyor. İspanyolların *deshonrado* (onursuz insan) dedikleri insanın çağımızdaki yansıması ise "loser" (kaybeden) sözcüğüyle karşılanıyor. "Kaybeden" olmanın bedeli, Calderón veya Lope de Vega trajedilerindeki karakterleri ne kadar ürkütüyorsa bizi de o kadar ürkütüyor.

İşimizle ilgili belli bazı hedeflere ulaşamamak ya da ailemizin geçimini sağlayamamak gibi olaylar sonucunda statümüzün iki paralık olacağı düşüncesi, geleneksel toplumlarda

honra, time, şeref ya da *izzat*'ından olan bir insanı ne denli acıya boğuyorsa, bize de işte o denli acı veriyor.

Felsefe ve Kırılmazlık

"Başka insanların kafaları, gerçek mutluluğun bir yer edinip oturabilmesi için pek zavallı yerlerdir."

Schopenhauer, *Parerga and Paralipomena* (1851)

"Doğa bana 'Fakir olma' demedi, 'Zengin ol' da demedi; ama 'Özgür ol' diye yalvarıyor."

Chamfort, *Maxims* (1795)

"Beni zengin yapan, toplumda edindiğim yer değil, kendi yargılarımdır, kendi yanımda taşıdıklarımdır... Yalnızca bunlar tam anlamıyla bana aittir ve elimden alınamazlar."

Epiktetos, *Discourses* (M.S. 100)

1

M.Ö. beşinci yüzyılda Yunan yarımadasında (çoğu sakallı) bir dizi adam çıktı ortaya. Bu adamlarda, çağdaşlarının zihnini kemiren statü endişesinden eser yoktu. Toplumda aşağı bir konumda yer almanın psikolojik ve zihinsel etkilerinden ötürü kaygı duymuyor; hakaret, aşağılanma ve fakirlik karşısında metanetini koruyorlardı. Sokrates, Atina'da bir caddeden aşağı taşınmakta olan altın ve mücevher yığınını gördüğünde, "Benim istemediğim ne çok şey var şu dünyada" deyivermişti. Büyük İskender Korint'ten geçerken filozof Diyojen'i ziyaret etmek istemiş, filozofu yırtık pırtık kıyafetiyle, beş parasız bir ağacın altında otururken bulmuştu. Dünyanın en güçlü adamı olan Büyük İskender, Diyojen'e "Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu, Diyojen'in bu soruya cevabı kesin ve net oldu: "Gölge etme, başka ihsan istemem." İskender'in asker-

lerinin ağzı açık kaldı, kumandanlarının bu cevap karşısında o ünlü öfkesiyle köpüreceğini düşündüler. Oysa İskender kahkahayla güldü ve "Şu dünyaya İskender olarak gelmeseydim kesinlikle Diyojen olarak gelmek isterdim" dedi. Antistenes'e Atina'da birçok kişinin ondan övgüyle söz ettiğini söylediklerinde, "Neden ki?" diye cevapladı, "Nerede yanlış yaptım?" Empedokles'in başkalarının zeka düzeyiyle ilgili düşünceleri de bundan pek farklı değildi. Bir gün, apaydınlık bir günde, elinde ışığıyla etrafta dolaşmış, "Azıcık aklı olan birini arıyorum" demişti. Sokrates'in Pazar yerinde hakarete uğradığını gören biri, dönüp filozofa sordu: "İnsanların sana laf atıyor olması hiç mi canını sıkmıyor?" Sokrates cevap verdi: "Neden? Götün biri bana tekme atacak olsa üzülür müydüm sizce?"

2

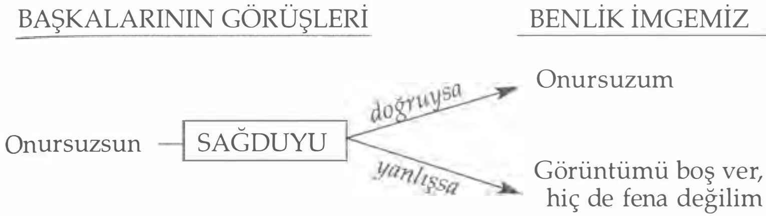
Bütün bu bahsettiğimiz öyküler, bu filozofların nezaketle alaya alınma, başarıyla başarısızlık arasındaki ayrıma hiç önem vermedikleri anlamına gelmiyordu. Onlar yalnızca geleneksel onur kavramına ve onurla ilgili toplumsal kodların karanlık yönüne tepki göstermek istemişlerdi. Bu filozoflara göre kendimizle ilgili düşüncelerimizin salt başkalarının düşünceleri tarafından belirlenmesi gerekmiyordu; her bir hakaret, gerçeklik payı olsun olmasın, ille de bizi utandırmak zorunda değildi.

Onur İlişkileri

BAŞKALARININ GÖRÜŞLERİ		BENLİK İMGEMİZ
Onursuz bir insansın	→	Onursuz bir insanım

Felsefe, başkalarının görüşleriyle benlik imgemiz arasındaki ilişkiye yeni bir öğe ekledi: sağduyu kutusu. Olumlu ya da olumsuz bütün toplumsal yargılar bize ulaşmadan önce bu sağduyu kutucuğunun içinden geçiyor, onun süzgecine maruz kalıyor; eğer doğruysa daha da güçlenmiş bir halde benliğe gönderiliyor ve değerlendirmeye alınıyor, eğer yanlışsa da bir kahkaha ya da omuz silkmesiyle benliğimize hiç değmeden atmosferi boyluyordu.

Entelektüel Bilinç

Sağduyu kurallarına göre verili bir yargının doğru sayılabilmesi için, makul temellere dayanan bir mantık silsilesinin ürünü olması gerekir. Matematiği iyi düşüncenin modeli olarak kabul eden filozoflar, etik yaşamda da matematiğin nesnel kesinliğine yaklaşan bir tavır geliştirmeye çabaladılar. Bu filozofların önermelerine göre, statümüzle ilgili düşünceler sağduyu sayesinde entelektüel bir bilincin süzgecinden geçirilebilir, böylece pazar yerinin son derece duygusal ve insanın gözünü boyayan ortamına maruz kalmamış olurlar. Ve eğer akılcı değerlendirmeler bizim toplum tarafından haksızlığa uğradığımızı kanıtlıyorsa, o zaman ortada endişe duyacak bir şey kalmamıştır. Sağduyunun süzgecinden geçirilerek geçersizliği kanıtlanmış bir yargıdan ötürü endişe duymak, iki kere ikinin beş ettiğini kanıtlamaya kafayı takmış bir zavallının yargılarına kulak asmaktan farksızdır.

Roma siyasetinin hiç de tekin olmayan dünyasında yer alan imparator-filozof Marcus Aurelius, *Düşünceler* (M.S. 167) adlı eserinde, karakteri ve başarılarıyla ilgili etrafta söylenenlerin, benlik imgesine sirayet etmesine izin vermeden önce mutlaka sağduyunun süzgecinden geçirilmesi gerektiğini hatırlatıyordu kendine. "Dürüstlüğünüz ve nezaketiniz kesinlikle başkalarının tanıklığına gerek duymamalıdır" diyordu filozof-imparator; bu sözlerle toplumun "onur"u merkeze alan değerlendirmelerine de çomak sokmuş oluyordu. "Her övülenin ille de daha *iyi* olduğunu kim söylemiş? Zümrüt övülmediği zaman değer mi kaybeder sanki? Peki ya altın, fildişi, bir çiçek ya da bitki?" Marcus'a göre insan, adından övgüyle söz edildiğini duyunca baştan çıkmak ya da hakarete uğrayınca acılar içinde geri çekilmek yerine, kendini nasıl biliyorsa öyle olmalıydı: "Biri beni hor mu görüyor? Kendi bileceği iş. Ama ben, hor görülmeyi hak ettiğimi düşündüğüm bir şey yapar ya da söylersem, işte o zaman bu benim bileceğim iş."

3

Bütün bunlardan, başkalarının yargılamalarının ya da eleştirilerinin tümüyle değersiz olduğu ve bu yargıların hiçbirini hak etmediğimiz sonucunu da çıkarmamalıyız. Kendimize değer biçerken entelektüel bilince başvurmak, koşulsuz bir biçimde sevgi ve saygı görmeyi beklediğimiz anlamına gelmez. Ne yaparsak yapalım ve ne kadar başarısız olursak olalım bize sevgi göstermeyi sürdürecek olan ana babalar ve sevgililerden farklı olarak, filozoflar sevgiye birtakım ölçütlerle yaklaşırlar. Ancak filozofların uyguladığı ölçütler, dış dünyanın başvurduğu belirsiz ve sağduyudan uzak ölçütlerden farklıdır. Filozofların ölçütleri, koşulsuz bir biçimde sevgi görmemiz gerektiğini söylemenin tam da aksine bazen öyle

sert sonuçlara varırlar ki kendimize, toplumun bize yaklaştığından çok daha acımasız bir şekilde yaklaşmamız gerekebilir. Felsefe, başarı ve başarısızlık hiyerarşisini tümden reddetmek yerine, yeni bir yargılama süreci yapılandırır kendine; ana akım değerler sisteminin, bazı kişileri hiç de adil olmayan bir biçimde aşağıladığı, bazılarını da yine hiç adil olmayan bir biçimde göklere çıkardığı düşüncesini kanıtlamış olur böylece. Ve olur da haksızlığa uğrarsak, başkalarının övgülerinin haresi olmadan da sevgiye layık insanlar olabileceğimiz düşüncesine sıkı sıkıya sarılmamızı sağlar.

4

Yine aynı şekilde felsefe, belli bazı endişelerin de bize faydalı olabileceği gerçeğini reddetmez. Başarılı olmuş ama uykusuzluk hastalığının pençesinden kurtulamamış kişilerin de vurguladığı gibi: yaşamda kalmayı becerebilenler, en çok endişe duyanlardır belki de.

Ancak birtakım endişe dolu düşüncelerin bizi kamçılamak ve yeteneklerimizi geliştirmek için faydalı olabileceğini kabul edersek, yine aynı amaçlara ulaşmak için daha köklü duyguların da esiri olabiliriz. Örneğin aslında elde ettiğimizde bizi hiç de sandığımız kadar mutlu etmeyecek bir başarı uğruna kıskançlık duyabiliriz. Ya da gerçek ihtiyaçlarımızla uzaktan yakından ilgisi olmayan hedeflere ulaşma yolunda çırpınıp dururken bulabiliriz kendimizi. Kendi haline bırakıldıklarında, duygularımızın ne yöne gideceği pek belli olmaz: bizi sağlıklı ve erdemli olmaya götürebilecekleri gibi açgözlülüğe, denetimsiz öfkeye ve öz yıkıma da sürükleyebilirler. İşte, duygularımızın bizi hedeflerimizin çok altında ya da çok üstünde bir yerlere götürebileceğini düşünen filozoflar, sağduyu yetilerimize başvurmamız gerektiğini, bu şekilde duygularımızı uygun yerlere yönlendirebileceğimizi öne sürerler.

Böylece, istediğimiz bir şeye gerçekten ihtiyaç duyup duymadığımızı, korktuğumuz bir şeyin de gerçekten ürkünç bir şey olup olmadığını sorabiliriz kendimize.

Eudemos'a Etik (M.Ö. 350) adlı eserinde Aristoteles, insan davranışının denetimsiz bırakıldığında nasıl da uç noktalara sürüklenebileceğini anlatan örnekler vermiş, davranışlarımızı sağduyunun da yardımıyla yönlendirebilmemiz için bilgelik ve soğukkanlılıkla hareket etmemiz gerektiğini söylemiştir. Bunun için ideal (ve de altın) bir orta yol önermiştir:

-	FELSEFİ İDEAL	+
Ödleklik	Cesaret	Fevrilik
Cimrilik	Cömertlik	Müsriflik
Kayıtsızlık	Nezaket	Öfke
Kabalık	Nüktedanlık	Zevzeklik
Asabi olmak	Dost canlısı olmak	Dalkavuk olmak

Öyleyse biz de ekleyebiliriz:

Statü tembelliği	Azim	Statü histerisi

Akıllıca Bir Mizantropi

1

Eğer davranışlarımızla ilgili bize yöneltilen sağlam eleştirileri dikkate alıyor, hırslarımızla ilgili endişeleniyor ve onları dert ediniyorsak, eğer başarısızlıklarımızla ilgili kendimizi yeterli ölçüde sorumlu hissediyorsak; üstelik bütün bu gereklilikleri yerine getirmemize karşın toplum hâlâ bizi aşağı bir statüde yer almaya layık görüyorsa, işte o zaman Batı geleneğinin en önemli filozoflarından bazılarının izinden gittiği bir yaklaşımı biz de pekala benimseyebiliriz. Etrafımızı saran değerler sisteminin hoşumuza gitmeyen yönleriyle ilgili paranoyaya kapılmaksızın, aşırı derecede kendimizi savunmaya ya da gurur maskesinin ardına saklanmaya kalkışmadan, basitçe "akıllıca bir mizantropi" adını verebileceğimiz bir duruş edinebiliriz kendimize.

2

Felsefecilerin uzun yıllardır öne sürdükleri ana düşüncelerden birine göre, başka insanların yargılarını eni konu ele aldığımızda, önce bizi biraz üzen ama ardından yüreğimizi ferahlatan bir sonuca varırız: toplumun çoğunun görüşleri, çoğu konuda, olağanüstü yanılsamalı ve hatalıdır aslında. Kendisinden önceki ve sonraki filozofların nesiller boyu sergiledikleri mizantropik yaklaşımı söze döken Chamfort, meseleye çok basit bir yerden bakmıştır: "Halkın görüşü, görüşlerin en beteridir."

Halkın görüşünün bu derece kusurlu olmasının temel nedeni, halkın, görüşlerini akılcı düşüncenin dikenli ellerine tes-

lim etmekten kaçınması ve bunun yerine sezgilere, duygulara ve geleneklere bel bağlamasıdır. "Emin olun ki genel olarak kabul gören her fikir ve toplumun onayladığı her kavram eninde sonunda salaklığın daniskasıdır; çünkü çoğunluğun ilgisini çekmeyi başarmıştır" diye bir gözlemde bulunuyordu Chamfort. İnsanların öve öve bitiremedikleri toplumsal yargılarınsa aslında toplumsal saçmalıklar olduğunu da sözlerine ekliyordu. Toplumsal yargılar; aşırı basitleştirmenin, mantıksızlığın, önyargıların ve sığlığın elinde kurban olmuş düşüncelerden oluşuyordu: "En absürd gelenekler ve en komik törenler şu cümlenin söylenmesiyle bir anda mazur görülüyor: *ne yapalım, gelenek böyle*. Avrupalılar Hotantolara, neden çekirgeleri yedikleri halde vücutlarında bit görmeye dayanamadıklarını sorduklarında aldıkları cevap tam da bu olmuştu. *Gelenek böyle,* diye açıklamışlardı durumu."

3

Halkın görüşlerinin son derece sığ olduğunun bilincine varmak biraz acı verebilir belki; ancak bu fark edişle birlikte statü endişemiz biraz dinebilir, başkalarının bizim hakkımızda iyi şeyler düşünmeleri gerektiği konusundaki bitmek bilmeyen tutkularımız ve sevildiğimize dair dur durak bilmeden işaretler arayan alıngan halimiz ortadan kalkabilir.

Başkalarının onayını alma ihtiyacımız temel olarak iki tür nedene dayandırılabilir: ilki cismani nedenlerdir, çünkü toplumun bizi hor görmesi fiziksel rahatsızlığa ve tehlikeye yol açabilir; ikincisi psikolojik nedenlerdir, çünkü eğer başkaları bize saygı göstermezse bizim kendimize olan güvenimiz tehlikeye düşebilir.

İşte bu ikinci sırada yer alan psikolojik nedenlere bağlı olan hislerden sıyrılabilmek için felsefî bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Çünkü felsefî bir yaklaşımla birlikte, her bir karşı çıkı-

şın ve hor görülmenin bizi yaralamasına izin vermek yerine başkalarının davranışlarındaki adaleti sorgulama fırsatımız olur. Böylece bir yargının bizim kendimize güvenimizi sarsabilmesi için yalnızca bizi kahretmesi yeterli değildir, aynı zamanda *doğru* bir yargı olması gerekir. İnsanlardan onay beklerken mazoşistik bir süreç içine girmekten kaçınır ve onların görüşlerinin gerçekten dinlenmeye layık olup olmadığını sorarız önce kendimize. İşte bu sorgulamanın sonucunda da bize sevgi göstermelerini beklediğimiz insanların zekalarını yakından inceleme fırsatı bulur ve aslında onlara yeterince saygı göstermediğimizi fark ederiz.

İşte o zaman nefretle dolar içimiz ve başkalarının bizi aşağıladığı ölçüde biz de onları aşağılamaya karar veririz. Felsefe tarihi boyunca sayısız örneğine rastladığımız mizantropik duruşun ta kendisidir bu.

4

"İnsanların akıllarında dönüp duran düşüncelerin batıl ve gereksiz bir doğası olduğunu; görüşlerinin sığ, duygularının değersiz, yargılarının saçma, hatalarının da sayısız olduğunu gerçekten kavrayabildiğimizde ve tüm bunlara dair yeterince bilgi sahibi olduğumuzda, bize gerekli olan kayıtsızlığa erişmiş olacağız... İşte o zaman, başkalarının görüşlerine fazlasıyla değer veren kişinin, aslında onlara hak ettiklerinden fazla şeref bahşettiğini anlayacağız", demişti Schopenhauer. Kendisi, mizantrop filozofların önde gelen örneklerinden biriydi.

Ünlü filozof *Parerga and Paralipomena* (1851) adlı eserinde başkaları tarafından hoş karşılanma ve sevilme ihtiyacımızı ortadan kaldırabilmek için yapılabilecek en iyi şeyin, onların gerçek karakterlerine odaklanmak olduğunu ileri sürdü. Çünkü Schopenhauer'e göre insanlar büyük ölçüde salak yaratıklardı, insanlıktan uzaktılar. "Dünyanın her yerinde top-

lumun en önde gelen eğlencelerinden biri iskambil oynamaktır. İskambil oyununun bu derece yaygınlaşmış olması toplumların değer düzeylerini ve bütün fikirlerin apaçık iflasını ortaya koyan bir durumdur" diyordu. Üstelik iskambil oynayanlar genelde sinsi ve ahlaksızdılar: "*Coquin méprisable* (namussuz alçak) terimi ne yazık ki bu dünyada çok sayıda insan için kullanabilecek bir terimdir." İnsanlar kötü niyetli olmadıkları durumlarda da ahmakça davranıyorlardı. Schopenhauer, Voltaire'in sözlerini onaylayarak alıntılıyordu: "*La terre est couverte de gens qui ne méritent pas qu'on leur parle* (dünya, konuşmaya bile değmeyecek insanlarla doludur)."

Schopenhauer soruyordu: Bu insanların görüşlerini gerçekten ciddiye alabilir miyiz? Onların o ahmakça yargılarının bizi yönetmesine izin vermeyi sürdürecek miyiz? Kendimize olan saygımız, bir grup iskambil tiryakisinin ellerine teslim edilebilir mi? Diyelim ki bu insanlar es kaza birine saygı duydular. Bu saygı ne kadar değerli olabilir? Ya da Schopenhauer'in sözleriyle aktaracak olursak: "Bir müzisyene, bir iki kişi dışında seyirci kitlesinin tümüyle sağırlardan oluştuğu söylenecek olsa, müzisyen yine de seyircinin coşkun alkışı karşısında kıvanç duyabilir miydi acaba?"

5

Aslında önümüzü gayet aydınlatan bu insanlık eleştirisi, tek bir dezavantaj içerir: bu düşüncenin sonucunda yanımızda yöremizde arkadaşımız kalmaz pek. Schopenhauer'in yine kendisi gibi felsefî mizantropiden muzdarip arkadaşı Chamfort bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: "Yalnız ve yalnız bize ahlaklı ve erdemli bir yaklaşım sergileyen, sağduyuyla ve akıl gücüyle hareket etmesini bilen insanları göreceğimize; gelenek göreneklerin etkisinde kalmayan, toplumun sahte nezaketinin gerektirdiği törenleri ve saçmalıkları es geçebilen

insanlarla görüşeceğimize karar verdiğimizde; yani bir kez bu kararı verdiğimizde (zaten bu kararı vermezsek eğer, yaşamımızı salaklık, zayıflık ve kötü niyetle geçirmek zorunda kalırız), hemen hemen tamamını yalnız geçireceğimiz bir yaşamla baş başa kalırız."

Schopenhauer bu yalnızlık olasılığını seve seve kabul etti. "Dünyada tek bir seçim vardır: kişi ya yalnız olmayı ya da kabalığı seçer" diyor, gençlere, yalnızlıkla nasıl başa çıkılacağının öğretilmesi gerektiğini söylüyordu ısrarla: "Çünkü insan ne kadar az başkalarıyla iletişim kurmak zorunda kalırsa o kadar iyi durumda demektir." Schopenhauer'e göre aklı başında herkes insanlarla bir süre yaşadıktan ve çalıştıktan sonra "toplumsal yaşamdan elini eteğini çekmek isteyecektir; bir okul müdürü, etrafını saran gürültücü ve yaygaracı çocukların oyununa katılmak konusunda ne kadar niyetsizse, o da etrafındakilerle iletişim kurmak konusunda o kadar niyetsiz ve isteksiz olacaktır."

Ancak kişinin insanlardan uzak durmaya karar vermiş olması, illa ki yanında hiç arkadaş istemediği anlamına gelmemelidir. İnsanlardan uzak durma kararı, kişinin elinde olanlarla tatmin olamadığını ima eder aslında. Kinikler, tuhaf denebilecek ölçüde yüksek standartları olan insanlardır. Chamfort'un sözleriyle ifade edecek olursak: "Yalnız yaşayan bir adamın toplumdan nefret ettiği söylenir çoğu kez. Oysa haydutların gezdiği bir ormanda yürümeyi sevmeyen bir adamın yürümekten hiç mi hiç hoşlanmadığını söylemek gibi bir şeydir bu."

6

Toplumdan uzak, kendi köşelerinde araştırmalar yürüten filozoflar, dışarıdan gelecek onay ya da yergilerin izini sürmek yerine kendi içsel bilincimize kulak kabartmamız gerektiğini

söylerler bize. Önemli olan, tümüyle rastlantı sonucu bir araya gelmiş bir grup insana nasıl göründüğümüz değil, kendi bildiğimiz halimizle ne olduğumuzdur. Schopenhauer da tam bu noktaya parmak basar: "Eleştiriler, hedefe isabet ettikleri ölçüde acıtırlar canımızı. Kendisine yöneltilen bir eleştiriyi gerçekte hak etmediğini bilen kişi, onu kolayca ve güvenle görmezden gelebilir."

Felsefecilerin verdiği mizantropik tavsiyenin izinden gidebilmek için, kendi statümüzü sabitlemeye duyduğumuz o aptalca tutkuyu teslim etmeliyiz. Kendi değerimizle ilgili mantıksal temellere oturan sağlam tatminler yaratmayı gerektiren, neredeyse olanaksız bir görevdir bu; çünkü bizim hakkımızda olumsuz yargılarda bulunan herkesle kuramsal anlamda düello etmeyi ve onları (yine kuramsal olarak) öldürmeyi gerektirir.

II.
SANAT

Giriş

1

Sanat ne işe yarar? 1860'ların Britanyası'nda sıkça sorulan bir soruydu bu; cevabıysa birçok yorumcuya göre "Sanat pek bir işe yaramaz" olmuştu. Koskocaman endüstriyel şehirler inşa eden, demiryolları döşeyen, kanallar açan, imparatorluğu genişleten ve Britanya'yı ulusların gözdesi haline getiren şey kesinlikle sanat değildi. Sanat tam da aksine bütün bu başarıları olası kılan niteliklere zarar veriyordu; sanatla uzun süre haşır neşir olmak, beraberinde, efemine olmayı, fazlasıyla içe dönmeyi, eşcinselliği, gut hastalığını ve başarısızlığı sahiplenmeyi getiriyordu. Birmingham milletvekili John Bright, 1865'te yaptığı bir konuşmasında kültürlü insanları, tek ayrıcalıkları "ölmüş iki dili, Yunanca ve Latince'yi çat pat bilmek" olan özenti takımı olarak tanımlamıştı. Oxfordlu akademisyen Frederic Harrison da uzun süreler edebiyat, tarih ve resimle uğraşmanın yararları konusunda benzer bir şekilde alaycı ifadeler kullanıyordu. "Kültür, yeni kitaplarla ilgili yazılan eleştirilerde aranan bir özelliktir, edebiyatçıların üzerinde iyi durur; ancak sanatı alıp da günlük yaşama ve siyasete uygulamaya kalktığınızda, sanatın yalnızca bir hata avcılığı, bencilce bir rahata düşkünlük ve harekete geçme konusunda bir kararsızlık olduğunu anlarsınız. Kültür insanı, gelmiş geçmiş en fakir ve en zavallı insanlardan biridir. Kurallara aşırı bağlılık ve sağduyu gereksinimi konusunda eşi benzeri yoktur. Hiçbir önerme onun için çok gerçeküstü, hiçbir son onun için elverişsiz değildir."

İşte bu elveriş meraklısı sivri dilli eleştirmenler sanatın kusurlarını kanıtlamak için etraflarına bir bakacak olsalar, İngi-

liz edebiyatı sahnesinde bulabilecekleri en baştan çıkarıcı örneklerden biri, şair ve eleştirmen Matthew Arnold olurdu herhalde. Oxford'da şiir profesörü olan Arnold, yüksek alınlı bir edebiyatçı tayfası tarafından alkışlanan birkaç incecik melankolik şiir kitabının şairiydi aynı zamanda. Arnold, Londra caddelerinde gümüş uçlu bir bastonla yürümekle kalmıyor, sessiz ama tiz bir sesle konuşuyor, çenesine kadar uzanan favorilerini güvenle etrafa gösteriyor, saçlarının ortadan ayırıyor, en kötüsü de birtakım gazete köşelerinde ve verdiği derslerde, "yaşamdaki en önemli arayış sanattır" gibi laflar ediyordu. Bütün bunlar, artık Londra'dan ayrılıp aynı gün içinde Birmingham'a varmanın mümkün olduğu ve Britanya'nın 'dünyanın atölyesi' unvanını kazandığı bir çağda olup bitiyordu. Endüstri ve monarşinin en azılı savunucularından olan *Daily Telegraph*, Arnold gibilere ateş püskürüyordu; Arnold'u "zarif bir Yeremya" olarak adlandırıyor, "suya sabuna dokunmayan eleştirilerin ustası" olarak tanımlıyor, ülkenin çalışkan ve aklı başında insanlarını "dükkanları kapatıp görevlerini bir kenara bırakıp şarkılar söylemeye ve denemeler okumaya" kışkırtmakla suçluyordu.

2

Arnold bütün bu sivri dilli eleştirileri sineye çekti, ta ki 1869 yılında sanatın ne olduğunu ve neden yaşamımızda bu kadar önemli bir yer teşkil ettiğini anlatan sistemli bir savunma kitabı yazmaya karar verene kadar. Arnold'a göre sanat, katlanabilir şemsiyeye ve buhar makinelerine tanık olmuş bir nesil için bile son derece elzem bir şeydi.

Arnold'un kaleme aldığı bu kitap *Culture and Anarchy* adını taşıyordu ve sanata yönlendirilen suçlamaları sıralayarak başlıyordu söze. Birçok insanın gözünde sanat "insan sefaletinin yaralarını dindiren bir merhem gibidir. Onlara göre sa-

nat, ehlileştirilmiş rehavetin ruhuyla beslenen bir dindir, inananların içinde onları harekete geçirmeye çalışan şeytanlara dur dedirtir. Genelde sanata yönlendirilen başlıca suçlamalardan biri pratikte hiç elverişli olmayışıdır; bazı eleştirmenlerin sözlerine göre, sanat aslında tümüyle fasa fisodan ibarettir."

Ancak Arnold'a göre sanat fasa fisodan ibaret değildi; yüce sanat kişinin en derin endişelerine ve gerginliklerine çözümler öneren bir araçtı. Varsın sanat "*Daily Telegraph*'daki genç aslanların" gözünde elverişsiz olsundu; aslında varlığımızın kusurlarına dair yorumlar ve çözümler sunuyordu bize.

Büyük bir sanatçının eserlerine yakından bakmamızı öneriyordu Arnold; eserlerin (doğrudan ya da dolaylı olarak) "insanî hataları düzeltmek, insanın karmaşasını açığa kavuşturmak ve sefaletini ortadan kaldırmak" tutkusuyla üretilmiş olduğunu anlayabilirdik o zaman. Arnold'a göre bütün büyük sanatçılar "dünyayı ilk buldukları halinden daha iyi ve mutlu bir halde bırakmak arzusuyla" yanıp tutuşuyorlardı. Belki her zaman bu arzuyu aleni politik mesajlarla dile getiremiyor, hatta belki böyle bir arzu taşıdıklarını bile fark edemiyorlardı; yine de sanatçıların ürettikleri eserler, dünyanın o günkü durumuna bir karşı çıkış olma niteliğini taşıyor; sezgilerimizi düzeltebilmemiz ve güzelliği daha iyi algılayabilmemiz için bize yön veriyor; acıyı anlayabilmemiz, duyarlılıklarımızı güçlendirmemiz, empati kurma yetimizi geliştirmemiz, hüzün ve kahkaha yoluyla ahlaki bakış açımızı yeniden bir dengeye oturtabilmemiz için bize yardımcı oluyordu. Arnold, şu an okuduğunuz bölümün püf noktasını oluşturan bir sözle tamamlıyordu argümanını: "Sanat, yaşamın eleştirisidir."

3

Bu cümleden ne anlamamız gerekiyor? Belki de ilk akla gelen en belirgin olanı, yaşamın eleştiri gerektiren bir olgu olduğu düşüncesidir; bizler de yardıma muhtaç yaratıklar olarak, sahte tanrılara tapınma tehlikesiyle, kendimizi anlayamama, başkalarının davranışlarını da yanlış yorumlama riskiyle burun burunayız. Her an üretimden uzak kalabilir, gereksiz endişelerin ve tutkuların pençesine düşebilir, boş heveslerin ve hataların içinde kaybolabiliriz. Oysa sanat eserleri (romanlar, şiirler, oyunlar, resimler ve filmler), gizlice ve derinden derine gönlümüzü fethedebilir, hem mizahla hem de ciddiyetle, bize bizim durumumuzu açıklayan araçlar olma işlevini taşıyabilirler. Sanat eserleri, dünyayı daha hakiki, daha sağduyulu ve daha zekice anlayabilmemiz için bize rehberlik edebilirler.

Dünyada pek az şey statüye ve statünün toplum üyeleri arasında nasıl pay edildiğine dair oluşturduğumuz yargılar kadar eleştiriyi hak eder. Öyleyse tarih boyunca birçok sanatçının, eserlerinde, toplum üyelerinin statülerini ve hangi yöntemlerle o statüye layık görüldüklerini sorgulayan eserler yaratmış olmalarına şaşırmamak gerekir. Sanat tarihi, statü sistemine yöneltilen (ironik, öfkeli, lirik, melankolik ya da eğlenceli) meydan okumalarla doludur.

Sanat ve Snopluk

1

Jane Austen *Mansfield Park*'ı 1813 yılının ilkbaharında yazmaya başladı; kitap ertesi yıl yayımlandı. Austen romanında, Fanny Price adlı utangaç ve alçakgönüllü bir kızın öyküsünü anlattı: Fanny, Portsmouth'lu meteliksiz bir ailenin kızıdır. Teyzesi Leydi Bertram ile eniştesi Sör Thomas, Fanny'nin ailesini biraz rahatlatmak için yeğenlerini yanlarına almayı önerirler; Fanny artık dört çocuklu Bertram ailesiyle birlikte, dev malikaneleri Mansfield Park'ta yaşayacaktır. Bertram ailesi İngiliz yüksek aristokrasisinin gözbebeklerinden biridir; komşuları onlardan hayranlık ve saygıyla söz etmektedir; yeni yetme süslü kızları Maria ve Julia, giyinip kuşanmaları için ailelerinin onlara ayırdığı cömert bütçenin tadını çıkarmakta, kendilerine ait atlarının üzerinde çalımla salınmaktadırlar; büyük oğlan Tom, herkese tepeden bakan kayıtsız tavırlarıyla Londra'nın en gözde kulüplerinde zaman geçirir, arkadaşlarına şampanya akıtır, geleceğe dair bütün umutlarını babasının ölümüne ve miras edineceği mal mülke ve unvana bağlar. İngiliz aristokrasisinin kendini fazla önemseyen ve öne çıkarmaya çalışan tavırlarını sergilemede gayet başarılı olan Sör Thomas Bertram ve ailesi, yüksek statüde olmanın, çay saatiyle akşam yemeği arasındaki o sessiz saatlerde geyiklerin usulca dolaştığı, bahçe düzenlenmesinin en özenli şekilde yapıldığı bir malikanede yaşıyor olmanın ayrıcalığını her daim hatırlamakta ve etraflarındaki kişilere de hatırlatmaktadırlar.

Fanny, Bertramlarla aynı çatı altında yaşamaya başlamış olabilir; ama bu, onlarla aynı koşullara sahip olduğu ve olacağı anlamına gelmez tabii. Fanny'ye tanınan tüm ayrıcalıklar öncelikle Sör Thomas'ın kararlarına dayanır, kuzenleri ona

patronluk taslar, komşular şüpheyle karışık bir merhametle bakarlar. Kısacası aile fertleri Fanny'ye, arkadaşlığından hoşlandıkları ama duygularını önemsemek konusunda hiç zorunluluk hissetmedikleri bir nedime muamelesi yapmaktadırlar.

Fanny, Mansfield Park'a gelip yerleşmeden önce Austen, Bertram ailesinin bu yeni vaziyetle ilgili aralarında neler konuştuklarına kulak misafiri eder bizleri. "Umarım benim küçük tatlı köpeğimle dalga geçmeye kalkışmaz" der Leydi Bertram. Çocuklar, Fanny'nin kılık kıyafetinin neye benzeyeceğini, Fransızca bilip bilmediğini, İngiltere kralları ve kraliçelerinin adlarını sayıp sayamayacağını merak ederler. Fanny'nin ailesine bu teklifi bizzat kendisi yapan Sör Thomas Bertram ise en kötü beklentilere sahiptir: "Büyük ihtimalle onun birçok yönünü değiştirmek isteyeceğiz; cehaletlerin en büyüğüne, saçma sapan görüşler ile insanın canını sıkan bir hal ve tavır kabalığına şimdiden hazırlamalıyız kendimizi" diye anlatır beklentilerini. Sör Thomas'ın baldızı Bayan Norris ise Fanny'yi çok geç olmadan *onlardan biri olmadığı* konusunda uyarmak gerektiğini söylemektedir. Sör Thomas'ın tavrı nettir: "Bir *Bayan Bertram* olmadığını ve olamayacağını hatırlatmalıyız ona. Elbette Fanny ve kuzenlerinin çok iyi arkadaşlar olmalarını temenni ederim. Yine de eşit olamayacakları da bir gerçek. Mevkileri, servetleri, hakları ve beklentileri daima farklı olacaktır."

Fanny'nin gelişi, bahçe düzenlemesinin en özenli şekilde yapıldığı malikanelerde büyüme şansını elde edememiş insanlara karşı Bertram ailesinin geliştirdiği önyargıları haklı çıkarır niteliktedir. Julia'yla Maria, çok geçmeden Fanny'nin yalnızca bir tane güzel elbisesi olduğunu, tek kelime Fransızca bilmediğini ve hiçbir şeyden haberi olmadığını fark ederler. "Bir düşünsenize", der Julia annesiyle teyzesine, "Kuzenim Avrupa haritasını gözünün önüne getiremiyor doğru dü-

rüst; üstelik Rusya'daki başlıca akarsuları sayamıyor, Küçük Asya'yı hiç duymamış, ne garip! Bu kadar aptalca bir şey duydunuz mu hiç? Biliyor musunuz, geçen akşam ona İrlanda'ya nasıl gidilir diye sorduk. Öncelikle Wight Adası'na geçmek gerekir demez mi?" Bayan Morris, bütün bu sözlere "Evet tatlım", diye cevap verir, "Ancak unutma ki sen ve kız kardeşin birbirinden muhteşem hatıralarla büyüdünüz; oysa zavallı kuzeniniz bütün bunlardan mahrum kaldı. Onun zavallılığını ve kusurlarını mazur görmelisiniz."

Jane Austen, Bayan Morris'le aynı fikirde olmadığını belli eder. Kimin ne derece kusurlu olduğu konusundaki görüşlerini zaman içinde yansıtır okura. Yaklaşık on yıl hatta belki daha uzun bir süre boyunca Mansfield Park'ın koridorlarında ve misafir odalarında Fanny'nin peşinden gider, yatak odasında ve bahçelerde yaptığı yürüyüşler sırasında söylediklerine kulak kabartır, mektuplarını okur, ailesiyle ilgili yaptığı gözlemleri dinler, gözlerinin ve ağzının hareketlerini izler; ruhunun derinliklerine iner. Ve bütün bu süreç boyunca Fanny'nin kendine özgü, sessiz mizacının farkına varır.

Julia ve Maria'nın aksine, Fanny genç bir adamın malı mülkü ve unvanı olup olmadığıyla ilgilenmemektedir, kuzeni Tom'un umarsız zalimliğinden rahatsız olmakta, teyzesinin, komşuların maddi durumlarıyla fazlasıyla ilgili oluşuna şüpheyle ve irkilerek bakmaktadır. Fanny'nin akrabaları, İngiliz yüksek sınıfının standart statü hiyerarşisine göre en üst basamaklarda yer almalarına karşın şimdi yepyeni bir hiyerarşide alçak basamaklara layık görülürler: romancının hiyerarşisinin ta kendisidir bu. Maria'yla müstakbel eşi Bay Rushworth atlara, katlara, evlere sahip olabilirler; fakat Jane Austen onların birbirlerine ne şekilde aşık olduklarını bilir ve okura da bildirir:

"Bay Rushworth ilk bakışta Maria'nın güzelliğine vurulmuştu, evlenmeye meyleden bir insan olarak, kısa sürede ona

aşık olduğunu düşünmeye başladı. Artık yirmi bir yaşına gelmiş olan Maria Bertram ise evliliğin bir görev olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bay Rushworth'le evlilik Maria'ya babasının gelirinden daha yüksek geliri olan bir evde yaşamanın zevkini yaşatacağına, bir de üstüne şehirde bir ev sahibi olmayı garantilediğine göre, Bay Rushworth'le evlenmek Maria'nın boynunun borcuydu artık."

Who's Who ve *Debrett's Guide to the Top Families of England*, Maria'yı ve Bay Rushworth'ü soylu insan konumuna layık görüyor olabilirdi. Böylesi bir paragrafı yazan Austen'ın ise bu görüşü paylaşması ya da okurlarının da bu görüşte olmalarına izin vermesi olanaksızdı artık. Romancı, insanların toplumdaki konumlarını yansıtan merceği değiştiren insandır; zenginliği ve gücü büyük gösteren merceği kaldırıp onun yerine karakter niteliklerini öne çıkaran ahlaki bir mercek yerleştirir. Bu mercekten bakıldığında yüksek sınıfa mensup güçlü kişiler göze küçük görünebilir; bir köşede unutulmuş utangaç insanlarsa birden büyürler. Roman dünyasının sınırları içinde erdem, maddi zenginliğe kulak asmaksızın bir yer edinir kendine. Zengin ve görgülü insanlar illa ki iyi, fakir ve eğitim görmemiş insanlar da illa ki kötü değildirler. Roman dünyasında iyilik, topal ve çirkin çocuğun, çulsuz bekçinin, çatıdaki kamburun ya da en temel coğrafi bilgilerden bihaber yaşayan genç kızın içinde barınır. Elbette Fanny şık elbiselerden yoksundur, meteliksizdir, Fransızca konuşmayı bilmemektedir; ancak romanın sonunda ailenin diğer fertleri bütün o unvanları ve başarılarına karşın ahlaki bir karmaşanın içine düşerlerken, soylu bir ruha sahip olan tek kişinin Fanny olduğu çıkar ortaya. Sör Thomas Bertram çocuklarının snopça bir eğitime kurban gitmelerine izin verir; kızları para için evlenir ve bu kararlarından ötürü ağır bir duygusal bedel öderler; Leydi'nin kalbiyse günden güne iyice taşlaşır. Mansfield Park'taki hiyerarşik düzen tepetaklak olmuştur.

Ancak Austen, gerçek hiyerarşinin ne olması gerektiği konusundaki görüşlerini karamsar bir vaazcınınki gibi kör gözün parmağına sunmaz okurlarına. Önce adil bir statü hiyerarşisine olan sempatimizi usuldan ortaya çıkarır, sonra da iyi bir romancının ustalığı ve mizah gücüyle tam tersi bir hiyerarşiye nefretle bakmamızı sağlar. Austen bize neden kendi önceliklerinin önemli olduğunu doğrudan *söylemez,* bizi güldüren ve bir an önce akşam yemeğimizi bitirip kitabımızın başına dönmeyi isteyecek kadar sürükleyen bir öykü çerçevesinde, kendi statü hiyerarşisinin nedenlerini *gösterir. Mansfield Park'*ın finaline geldiğimizde Austen'ın bizi içine çektiği dünyadan dışarı çıkar, gerçeklerle yüzleşiriz; yazarın bize öğrettiği şekilde davranmayı, etrafımızdakilerin açgözlülüğünü, ukalalıklarını ve gururlu tavırlarını sorgulamayı, kendimizde ve başkalarında iyiliğin izini arayıp bulmayı bir borç biliriz.

Austen kendi sanatını gayet alçakgönüllü bir edayla tanımladığı o ünlü benzetmesinde, "benim sanatım incecik (iki inç genişliğinde) bir fildişinin üzerinde fırçayla ince ince çalışmak gibidir" demiştir, "büyük emek ister ama etkisi pek azdır." Oysa Austen'ın romanları büyük tutkularla yüklüdür. Austen'ın sanatı, yazarın kendisi tarafından "kırlarda köylerde yaşayan üç dört ailenin incelemesi" olarak tanımlansa da, yaşamlarımızı eleştirmek ve değiştirmek çabasının bir ürünüdür aslında.

2

Austen, tutkuyla romanlar yazan tek yazar değildi. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda yazılmış bütün büyük romanlar, standart toplumsal hiyerarşiye yönlendirilen şüpheli bir bakış ya da saldırı niteliğindeydi, toplumsal konumu belirlemede maddi refah ya da ailevi nüfuz değil de ahlaki değerlerin öncelikli olması gerektiğini ileri sürüyordu. Kurmaca

dünyanın kahramanları, çok nadir rastlanan istisnalar dışında, *Debrett's Guide* ya da *Who's Who* öncelik vereceği kahramanlar değildi kesinlikle. En yüksek basamaktaki, en alçağa yerleşiyor; en alçaktaki de en tepedeki yerini alıyordu. Balzac'ın *Goriot Baba* adlı romanında okurun sempatisini kazanan karakter, şaşaalı ve altın yaldızlı evinde keyifle oturan Madam de Nucingen değil, derme çatma bir evde geçimini zar zor sağlayan dişsiz Goriot Baba oldu. Hardy'nin *Adsız Sansız Bir Jude* adlı romanında Oxfordlu öğretim üyeleri değil, üniversitelerde duvar heykellerini tamir etmekle uğraşan eğitimsiz taş işçisiydi okurun saygısını kazanan.

Gizli yaşamlara tanıklık eden romanlar, toplumsal hiyerarşiyi belirleyen yargı ve kavramların hayali zıt kutuplarıdır. Romanlar, öğle yemeğini hazırlamakla uğraşan hizmetçinin, nadir rastlanan bir duyarlılığın ve ahlaki yüceliğin temsilcisi olabileceğini; bunun karşısındaysa kulak tırmalayan bir sesle kahkaha atan, gümüş madeni sahibi baronun aslında kurak ve kupkuru bir kalbi olabileceğini su yüzüne çıkarırlar.

Romanların bize verdikleri dersi unutmaya meylediyorsak eğer, bunun nedeni, bizim serseri gönüllü dikkatimizi çeken ve zinde tutan özelliklerin genellikle insanların gözle görünür başarıları olmasıdır. George Eliot, *Middlemarch*'ın (1872) önsözünde, bizdeki bu yalnızca gözle görünür başarılara hayran kalma eğilimini anlatabilmek için, kendi kadın kahramanının durumuyla Avilalı Azize Teresa'yı (1512-82) karşılaştırdı. Azize Teresa, şansın, koşulların ve varlıklı ailesinin sayesinde içindeki iyiliği ve yaratıcılığı somut eylemlere dökme fırsatını elde edebilmiş bir karakterdi. Kendisi tamı tamına on yedi manastır kurdu; kendi çağının en inançlı kişileriyle iletişime geçti; bir özyaşamöyküsünün yanı sıra dua ve inanç üzerine bir dizi eser kaleme aldı, Roma Katolik Kilisesi'nin önde gelen azizelerinden biri oldu; adı, gelmiş geçmiş en büyük mistiklerden biri olarak anılmaya başladı. Teresa'nın statüsü o

ölene kadar karakterinin erdemlerini en iyi biçimde yansıttı. Ancak George Eliot, bize, dünya üzerinde en az bu ünlü İspanyol azize kadar zeki ve yaratıcı başka insanlar da olduğunu hatırlattı. Ancak bu insanlar, hem kendi yaptıkları bazı hataların hem de yolunda gitmeyen toplumsal koşulların etkisiyle niteliklerini eylemlere dönüştürmeyi becerememişler, kendilerini, içlerinde taşıdıkları kimlikle uzaktan yakından ilişkisi olmayan bir toplumsal konumda bulmuşlardır. "Bir çok Teresa dünyaya gelmiş ve kendilerini hiç de epik olmayan bir yaşamın tam ortasında bulmuşlardır" dedi Eliot, "yalnızca hatalarla dolu bir yaşam sürmüşlerdir; ruhsal yüceliklerinin karşılığını bulamadıkları, fırsat kıtlığının hüküm sürdüğü kısır bir yaşam." İşte *Middlemarch*'ın başkişisi Dorothea Brooke böyle bir kadındır; on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bir İngiliz kasabasında yaşamış, dünyanın (Eliot'un deyişiyle) "ruhsal yüceliği" hor görme alışkanlığından muzdarip, içsel niteliklerini uzun vadeli eylemlere dökememiş bir karakterdir.

Dorothea da Azize Teresa'nın sahip olduğu erdemlerden yoksun değildir aslında; ancak yalnızca gözle görülür statü simgelerine değer veren şu dünyada, onun erdemleri görünmez olur. Önceleri hastalıklı bir rahiple evli olan Dorothea, kocası ölünce bir yıldan biraz daha uzun bir süre sonra, bütün malını mülkünü satıp ölmüş kocasının kuzeniyle evlenir (çünkü yeni kocasının malı mülkü olmadığı gibi adam fakir bir aileden gelmektedir). Toplum, Dorothea'nın "iyi bir kadın olmadığını" söyler, onun arkasından dedikodu eder, onunla ahbap olmaktan kaçınır. "Elbette Dorothea'nın yaşamına yön veren eylemler ideal ve güzeldir demek yanlış olur" der Eliot, "Onun yaşamına yön veren eylemleri, kusurlu bir toplumsal konumun yarattığı, eksik koşullar içinde mücadele vermeye çalışan genç ve soylu bir kişinin çırpınışları olarak tanımlamak daha doğru olur." Eliot, on dokuzuncu yüzyıl ro-

Hayatta Statü – Romanlarda Statü

ROMAN	ROMANDA YÜKSEK, YAŞAMDA ALÇAK STATÜYE SAHİP KAHRAMANLAR	YAŞAMDA ALÇAK, ROMANDA YÜKSEK STATÜYE SAHİP KAHRAMANLAR
Joseph Andrews (1742) Henry Fielding	Joseph Andrews Parson Adams	Leydi Booby Parson Trulliber
Gurur Dünyası (1848) William Thackeray	William Dobbin Amelia Sedley	Becky Sharp Jos Sedley George Osborne Sör Pitt Crawley Rawdon Crawley
Kasvetli Ev (1853) Charles Dickens	Esther Summerson Jo Bucket	Dedlock ailesi Bay Chadband Bayan Jellyby Richard Carstone
Beyazlı Kadın (1860) Wilkie Collins	Anne Catherick Marian Halcombe	Sör Percival Glyde Kont Fosco Frederick Fairlie
The Way We Live Now (1875) Anthony Trollope	Paul Montague Bay Brehgert John Crumb	Augustus Melmotte Marie Melmotte Sör Felix Carbury Dolly Longestaffe Georgiana Longestaffe Lord Nidderdale

manının insanı içine çeken havası içinde, bize Dorothea'nın toplumsal olarak kabul görmemiş olan evliliğine ve hayattaki mağlubiyetlerine farklı bir gözle bakmamızı önerir; çünkü aslında Dorothea daha dar ve kısıtlı koşullarda yaşamasına rağmen Teresa kadar azize yaradılışlıdır: "İnce ince dokunmuş ruhu, inceliklerle yüklüdür, fakat bunlar aleni değildir. Onun doğası, dünya üzerinde adı sanı duyulmamış dar yollarda kaybolup gitmiştir. Ancak o, etrafındaki insanlar üzerinde paha biçilmez bir etkiye sahiptir. Çünkü dünya azıcık iyiye gidiyorsa eğer, bunun nedeni, tarihte kendine bir yer edinememiş eylemlerdir. Eğer her şey senin için ve benim için olabileceği kadar kötü bir hal almamışsa, bu, gizliden gizliye sadık hayatlar yaşamış ve şimdi hiç ziyaret edilmeyen mezarlarında yatan insanlar sayesindedir."

Romanda bazı satırlar vardır ki romanın genel karakterini ortaya koyar; ziyaret edilmeyen mezarlarda yatan gizli hayatların değerini bize bildiren sanatsal araçlardır bu satırlar. "Eğer sanat insandaki sempati duygusunu bir adım ileri götüremiyorsa ahlaki açıdan hiçbir şey yapmıyor demektir" der George Eliot.

Zadie Smith'in *İnci Gibi Dişler* (2000) adlı romanında Samad adlı bir karakterle tanışırız; orta yaşlı ve Bangladeşli Samad, Londra'da bir Hint restoranında çalışmaktadır. Restoranda üst'ü olan insanlar ona çok sert davranırlar; Samad geceleri üçlere kadar çalışmak zorundadır, karşılığında elde ettiği tek şey, kaba saba müşterilerin hizmeti karşılığı ona lütfen bıraktıkları on beş penilik bahşişlerdir. Samad gururunu düştüğü yerden çekip kaldırmanın, statüsünün gerektirdiği maddi ve manevi koşullardan kurtulmanın hayalini kurmaktadır. İçindeki zenginliklerden başkalarını da haberdar etmeyi istemektedir; sipariş alınırken başlarını bile kaldırıp bakmayan müşterilerinin hiçbir zaman göremeyecekleri zenginliklerdir bunlar. Boynunda bir pankart asılı olduğunu; pankarttakile-

rin de bütün dünyanın görebileceği kadar büyük harflerle yazılmış olduğunu hayal eder:

BEN YALNIZCA BİR GARSON DEĞİLİM. ÖĞRENCİYDİM, BİLİM ADAMIYDIM, ASKERDİM. KARIMIN ADI ALSANA'DIR. LONDRA'NIN DOĞUSUNDA OTURUYORUZ AMA KUZEYE TAŞİNMAYI DÜŞÜNÜYORUZ. BEN ASLINDA MÜSLÜMANIM AMA YA ALLAH BENİ TERK ETTİ YA BEN ALLAH'I, HANGİSİ OLDU BİLEMİYORUM. BENİM BİR ARKADAŞIM VAR, ADI ARCHIE, BAŞKA ARKADAŞLARIM DA VAR. KIRK DOKUZ YAŞINDAYIM AMA SOKAKTA YÜRÜRKEN KADINLAR HÂLÂ DÖNÜP BAKARLAR. BAZEN.

Samad hiçbir zaman böylesi bir pankart edinmez kendine; ama bir pankarttan çok daha iyi bir şey edinmiştir: ona ses veren, onu yaşama kazandıran bir romancı. Yazılan romanla birlikte Samad karakterinin kendisi koskoca bir pankarta dönüşmüştür, müşterilerin artık kızarmış tavuk sipariş ederken aynı kayıtsız, aşağılayıcı tavrı takınmaları birazcık daha zordur. Romanı okuyunca sempatimizin sınırları genişler. Öyleyse genel olarak roman sanatının tümü, belki de, aşağıdaki sözlerin sonsuz sayıdaki çeşitlemesinin yazılı olduğu bir pankart olarak tanımlanabilir:

BEN SADECE BİR GARSON DEĞİLİM: BİR DULUM, EŞİMİ ALDATTIM, HIRSIZIM, EĞİTİM GÖRMEMİŞ BİR SERSERİYİM, TUHAF BİR ÇOCUĞUM, KATİLİM, SUÇLUYUM, OKULUMDA BAŞARISIZIM, KENDİ HESABINA SÖYLEYECEK TEK KELİMESİ OLMAYAN UTANGAÇ BİR İNSANIM.

3

Resimler de, tıpkı romanlar gibi, kimin ve neyin önemli olduğuna dair düşüncelerimizi değiştirebilme gücüne sahiptirler.

Jean-Baptiste Chardin *Hastabakıcı* adlı tabloyu 1746'da yaptı. Tabloda gayet sade giyinmiş bir kadın az eşyalı bir odada ayakta durmakta, bizim görmediğimiz hasta biri için sabırla yumurta soymaktadır. Sıradan bir insanın yaşamından alınmış sıradan bir andır bu. İyi de, ressam neden böyle bir tablo yapmıştır? Chardin'in resim yaşamı boyunca resim eleştirmenleri de bu sorudaki şüpheci tonu içinde barındıran bir yığın soru sorup durmuşlardır. Chardin gayet yetenekli bir ressam iken gizemli bir şekilde bütün dikkatini ekmek somunlarına, kırık tabaklara, çatal bıçağa, kap kacağa, elmaya armuda, çıplak görünüşlü mutfaklar ve eşyasız oturma odalarında işlerini yapan işçi sınıfı veya orta sınıfa mensup karakterlere kaydırmıştır.

Fransız Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nin belirlediği resim kurallarına göre yüce bir sanatçının fırçasından çıkması gereken görüntüler elbette bunlar değildi. Akademi, 1648'de XIV. Louis tarafından kurulmasından hemen sonra farklı resim türlerini bir önem sıralamasına dizmiştir. Sıralamanın en tepesinde tarihî resimler yer almaktadır; antik Yunan ve Roma'nın asaletini yansıtan ya da İncil'deki meselleri resmeden tablolar bu kategoriye dahildir. İkinci sırada portreler bulunur, özellikle kral ve kraliçelerin portreleri bu sıradadır. Üçüncü olarak manzara resimleri vardır. Soylu olmayan kişilerin ev içi yaşamlarını resmeden tablolar ise "genre scenes" olarak adlandırılır ve bu türden resimler listenin en sonunda yer alırlar. Resim sanatına damgasını vuran bu hiyerarşi, ressamların atölyelerinin dışındaki toplumsal hiyerarşiyle birebir örtüşmektedir; resim alanında da toplumsal alanda da atına atlamış memleketini kolaçan eden bir kralın,

Jean-Baptiste Chardin, Hastabakıcı, *1746*

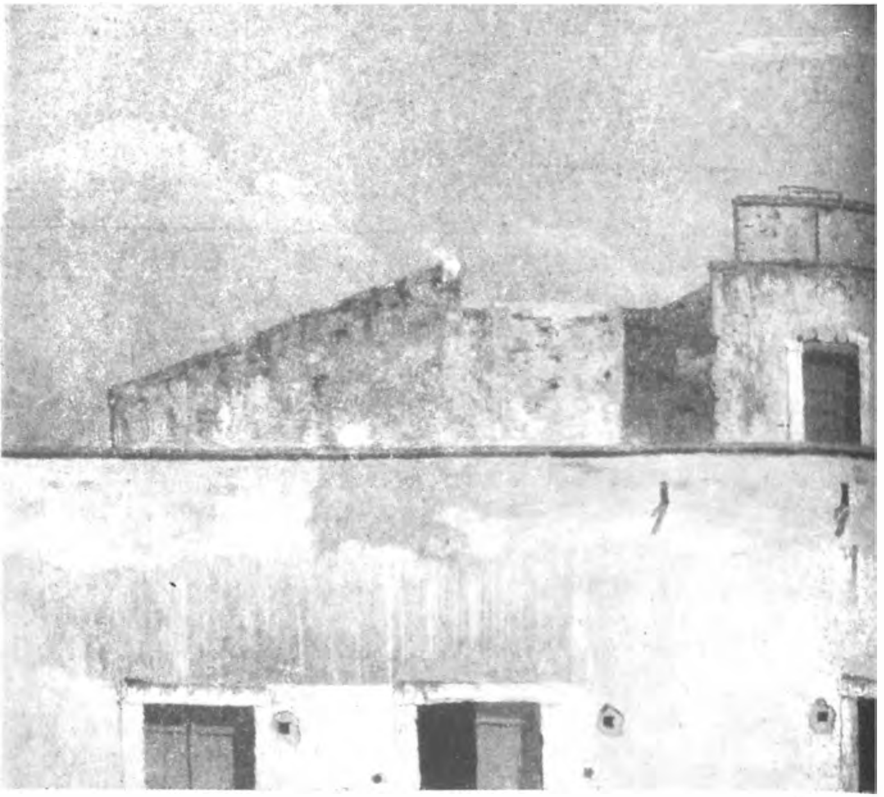
mütevazı kıyafetler içinde yumurta soymakta olan bir kadına göre doğal olarak daha üstün konumda olduğu düşünülür.

Oysa Chardin'in resmi, bir kadının ev içindeki halini veya öğle sonrası güneşinin tadını çıkaran eski bir çömlek parçasını, değersiz olarak tanımlayan her türlü hayat görüşüne derinden derine bir karşı çıkış olma özelliği taşır (Marcel Proust, "Chardin bize bir armudun, bir kadın kadar yaşam dolu, bir sürahinin de kıymetli bir taş kadar güzel olduğunu öğretti" demiştir).

Fakat resim tarihine baktığımızda Chardin'e benzer bir ruh taşıyan, geleneksel önem sıralamamızı değiştirme cesaretini göstermeye çalışan ressam sayısının pek az olduğunu fark ederiz. Bu ressamlara verilebilecek örneklerden biri Galli ressam Thomas Jones'dur; Jones 1776-1783 yılları arasında İtalya'da, önce Roma sonra da Napoli'de yapmıştır resimlerini. Ancak bütün resimleri bir yana, 1782 Nisanı'nın başlarında Napoli'de tamamladığı iki resim vardır ki bunlar, Batılı resim sanatı tarihinde kağıt üzerine yapılmış en önemli yağlı boya resimlerden iki tanesidir belki de: ilki *Napoli'de Damlar* (şu an bu resim Oxford'da Ashmolean Müzesi'nde asılıdır), ikincisi de *Napoli'de Binalar*'dır (şu an bu tablo da Cardiff'te Gal Ulusal Müzesi'nde bulunmaktadır).

Jones'un resmettiği manzaralar, evlerin dar sokaklar boyunca dip dibe sıralandığı, her evin yan binaya yaslandığı Akdeniz kasabalarından aşina olduğumuz görüntüler sunar bize. Ilık bir akşamüzerinin tatlı havasında sokaklar sessiz, pencereler de yarı kapalıdır. Evlerden içeri şöyle bir bakıldığında evin içinde dolanan bir kadının ya da uyumakta olan bir adamın silueti görülebilir. Ara ara bir çocuğun ağlaması yükselir sokak aralarından, veya bir terasta paslı bir çamaşırlığa çamaşır asmakta olan bir kadının hışırtısı duyulur.

Jones bizlere, Güneyli duvarların ışıkla buluşan taraflarını gösterir; duvarların sıvaları çatlamış ve aşınmıştır. Işık, du-

varlardaki her bir girintiyi çıkıntıyı ve çatlağı gözler önüne serer; bir balıkçının yıllar içinde kırışmış ve yıpranmış elleri gibi, zamanın tahribatını hatırlatır. Zamanın hızlı akışı içinde mevsimler birbirini kovalar durur: ölü ve kurak yaz sıcağı yerini öfkeli kış fırtınalarına bırakır, sonra günler geçmek bilmez, ama en sonunda kara kış, vefasız ilkbahar güneşine teslim olur. Jones'un resimlerinde taşların ve sıvaların kille, harçla ve Akdeniz tepelerinin pütürlü kayalarıyla olan akrabalıkları açıkça çıkar ortaya. Binaların karmaşası, bize içlerinde de karmaşık hayatların var olduğunu hatırlatır: her bir pencerenin içinde, büyük romanlarda anlatılanlardan hiç de farkı olmayan, tutkuyla, can sıkıntısıyla, oyunbazlıkla ve hayal kırıklıklarıyla yüklü öyküler dönüp durmaktadır.

Thomas Jones, Napoli'de Damlar, *1782*

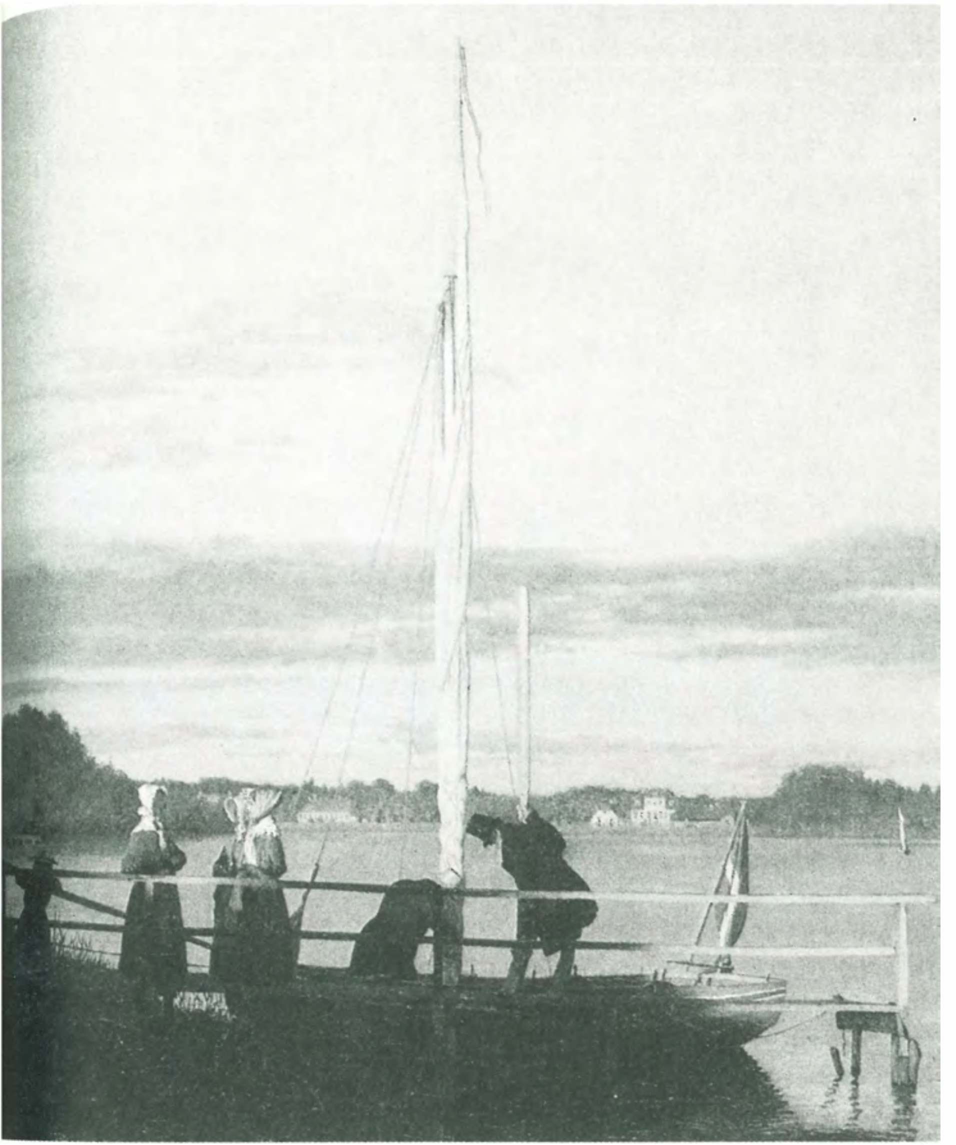
Oysa günlük yaşamda damlar, ne kadar az ilgimizi çekmiştir. Bütün dikkatimiz kolaylıkla bir Roma tapınağının şaşaalı görüntülerine ya da bir Rönesans kilisesinin görkemine odaklanır. Jones bundan önce hep es geçilmiş olan manzaraları getirir karşımıza koyar, onlardaki gizil güzelliği ortaya çıkarır; öyle ki artık Güneyli damların karşılığı bizim mutluluk dünyamızda bir yer edinerek, bir anlam ifade edecektir.

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Danimarkalı ressam Christen Købke, değer atfetmemiz gereken görüntülerle ilgili olağan dışı fikirlere sahip üçüncü ressamdır. Købke, 1832'yle 1838 yılları arasında, yerlisi olduğu Kopenhag'ın caddelerinde, ücra köşelerinde ve bahçelerinde dolaştı. Örneğin yazın öğleden sonra bir çiftlikte sessiz sakin duran inek-

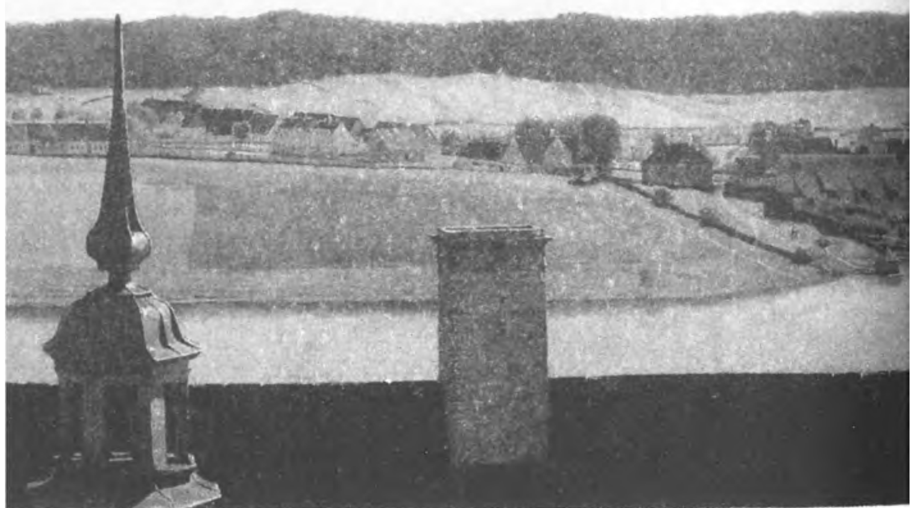

Thomas Jones, Napoli'de Çatılar, *1782*

lerin resmini yaptı. Ya da bir göl kenarında küçük yelkenlilerinden inmekte olan iki adamın ve yanlarındaki eşlerinin görüntülerini resmetti. Bu sırada gece, yeryüzüne inmek için hiç acele etmeksizin, koskoca gökyüzüne son bir gün ışığının püskürmesine izin veriyordu. Günışığı uzunca bir süre daha havada asılı kalıyor, bu sırada köşeden usulca ay beliriveriyor; günün son ışıkları gecenin tatlı bir gece olacağını, pencereleri açık bırakıp ya da dışarıda battaniyelere sarınıp uyunabileceğini haber veriyordu. Købke, Frederiksborg Kalesi'nin damından aşağı uzanan manzarayı yakaladı; aşağıda düzenle yan yana uzanan tarlalar, bahçeler ve evler yamalı bir battaniyeyi andırıyor, resme bakan kişinin zihninde, sıradan ya-

Christen Købke, Sortedam Gölü'nde Tekneden İniş, *1838*

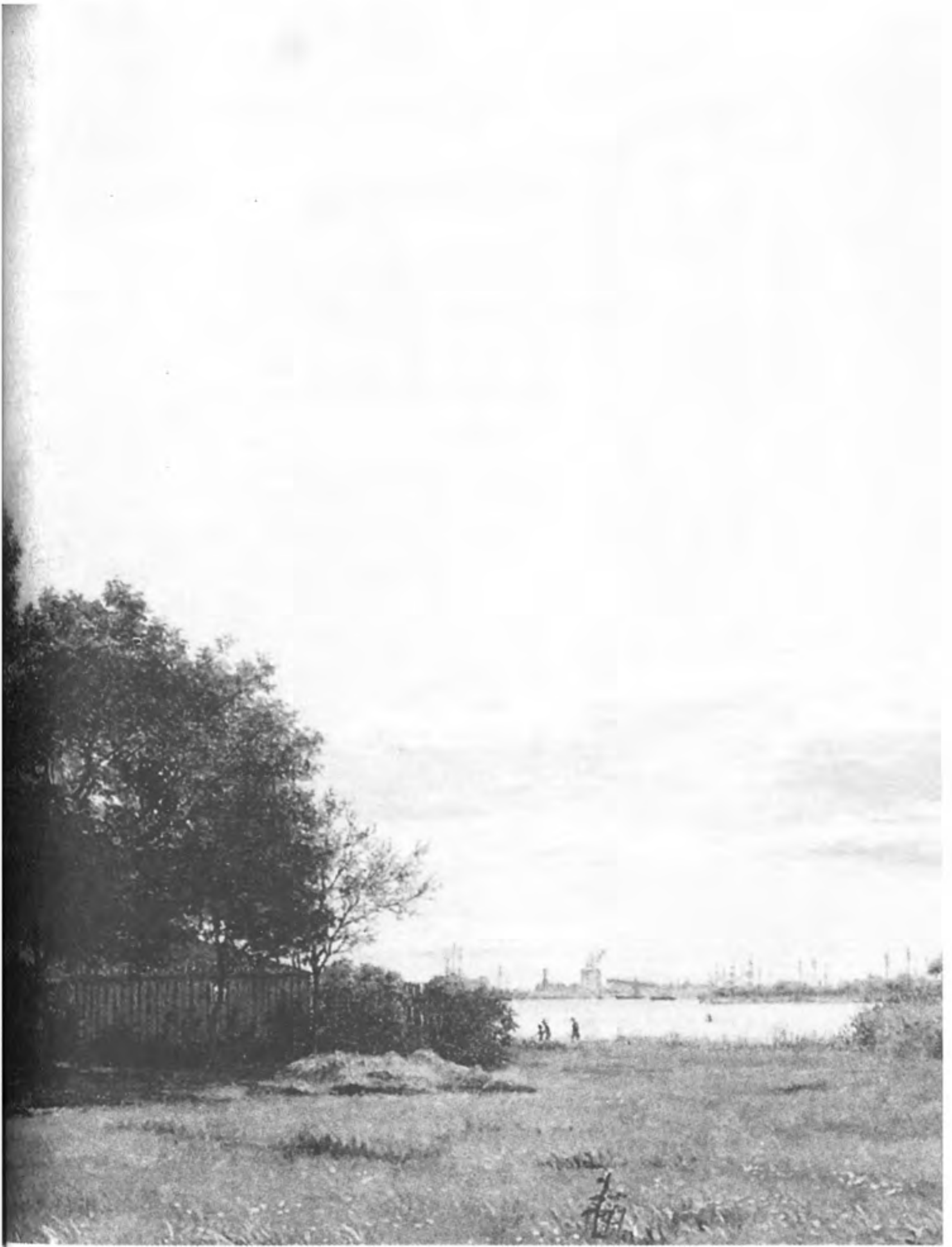
Christen Købke, Frederiksborg Kalesi'nin Damından, *1834-5*

şamın durağan hazlarıyla mutlu olmayı bilen bir insan topluluğunun yaşamını canlandırıyordu.

Chadrin'in ve Jones'un resimlerinde de olduğu gibi, Købke'nin sanatında da hayatta neyin önemli olduğu sorusuna verilen cevaplara meydan okuyan bir duruş seziliyordu. Her üç ressam da bir yaz akşamı gökyüzünün aldığı hallerin, güneşin ısıttığı pürüzlü bir duvar görüntüsünün ya da hasta birisi için yumurta soyan adı sanı duyulmamış kadının, gözlerimizin erişebileceği en hoş görüntülerden bazıları olabileceğini iddia ediyor, bu iddialarıyla da bugüne kadar saygı ve hayranlık duymamız gereken görüntülerin değerini bir kez daha sorgulamaya çağırıyorlardı bizleri.

Sehpanın üzerindeki sürahinin ya da tarladaki ineğin kısmen de olsa politik bir amaca hizmet ettiğini söylemek elbette biraz zorlama olacaktır; ancak Chadrin, Jones ve Købke'nin sanatının içeriği, kağıt ya da tuval üzerine yapılmış resimlere, olağan şartlarda yüklediğimiz anlamdan biraz daha farklı anlamlar çağrıştırır, dünyaya ve yaşama olan bakışımızı değiştirmeye yöneliktir. Günlük yaşamın büyük ressamları, tıpkı Jane Austen ve George Eliot gibi, dünyada neye saygı göstereceğimize ve neyi onurlandıracağımıza karar verirken, snopça bir tavır sergilememizi engellemekte bize yardımcı olabilirler belki.

Christen Købke, Kireç Ocağının Etrafından Bir Kesit, *1834-5*

1
Başarısızlığımızın, etrafımızdaki insanlar tarafından sert ve acımasızca eleştirileceği ve yorumlanacağı bilinci olmasaydı, yaşamda başarısız olma korkusu şimdi olduğu kadar yakıcı bir korku olmazdı. Başarısızlığın maddî sonuçlarından duyulan korkunun üzerine, dünyanın başarısızlığa olan ters yaklaşımından duyulan korku eklenir; ne de olsa dünya, başarısızlığa uğramış kişilere "loser" (kaybeden) gözüyle bakmak konusunda pek bir heveslidir. "Kaybeden" sözcüğü, yalnızca başarısız olmuş insanları değil, aynı zamanda başarısızlığı yüzünden dünyanın sempatisini kazanma şansını da kaybetmiş insanları ifade eder.

Toplum, mahvedilmiş yaşamların büyük çoğunluğuna karşı çok acımasız bir yaklaşım sergiler. Örneğin birçok sanat eserinin baş kişisi (Oidipus, Antigone, Lear, Othello, Emma Bovary, Anna Karenina, Hedda Gabler veya Tess gibi) talihsiz kaderlerinin tartışmasını bir grup iş arkadaşı ya da eski lise arkadaşlarının ellerine bırakacak olsalardı, varılan sonuçlar kesinlikle çok sert ve zalim olurdu. Mesela edebî karakterlerin yaşadıkları olaylar gazetelerde haber olsa, çok daha yakıcı ifadeler çıkardı karşımıza:

Othello: "Aşkından Keçileri Kaçıran Göçmen, Senatör'ün Kızını Öldürdü"

Madam Bovary: "Kocasını Aldatan Alışveriş Manyağı Kadın, Parasız Kalınca Arsenik İçti"

Kral Oidipus: "Anneyle Seks Kör Etti"

Yukarıdaki başlıklar bize tuhaf geliyorsa eğer, bunun nedeni, edebî karakterlerin karmaşık kişiler olduklarını ve doğal olarak ciddi ve saygılı bir yaklaşımı hak ettiklerini düşünmemizdir. Gazetelerin hiç tereddüt etmeksizin kurbanlarına yapıştırıverdikleri yaftalar ve illa ki her meseleyi seksle açıklayan, kişileri yerin dibine batıran değerlendirmeleri, edebî karakterlere uygun değildir bize göre.

Aslında edebî öznelerin ilgi ve saygı görmeleri, bu karakterlerin kendilerinden kaynaklanmaz. Sanat eserlerindeki efsanevî başarısız karakterlerin soylu olduklarını düşünmemizin nedeni onların *per se* özellikleri değildir. Bu eserleri, yazarlar ve tarihçiler tarafından önemsememiz gerektiği öğretilmiştir.

Bir sanat formu vardır ki, başlangıcından günümüze kadar hep büyük başarısızlık öykülerini alaya ve yargıya başvurmadan anlatmaya adamıştır kendini. Bu sanat formu, insanları sorumluluklarından muaf tutmaksızın, felaketlerle karşılaşan insanlara (mahvolmuş devlet adamlarına, katillere, iflas etmiş ya da duygusal yıkım yaşamış kişilere) tamamını ödemese de biraz sempati ödünç vermeye çalışmıştır.

2

Tragedya sanatı M.Ö. altıncı yüzyılda, antik Yunan tiyatrolarında ortaya çıkmıştır. Tragedyalarda bir kahramanın başına gelenler anlatılır; çoğunlukla soylu bir kişinin, bir kralın ya da ünlü bir savaşçının varlıkla ve mutlulukla başlayan yaşamı, kendisinin yaptığı bir hata sonucu yıkımıyla sonuçlanır. Öykünün anlatılış biçimi, seyirciyi, başına gelenlerden ötürü kahramanı yargılamak konusunda tereddütte bırakır. Seyirci, gün gelir de öyküdeki kahramanın başına gelenler kendi başına da gelecek olursa, benzer bir yıkımla karşılaşabileceği bilincini edinir, bu da onu daha ağırbaşlı bir tavır takınmaya

sevk eder. Tragedya seyircisi, iyi bir yaşam sürmenin zorluklarını fark eder ve üzülür, iyi bir yaşam kurmayı başaramamış kişilerin çöküşü karşısında mütevazı bir yaklaşım sergiler.

Gazeteler; öykülerini anlattıkları kişileri "sapık", "zavallı", "aciz" ve "kaybeden" olarak tanımlayarak hoşgörü yelpazesinin en olumsuz ucunda yer alırlar. Diğer uçta ise tragedyalar vardır; tragedyaların çabası, suçlularla görünüşte masumlar arasında bir köprü kurmaktır. Böylece sorumluluğa dair geleneksel algılarımıza meydan okunmuş olur; tragedya kahramanı, derdinin dinlenmesi hakkı elinden alınmaksızın eleştirilir, üstelik de bu eleştiri mümkün olan en sofistike ve saygı dolu dille yapılır.

3

Aristoteles *Poetika*'sında (M.Ö. 350) etkili bir tragedyanın taşıması gereken en temel öğeleri tanımlamaya çalışmıştır. Aristoteles'e göre tragedyanın merkezinde tek bir karakter yer almalıdır; eylem görece dar bir zaman diliminde gerçekleştirilmeli, "kahramanın baht dönüşü" felaketten mutluluğa değil, "mutluluktan felakete doğru" olmalıdır.

Ancak tragedyayı etkili kılan iki temel gereklilik daha vardır. Tragedya kahramanı ne özellikle kötü, ne de özellikle iyi biri olmalıdır; etik anlamda sıradan bir insan olmalı, seyirci onunla rahatça özdeşleşebilmelidir. Trajik kahraman, oldukça iyi özellikleri olmasına karşın, karakterinde aşırı gurur, öfke ya da fevrilik gibi birtakım kusurlar barındıran kişidir. İşte bu kahraman, gün gelir bariz bir hata yapar. Bu hatayı yapmasının nedeni kötücül güdüler taşıyor olması değil, Aristoteles'in Yunanca terimlerle ifade ettiği gibi, *hamartia*'ya, yani trajik bir hataya, geçici bir körlüğe, gerçekler ya da duygularla ilgili ufak bir yanlışa düşmesidir. Kahramanın düştüğü ha-

ta, korkunç bir *peripetie* yani baht dönüşüyle sonuçlanır; kahramanımız sahip olduğu her şeyi kaybeder ve hatasının bedelini yaşamıyla öder.

Böylesi bir öyküyü izleyen seyirci, öyküdeki kahramana acımayla bakar ve benzer bir olayın kendi başına gelmesinden korku duyarak onunla özdeşleşir. Tragedya sanatı, olası felaketleri önlemek için çok da güçlü bir yetimiz olmadığını bize hatırlatır, talihimiz üzerindeki denetimimizin alçakgönüllü olması gerektiğini öğretir ve bizi felaketlerle karşılaşmış insanlara karşı sempati duymaya yönlendirir. Tiyatrodan çıktığımızda izlediğimiz öykünün etkisiyle, yaşamda, mahvolmuş ve başarısızlığa uğramış kişilere karşı eskisi gibi kolayca tepeden bakan bir tavır takınmamamız gerektiği konusunda bilinçlenmemiz beklenir.

Aristoteles'e göre, başkalarının fiyaskolarına sempatiyle bakmamızın arka planında, benzer şartlarda bizim de benzer bir felaket yaşayabileceğimiz hissi vardır; yine aynı şekilde, etrafımızdakilerin yaşadığı acı olayların bizim de başımıza gelebilmesi olasılığı azaldıkça, bizdeki acıma hissi de azalır. Bir kahramana acımayla ve özdeşleşmeyle bakabilmemiz için, onun başına gelenlerin bizim olasılıklar sınırlarımızın içinde yer alması gerekir. Ensest ilişki yaşayan, ani bir kararla evlenmek zorunda kalan, kıskançlık hezeyanlarıyla sevgilisini öldüren, patronuna yalan söyleyen, para çalan ya da aşırı başarı hırsıyla kariyerini mahveden insanların öykülerini dinlediğimizde, "Aklı başında, normal bir insan bunu nasıl yapabilir?" demek gelir içimizden. Kendi kişisel özelliklerimizi ve durumumuzu diğerlerinden ayıran, yıkılmaz bir duvarın öte tarafında güvenle oturur, onların durumuna tepeden bakarız. Yüksek atımızın tepesinde, üzerine oturulmaktan aşınmış bir eyerin üzerinde, hoş görmek yerine hor görmeyi tercih ederiz.

Ancak tragedya bizleri neredeyse katlanılmaz bir gerçekle

burun buruna getirir: tarih boyunca insanları suçlu durumuna düşürmüş olan bütün hatalar, bizim kendi doğamızdan izler taşır. Biz, insanlık durumunun olumlu ya da olumsuz bütün niteliklerini bünyemizde barındırırız, bu yüzden doğru koşullarda, daha doğrusu tam da yanlış koşullarda, kendimizi pekala sahnedeki kahramanınkine benzer bir halde bulabiliriz. İşte seyirci bu gerçekle yüzleştiğinde o yüksek attan inmeyi göze alır, sempati ve acıma gibi duygularının bir adım ilerlediğini hisseder; bugüne bugün kendisini hiçbir belaya bulaştırmamış ufak tefek gizil kusurlarından bir tanesinin, uygunsuz bir koşulla buluşunca ortaya çıkabileceğine, bunun sonucunda hiç beklenmedik bir felaketin kendi yakasına da yapışabileceğine, "Anneyle Seks Kör Etti" manşeti altında bahsedilen talihsiz karakterin yaşadığı kadar utanç verici ve kahredici bir duruma düşebileceğine inanmaya başlar.

4

Aristoteles'in anlattığı trajik sanat formuna en iyi uyan örneklerden biri, ilk olarak M.Ö. 430 baharında Atina'da Dionysos Şenliği'nde sergilenen Sophokles'in *Kral Oidipus*'udur.

Sophokles'in kahramanı Thebai Kralı Oidipus, iyiliksever tavırlarıyla halk tarafından çok sevilen bir kraldır. Şehri yıllar boyu tehdit etmiş olan Sphinks canavarını yenmiş, bu zaferi sayesinde krallıkla ödüllendirilmiştir. Ancak herkes gibi Oidipus da kusursuz bir insan değildir: fevridir, öfkeye eğilimlidir. Oyunun başlangıcındaki tarihten yıllar önce Thebai'ye giriş yolunda dar bir geçitte, yolundan çekilmeyi ısrarla reddeden yaşlı bir adamı öldürmüştür. Ancak bu cinayet zaman içinde unutulmuş, bu olay Oidipus'un cinayetten çok kısa bir süre sonra Sphinks'i alt etmiş olması ve şehrin bir bolluk ve güven devrine girmesi sayesinde tarihe karışmıştır. Bu arada Oidipus eski Kral Laios'un dul eşi güzeller güzeli İokaste'yle

evlenir; eski Kral Laios, tam olarak ayrıntısıyla bilinmeyen bir olay sonucu, Thebai yolunda genç bir adamla girdiği münakaşada ölmüştür.

Oyunun başında yeni bir felaketin şehri sardığını öğreniriz. Devası bulunamayan tuhaf bir veba salgını şehirlilerin canına okumaktadır. Çaresiz halk, kraliyet ailesine dönüp hükümdarlarından yardım ister. Kreon, Apollon'un kahininden neler olup bittiğini öğrenmesi için Delphoi'ye gönderilir. Apollon, şehirde üzeri örtülmüş ve açığa çıkarılmayı bekleyen bir şeyler olduğunu, bu yüzden de şehrin veba salgıyla lanetlendiğini söyler. Kreon'la krallıktaki diğer görevliler, bu lanetin, bir önceki kralın öldürülüşüyle ilgili olabileceğini düşünürler. Oidipus bu düşünceye katıldığını açıklar ve eğer katil yakalanacak olursa onu kendi elleriyle cezalandıracağına, hiç gözünün yaşına bakmayacağına dair yemin eder.

Bu sözleri duyan İokaste'nin yüzü birdenbire kararır. Uzun yıllar önce işitmiş olduğu bir kehanet, gelir yine İokaste'nin zihnine çarpar: kehanete göre ilk eşi Laios, kendi oğlu tarafından öldürülecektir. Bu kehanetin ortaya çıktığı dönemde İakoste ve Laios, tehlikeyi önleyebilmek için yeni doğmuş oğullarının dağa bırakılıp ölüme terk edilmesini emretmişlerdir. Ancak bu işle görevlendirdikleri çoban çocuğa kıyamamış ve evlat edinmesi için onu Korinthos kralına teslim etmiştir. Oğlan büyüyüp de delikanlılık çağına geldiği zaman kral ve kraliçe bir kehanet işitmiş, Oidipus'un kendi babasını öldürüp annesiyle evleneceği söylenmiştir. Oidipus şehri terk eder ve Yunanistan boyunca yol alır. Oidipus'un yolu döner dolaşır Thebai'de noktalanır; orada Sphinks'e karşı zafer kazanarak hükümdar olur ve talihsiz bir kaza sonucu, şehre girişte, yolundan çekilmeyi reddeden yaşlı bir adamın canına kıyar.

İokaste olan bitenin ilk farkına varan kişi olur, kraliyet sarayındaki odasına çekilir ve kendini asar. Oidipus, kendi annesi ve eşi olan İokaste'yi yere indirir, elbisesinin broşuyla

kendi gözlerini oyar. Kızları İsmene ve Antigone, anne babalarının başına gelenleri öğrenmek için henüz çok küçük yaştadırlar. Oidipus kızlarına son bir kez sarılır, sonra da kör gözleriyle kendi kendini sürgün eder; yaşamı boyunca bu utançla yaşayacak, bu utançla oradan oraya yol alacaktır.

5

Oidipus'un öyküsüne şu şekilde karşı çıkmamız pekala mümkündür: kendi yaşamlarımızda babamızı öldürüp annemizle evlenmek gibi trajik bir hataya düşmemiz neredeyse olanaksızdır. Ancak Oidipus'un *hamartia*'sındaki olağanüstü boyutlar, oyunun evrensel bir yapısı olmasına engel değildir. Oidipus'un şaşırtıcı öyküsü, bize kendi karakterimiz ve durumumuzun bazı yönleriyle ilgili ipuçları verir: küçük hatalar gün gelir çok büyük ve yıkıcı sonuçlara yol açabilir; kayıtsızlığımız eylemlerimizi olmadık yerlere sürükleyebilir; kaderimize bilinçli bir şekilde hakim olduğumuz inancı bizi felakete götürebilir. Sevdiğimiz her şey büyük bir hızla parmaklarımızın arasından kayıp gidebilir; Sophokles'in "kader" diye adlandırdığı bilinmeyen karanlık güçler, sağduyu ve öngörü gibi zayıf yetilerimize hakim olabilir. Oidipus hatasız bir insan değildi; yalnızca kahinin söylediklerinden kaçabileceğine inanmış, şehirlilerin kendisine atfettikleri değeri hiç sorgulamaksızın kabul etmişti. Gururu ve sivri öfkesi, onu Kral Laios'la kavgaya tutuşturmuş, duygusal korkaklığı ise kendi işlediği cinayetle, dile getirilen kehanetler arasındaki bağlantıyı görmesini engellemişti. Kendine duyduğu aşırı güven, işlediği cinayetin ciddiyetini seneler boyu görmezden gelmesine ve sonra da suçunu ortaya çıkardığı için, Kreon'u suçlamasına neden olmuştu.

Ancak her ne kadar Oidipus kendi kaderinden sorumlu olsa da, trajik eser, onu bir çırpıda yargılayıp mahkum etme-

mizi engeller. Tragedya sanatı Oidipus'un hatasını ortaya çıkarırken, bir yandan da ona karşı sempati duymamızı sağlar. Aristoteles'in de hayalini kurduğu gibi, seyirciler oyundan çıktıklarında şaşkındırlar ama yürekleri merhametle doludur; oyundaki koronun son sözlerindeki evrensel göndermeler seyircinin kulaklarında yer eder:

Ey Thebaili yurttaşlar, şu Oidipus'a bir bakın,
Kendisi o ünlü muammayı çözmüştü
Öylesine güçlüydü.
Ona gıpta etmeden bakabilecek biri var mıydı?
Şimdi amansız kara bir deniz geldi çarptı onu.
Öyleyse gözümüzle görmeden, son gününü beklemeden,
Öldüğünü, acılarından kurtulduğunu görmeden,
Demeyelim hiçbir kimse için "mutlu."

6

Trajik eserler başkalarının hatalarına karşı normalde duyacağımızdan daha yüksek seviyede bir ilgi duymamıza yol açarlar; çünkü başarısızlığın kökenini daha iyi anlamamızı sağlarlar. Bu bağlamda düşünecek olursak, daha çok şey bilmek, daha iyi anlamak demektir. Daha iyi anlamak da daha affedici olmayı beraberinde getirir. Trajik eser bize, bir karakterin mutluluktan felakete giderkenki adımlarını gösterir; bunlar genellikle minik ve masum adımlardır. Niyetlerle sonuçlar arasında çoğu kez ters bir ilişki vardır. Belki de tragedyalar yardımıyla, gazetede yer alan çıplak ve acımasız felaket öykülerini okuduğumuzda, hissettiğimiz kayıtsızlığı ve öç almaya niyetli tavrı bir süreliğine bir kenara koyabiliriz.

1848 yılı yaz aylarıydı; Normandiya'nın dört bir yanında gazetelerde çarpıcı bir haber yer aldı. Rouen civarındaki Ry şehrinde yaşayan yirmi yedi yaşındaki Delphine Delamare

(kızlık soyadı Couturier), evliliğin rutinlerinden sıkıldığı için kendini alış verişe vermiş, büyük borçlara girerek onlarca elbise ve ev eşyası satın almış, daha sonra da bu duygusal ve maddî zorlukların baskısına dayanamamış, arsenik içerek hayatına son vermişti. Arkasında küçük bir kız çocuğu, bir de çaresiz koca bırakmıştı. Rouen'de tıp okumuş olan kocası Eugène Delamare, diplomasını aldıktan sonra Ry'da göreve başlamış, yeni taşındıkları bu kasabada müşteriler ve kasabalılar tarafından pek sevilen bir doktor olmuştu.

Haberin geçtiği gazeteyi okuyanlardan biri de yirmi yedi yaşındaki azimli romancı Gustave Flaubert oldu. Madam Delamare'ın öyküsü Flaubert'in zihnini terk etmedi, Mısır'a ve Filistin'e yaptığı seyahat boyunca onu takip etti ve bir çeşit saplantıya dönüştü. Eylül 1851'de Flaubert, *Madam Bovary*'yi yazmaya koyuldu, roman altı yıl sonra Paris'te yayımlandı.

Ry'da yaşayan ve kocasını aldatmakla başlayan macerasını ölümle sonlandıran Madam Delamare, Yonville'li Madam Bovary'ye dönüştüğünde, siyah beyaz bir ahlak öyküsünün dar boyutlarından sıyrılmış oldu. Bir gazete kupürü olarak Delphine Delamare vakası, yerel ve geleneksel yorumcular açısından tam bir utanç vakasıydı, gençlerin evliliğe olan saygılarının bittiğinin, toplumda tüketime yönelik ticaretin yaygınlaştığının, dinî değerlerin yok olup gittiğinin bir göstergesiydi. Ancak Flaubert'e göre sanat, kayıtsız ahlakçılığın karşı teziydi. İnsanî itkilerin ve davranışların derinlemesine incelenebilmesi için bir fırsattı, toplumda azizler ve azizeler seçip ödüllendiren ahlakçı yaklaşımların alaya alınabilmesi için bizlere bir alan sunuyordu. Flaubert'in romanını okuyanlar Emma'nın aşka dair naif düşüncelerine tanık oluyorlar, ama aynı zamanda bu düşüncelerin kökenini de görebiliyorlardı. Okurlar, Emma'nın çocukluğuna gidiyorlar, rahibeler okulunda, omzunun üzerinden okuduğu kitaplara göz atıyorlar, yazın Tostes'ta uzun öğleden sonraları boyunca mutfakta,

çiftlikteki domuz ve tavuk sesleri eşliğinde babasının yanında otururken ona eşlik ediyorlardı. Charles'la yaptığı yanlış evliliğin en kritik anlarında yine o hayaller devreye girdi. Charles'ın nasıl da kendi yalnızlığının ve başka bir genç kadının cazibesine kapıldığını, Emma'nın fazlasıyla korunaklı bir hayattan kaçmak istediğini, üçüncü sınıf romantik romanlardaki erkekler dışında hiçbir erkek tanımıyor olmanın sıkıntısını çektiğini yine onlar gördüler. Okurlar Charles'ın Emma'yla ilgili şikayetlerine de, Emma'nın Charles'la ilgili şikayetlerine de sempatiyle bakabildiler. Flaubert, okurun rahat ve kolaya kaçan cevaplar bulması yolundaki arzusunu engelledi, bunu yaparken de büyük bir zevk duyduğu ortadaydı. Emma'yı ne zaman olumlu bir yorumla değerlendirecek olsa, hemen arkasından onunla ilgili ironik bir değerlendirme yapıyordu. Ama daha sonra, okurların Emma'ya karşı sabırlarını kaybettikleri, onun yalnızca ve yalnızca bencil bir haz düşkünü olduğunu düşündükleri noktada, bir şekilde Emma'yı okura sempatik göstermeyi başarıyordu. Emma'nın duyarlılığıyla ilgili öyle bir şey söylüyordu ki, okur ağlamaklı oluveriyordu. Finalde Emma toplum içindeki saygınlığını tümüyle yitirdiğinde, arsenik içip odasında ölümü beklemeye başladığında, pek az okur onu yargılayabilecek bir ruh halinde bulabilirdi kendini.

Flaubert'in romanını bitirdiğimizde yüreğimizde uyanan hisler korku ve üzüntüdür, çünkü nasıl yaşayacağımızı öğrenme fırsatımızın olmadığını, başkalarına ve kendimize ne kadar dar bir bakış açısıyla baktığımızı, eylemlerimizin sonuçlarının nasıl da büyük felaketlere yol açabileceğini, toplumun da bizim hatalarımıza karşı nasıl acımasız ve inatçı olabildiğini görmüşüzdür artık.

7

Trajik oyunların seyircileri ya da trajik eserlerin okurları olan bizler, ""Kocasını Aldatan Alışveriş Manyağı Kadın, Parasız Kalınca Arsenik İçti" diyen manşetin bir hayli uzağındayızdır. Tragedya bizden, sıradan yaşamın başarısızlık ve yenilgiyle ilgili basit bakış açısını bir kenara bırakmamızı ister. Bunun yerine doğamızda zaten var olan budalalık ve asiliğe karşı daha hoşgörülü olmaya çağırır bizi.

İnsanların, tragedya sanatında gizil olarak var olan dersleri benimsedikleri bir dünyada yaşıyor olsaydık, başarısızlıklarımızın bedeli bu kadar ağır olmaz, yenilgilerimiz omuzlarımızda bu kadar büyük bir yük olmazdı belki.

Komedi

1

1831 yılı yaz ayları, Fransa Kralı Louis-Philippe için güven ve mutluluk dolu aylardı. Bir yıl önce onu iktidara getirmiş olan Temmuz Devrimi'nin yarattığı politik ve ekonomik kaos yavaş yavaş etkilerini kaybetmeye başlamış, refah ve düzen yeniden sağlanmıştı. Uyumlu bir birlik oluşturmuş olan devlet adamları, başbakan Casimir Périer'in önderliğinde gayet iyi iş görüyorlardı. Ayrıca ülkesinin kuzeyini ve doğusunu baştan başa gezmiş, gittiği yerlerde orta sınıf vatandaşlar tarafından, bir kahramanmış edasıyla karşılanmıştı. Paris'te Kraliyet Sarayı'nda şatafatlı bir hayat sürüyor, her hafta şerefine verilen ziyafetlere katılıyor, yemeği çok seviyor (özellikle kaz ciğerine ve av etine bayılıyor), kişisel servetinin tadını çıkarı-

Ary Scheffer, Fransa Kralı Louis-Philippe, 1835

yor, onu seven eşi ve çocuklarıyla birlikte mutlu mesut bir hayat sürüyordu.

Ancak Louis-Philippe'in mutluluğunu gölgeleyen bir şey oldu. 1830 yılının sonlarına doğru, Charles Philipon adında, yirmi sekiz yaşında adı sanı duyulmamış bir ressam, *La Caricature* adında bir mizah dergisi çıkarmaya başladı ve dergisinde yayımladığı bir karikatürde, yozlaşma ve beceriksizlikle suçladığı Kral Louis-Philippe'in yüzünü bir armut şekline soktu. Philipon'un çizdiği karikatür, Kral'ın şişkin yanaklarını ve biçimsiz alnını alaya almakla kalmıyor, Fransızca'da hem armut hem de ahmak anlamına gelen *poire* sözcüğüne gönderme yaparak, Kral'ın hakimiyet gücüyle ilgili saygısız ve alaycı bir tavır sergilemiş oluyordu.

Kral öfkesinden köpürdü. Derginin yayınının durdurulmasını, Paris'teki bütün bayilerdeki kopyaların da toplatılmasını emretti. Bu emir de karikatürist Philipon'a sökmeyince, kendisi Kasım 1831'de "Kral'ın şahsına hakaret"ten Paris'e mahkemeye çağrıldı. Mahkemede kalabalık bir güruha hitap eden Philipon, savcılara kendisi gibi tehlikeli bir adamı tutukladıkları için teşekkür etmekle başladı söze; ancak hemen ardından, hükümetin Kral'a dil uzatanları bulup yakalarken bir şeyi gözden kaçırdığını anlatmaya koyuldu.

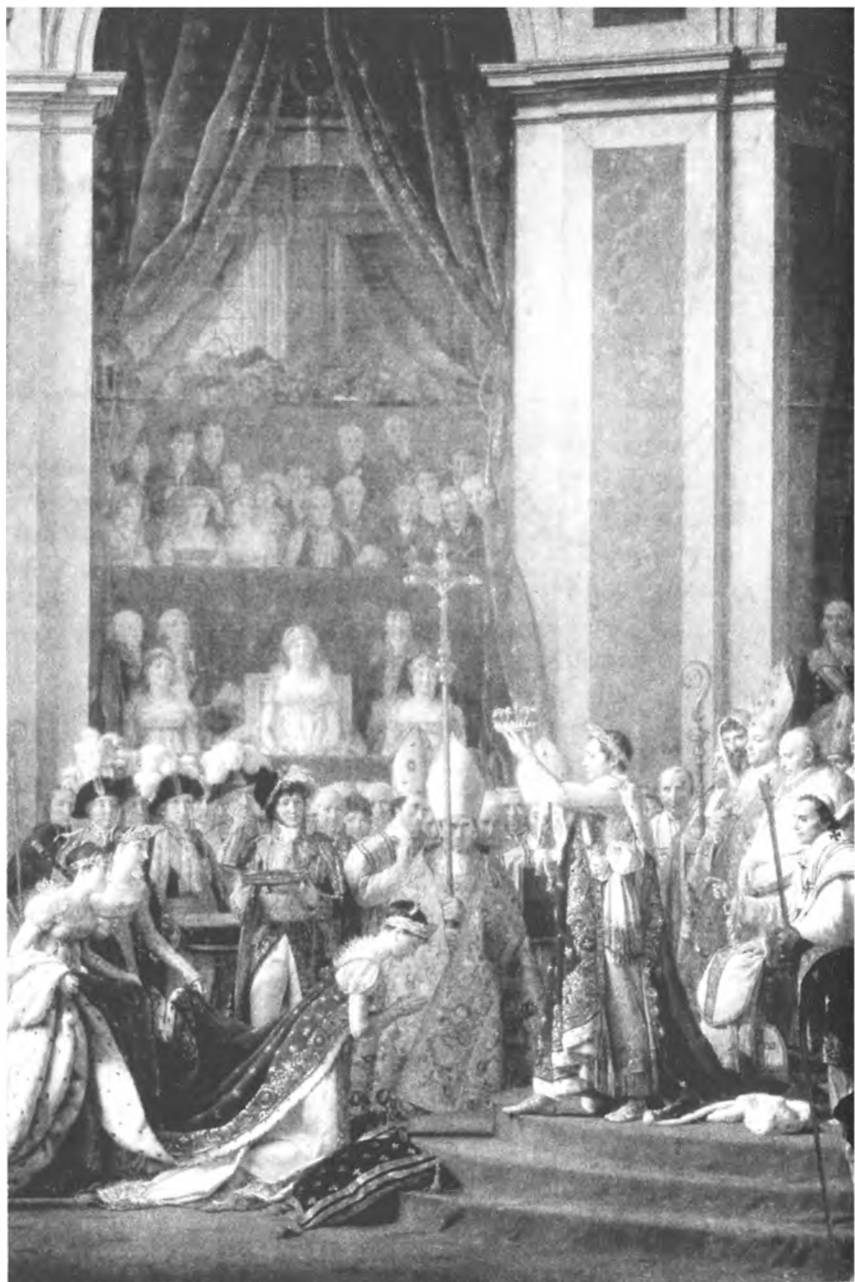

Philipon'a göre, armuda benzeyen her şey bulunup tutuklanmalıydı; armutların kendilerini bile mahkum etmek gerekiyordu. Fransa'nın dört bir yanındaki armut ağaçlarında binlerce armut vardı, öyleyse o meyvelerin her birinin hapsi boylaması gerekiyordu. Bu sözler mahkemedekileri hiç mi hiç eğlendirmedi. Philipon altı ay hapis cezasına çarptırıldı, daha sonra *Le Charivari* adında başka bir dergide armut esprisini tekrarlayınca, derhal bir kez daha hapis cezası aldı, bu kez iki yılını demir parmaklıkların ardında geçirdi.

Bu olaydan otuz yıl önce, Avrupa'nın o zamanlar en güçlü adamı olan Napolyon Bonaparte, mizahın gücü karşısında en az Fransa Kralı Louis-Philippe kadar yara almıştı. 1799'da başa geçen büyük imparator Paris'teki bütün mizah dergilerinin kapatılmasını emretmiş, polis şefi Joseph Fouché'ye, kendi görüntüsünü değiştiren karikatüristlerin gözünün yaşına bakılmaması gerektiğini söylemişti. Bonaparte, görüntüsünün telifini Jacques-Louis David adlı güvenilir bir ressamın fırçasına teslim etti. Ressamdan, kendisini, Alpler boyunca at üzerinde kahramanca ordularına komuta ederken resmetmesini istedi. Ortaya çıkan tablo *Saint-Bernard'ı Aşan Napolyon* oldu; imparator çıkan sonuçtan gayet memnun kaldı. Derhal ressama ikinci bir tablo siparişi verdi: bu kez ressam, Napolyon'un yaşamındaki en mühim anlardan biri olan, taç giyme törenini resmetmeliydi. 1804'ün Aralık ayında Notre Dame'da gerçekleştirilen tören çok şatafatlı olmuştu. Fransa'nın bütün ileri gelen soyluları katedrali doldurmuş, Papa VII. Pius da törende hazır bulunmuş, Avrupa ülkelerinden temsilciler sıra sıra dizilmiş, müzikler de yalnızca bu törene özel olmak üzere Jean-François Lesueur tarafından bestelenmişti.

Papa, Napolyon'u kutsadıktan sonra sessizliğe bürünmüş olan katedralde yüksek sesle *"Vivat imperator in aeternam"* dileğinde bulundu. David bu sahnenin canlandırıldığı *Le Sacre de Joséphine* adlı tabloyu Kasım 1807'de bitirdi, resmi "muzaf-

Jacques-Louis David, Le Sacre de Joséphine, 1807

fer efendime" diyerek imparatora sundu. Napolyon zevkten dört köşe olmuştu, hemen David'i "sanata sunduğu hizmetten" dolayı Fransız Liyakat Nişanı'yla ödüllendirdi, madalyasını göğsüne iğnelerken de ona, "Fransa'ya iyi zevki geri getirdiniz" dedi.

Ancak bütün ressamlar Napolyon'a David'in baktığı gibi bakmıyorlardı. *Le Sacre de Joséphine* tamamlanmadan birkaç yıl önce, James Gillray adlı İngiliz karikatürist, tam da aynı sahneyi resmetmiş, resmin adını da *Fransa'nın İlk İmparatoru Napolyon'un Taç Giyme Töreni* (1805) koymuştu. Kimse Gillray'e, iyi zevki Fransa'ya geri getirdiği için teşekkür etmedi, hiç kimse onu Liyakat Nişanı'yla da ödüllendirmedi.

Resimde şişman ve tıknaz bir Napolyon, kasım kasım kasılarak yürüyor; bir mahkumlar, dalkavuklar ve yardakçılar ordusuna önderlik ediyordu. Papa VII. Pius da resimde yer almaktaydı ancak bu kez, pelerininin altında kilise korosundan bir oğlanı gizliyor, oğlan hafifçe araladığı maskesinden şeytan yüzünü gösteriyordu. Josephine ise David'in fırçasından çıkmış temiz yüzlü el değmemiş kadının aksine, sivilceli suratlı, balon gibi bir kadın olarak gösterilmişti. Napolyon'un eteklerini tutanlar, imparatorun fethettiği ülkeleri (Prusya, İspanya ve Hollanda'yı) temsil ediyorlardı. Kendi rızalarıyla orada bulunuyormuş gibi görünmüyorlardı. Arkalarında, tutsak edilmiş dizi dizi askerler sıralanmıştı; hiç kimse bu imparatora kendi isteğiyle teslim olmamıştı. Tutsakları hizada tutansa, polis şefi Joseph Fouché'ydi; Gillray'in resim altı açıklamasında belirttiği üzere "adaletin kılıcını taşıyordu." Şefin kılıcı kana bulanmıştı.

Napolyon öfkesinden deliye döndü. Fouché'ye emretti: resmin kopyasını şu veya bu şekilde Fransa sınırlarına sokan herkes sorgusuz sualsiz mahkum edilmeliydi. Londra'daki elçisi aracılığıyla Gillray'e karşı bir dolu şikayette bulundu; ve eğer bir gün İngiltere'yi fethedecek olursa, ilk yapacağı iş-

lerden birinin bu resmi yapan ressamı bulmak olduğunu bildirdi. Napolyon'un tepkisi, tipik bir tepkiydi. 1802 yılında İngiltere'yle Fransa arasındaki Amiens Anlaşması üzerine yapılan müzakereler sırasında, kendisiyle dalga geçen bütün karikatüristlerin, sahte resim yapanlar veya katillerle aynı şartlarda yargılanması ve Fransa'da yargılanmak üzere ülkeye iade edilmesi gerektiğini ifade eden bir madde eklemeye bile kalkıştı. İngilizler şaşkınlıkla bu öneriyi reddetti.

2

Mizah yalnızca bir oyundan ibaret olsaydı, Louis-Philippe ve Napolyon'un tepkileri böylesine sert olmazdı. Bu hükümdar-

lar her şeyden önce şunu fark etmişlerdir: mizah, en güçlü eleştiri yollarından biridir; ukalalığa, zalimliğe, burnu büyüklüğe karşı bir silahtır; erdemden ve iyi duygulardan uzak kalındığında şikayet etmenin bir yoludur.

Bir şeyi ya da bir kimseyi tiye almak, şikayet etmek için gayet etkili bir yoldur, çünkü bizi yalnızca eğlendirirmiş gibi görünürken aslında alttan alta bir ders verir. Karikatürlerin, güç dengeleri veya güçsüzün sömürülmesi üzerine nutuk atmaya ihtiyaçları yoktur. Mizahın otoriteye yönlendirdiği eleştiriler, bir çırpıda kanımıza giriverir.

Ayrıca mizahın gözle görülür masumiyeti (Philipon bu uğurda hapislerde sürünmüş bile olsa), mizahçılara normal

James Gillray, Fransa'nın İlk İmparatoru Napolyon'un Taç Giyme Töreni, 1805

şartlarda kesinlikle dile getiremeyecekleri, doğrudan ifade edildiğinde tehlikeli olabilecek fikirleri seslendirme fırsatı verir. Tarih boyunca, krallara söylenemeyecek kadar ciddi fikirleri söyleyenler, soytarılar olmuştur hep (Yozluğuyla ün salmış bir rahiple uğraşmak zorunda olan İngiltere Kralı I. James, atlarından biri sürekli zayıflayınca soytarısına ne yapması gerektiğini sormuş. Sarayın soytarısı Archibald Armstrong, krala, atının bir an önce kilo alabilmesini sağlamak için atı bir çırpıda bir rahibe dönüştürmesini önermiş). *"Espriler ve Bilinçdışıyla İlişkileri"* (1905) adlı eserinde Freud, "Yapılan bir espri, düşmanımızın gülünç bir yönünü bulup ortaya çıkarmamızı sağlar, espri yapmadığımız koşullarda önümüze çıkan engeller yüzünden bilinçle ve açık yüreklilikle ifade edemeyeceğimiz yönlerdir bunlar" demiştir. Freud'a göre yaptığımız espriler sayesinde son derece önemli mesajlar, espri yapılanın gözünde kabul edilirlik kazanıyordu, oysa ciddi bir ifade formunda bu kabul edilirliğin gerçekleşmesi olanaksızdı. İşte tam da bu yüzden espriler, yüksek statüdeki insanların konumlarını eleştirebilmek için özellikle başvurulan ifade biçimleriydi.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yüksek statüdeki her insan komik muameleye maruz kalmayı hak eder diye bir şart yoktur. Önemli bir ameliyat gerçekleştirmekte olan bir cerrah, bize komik gelmez; ancak ameliyattan çıkıp evine döndüğünde karısı ve çocuklarıyla tıp terimleriyle konuşan, havalı Latince terimlerle onların kafalarını şişiren bir doktora gülebiliriz. Gereksiz, asap bozucu ve orantısız şeyler güldürür bizi. Üzerindeki şatafatlı elbiseler bir kralın gerçek değerini kat be kat aşıyorsa, iktidarı, kişiliğine birkaç numara büyük geliyorsa, o kral komiktir bizim için. İnsanlığını unutan, ayrıcalıklarının suyunu çıkaran yüksek statü insanları komiktir. Kahkahalarımız yoluyla fırlattığımız eleştiri okları, her türlü adaletsizliği ve aşırılığı hedef alır.

Oxford dergisinden bir çizim, 1771

Öyleyse en iyi mizahçıların elinden çıkan eserlerde kahkaha, ahlaki bir amaç edinir kendine. Mizah, insanları, kötü alışkanlıklarını ve kişilik özelliklerini değiştirmeleri için ikna etme çabasıdır. Yaptığımız espriler politik bir idealin eskizini çizmek için, daha eşit koşulların olduğu, daha sağduyulu bir dünyanın yaratılması için vardır. Samuel Johnson'ın da dediği gibi, satir, "bayağılığı ve ahmaklığı engellemenin bir başka yoludur sadece, üstelik daha etkin bir yolu." John Dryden'a göre "dünya üzerinden satirin silinişi, bütün kötülüklerin ortadan kalkmasıyla olabilir ancak."

3

Tarih boyunca yüksek statüdeki insanların kötülüklerini ve ahlaksızlıklarını gözler önüne sermek ve otorite sahibi kişileri biraz silkip onların o özenti tavırlarını, dürüst olmayan davranışlarını ortalığa dökmek için, mizaha başvurulmuştur hep.

On sekizinci yüzyılın sonunda İngiltere'de yeni bir moda türemişti: zengin genç bayanlar anıtsal peruklar takmaya başlamışlardı. Bu modanın absürdlüğünün derhal farkına varan karikatüristler, yaptıkları çizimlerle, bu bayanlara akıllarını başlarına toplamalarını tavsiye eden bir yol keşfetmiş oluyorlardı. Freud'un da fark ettiği gibi, doğrudan ifade edilmesi oldukça zor olan bir mesaj, böylece güvenli bir yoldan dile getirilmiş oluyordu.

Aynı dönemde, yüksek sosyeteden bayanlar arasında bir moda daha türemişti: daha önce bebek bakmakla uzaktan yakından alakası olmayan sosyetik bayanlar herkesin içinde memelerini çıkarıp bebek emzirmeye başlamışlardı. Çocuk yuvasının tam olarak nerede olduğunu bile bilmeyen sosyetik güruh, şimdi genelde öğle yemeğiyle akşam yemeği arasındaki vakitlerde kamusal alanda çocuk emzirmeye bayılı-

James Gillray, Modaya Uyan Bir Anne, 1796

yordu. Bir kez daha mizahçılar girdi devreye ve bu yeni moda alışkanlığı tiye aldılar.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de, yüksek sınıftan insanlar arasında türeyen bir başka alışkanlık da özellikle restoranlarda Fransızca konuşma modası oldu. Böylece, yüksek sınıfın insanları ciddiyetlerini ve asaletlerini sergilemiş oluyorlardı. *Punch* değiştirilmesi gereken bu bayağı alışkanlığı hemen saptadı ve derhal çizimlere yansıttı.

Yüzyıl sonra Amerika'da, Manhattan elitleri arasında öylesine yaygın bir "bayağılık ve ahmaklık" hali vardı ki, *New*

Yer: Leicester Meydanı'na Yakın Bir Restoran *Punch, 1895*

Jones: Ooo, öööö. Garsong. Rögarde, ööö, aporte vu lö la…
Gardon: Affedersiniz bayım. Ben Fransızca bilmiyorum.
Jones: O halde, Tanrı aşkına, bana Fransızca bilen birini gönderin hemen!

Yorker'ın karikatüristleri malzeme bulmakta hiç zorluk çekmiyorlardı. İş dünyasında yöneticilerin yeni ilgi alanlarından biri, çalışanlara karşı sevecen ve güleryüzlü bir tavır sergilemekti. Ancak ne yazık ki bu yeni moda, gerçeklikten ve samimiyetten uzaktı. Yöneticiler, derinlerde yatan o zalim uygulamalarını kamufle edebilmek için kupkuru ve sahte bir sıcaklığı olan bir yönetici dili kullanıyordu sadece. Böylece geçmişin şeytani fabrikalarında uygulanandan hiç de farkı olmayan bir sömürü uygulanıyor, insan emeğinin sömürülmesi, saygıdeğerlik kisvesi altına gizleniyordu. Karikatüristler yutmadılar tabii.

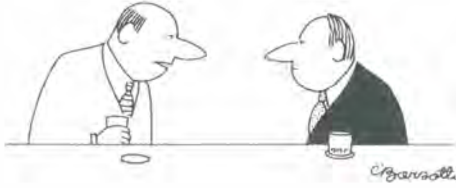
Köle Sandalı'ndan: Buyurun efendim, İnsan kaynakları!

İşadamları, çalışanlarıyla ilgili gayet çıkarcı bir dil kullanmayı asla bırakmadılar. Öyle bir dildi ki bu, çalışanların iş yerlerindeki manevi tatmininden ya da yöneticilerin, çalışanlar karşısındaki sorumluluklarından içten bir dille söz etmek, düpedüz hizip yapmak demekti.

"Biliyor musunuz, ne düşündüm dostlar?
Bence asıl önemli olan sıcak, içten insanlar olabilmek..."

İşyerlerinin, çalışanlardan ve yöneticilerinden bekledikleri, böylesine sahte bir dil kullanmaktı; dolayısıyla yüksek mevkideki yöneticiler de iş yerinde kullandıkları bu kaskatı kesilmiş dilin, yaşamlarının diğer bütün alanlarına yayılmasına izin veriyorlar, bunun bedeli olarak da içtenliklerini ve dürüstlüklerini kaybediyorlardı.

"Tutkulu bir adam olduğumu düşünüyorum, ama her şeyden önce ben bir avukatım."

"Joyce, sana deliler gibi aşığım, yemeden içmeden kesildim, ama aramamın nedeni bu değil..."

Bütün bunlar olup biterken asker sınıfı dünyayı yok edebilme gücüne dayanan, eşi benzeri görülmemiş bir ayrıcalığın tadını çıkarıyordu. Karikatürler, generallerin suratındaki o ölümüne ciddi ifadeye eleştirel gözle bakmaya ve hafifçe gülümsemeye davet ediyorlardı okurlarını.

4

Mizah, yalnızca yüksek statüdeki insanlara saldırmak için bize gereken bir silah değil, kendi statü endişemizi anlamlandırmamız ve dönüştürmemiz için bize yardımcı olan bir araçtır aynı zamanda.

Komiğimize giden şeyler, günlük yaşamda kesinlikle utançla ve öfkeyle karşılayacağımız hisler ve durumlardır aslında. En güzel karikatürler, günlük yaşamın aydınlık ışığında bakmak istemeyeceğimiz hassasiyetlerimizi ortaya çıkarırlar. "Sadece ben bunu böyle yaşıyor olmalıyım" dediğimiz tuhaf yönlerimizi toplumsal alana sunarlar. Endişemiz ne denli bize özel ve içten olursa, kahkaha patlatma olasılığımızda o denli yüksek olur. Daha önce ağza alınmayanlar artık söze dökülmüş, paylaşılamayanlarda bir gedik açılmıştır; kahkaha patlatmak da bu beceriye gösterilen bir saygıdır.

Öyleyse, bizi hiç de şaşırtmayacak bir gerçekle karşı karşıyayız: mizah, statü endişesinin adını koyma ve onu söze dökme çabasıdır. Bize, dünyada en az bizim kadar kıskanç ve toplumsal alanda yara almış başka insanların da yaşadığını hatırlatır. Mizah, parasal konularda beceriksiz olduğunu düşünerek geceleri uykuları kaçan ve sabahın köründe, türlü

"Şimdi hangi Microsoft milyonerini düşünüyorsun, söyle bakalım..."

"Sabah altı buçukta çığlık çığlığa uyanıyorum, ofise gelmem dokuzu buluyor."

kaygılarla uyanan başka dost ruhların da var olduğunu; toplumun bizden talep ettiği ciddi görüntünün altında, derinlerde bir yerde, hepimizin azıcık kafayı yemek üzere olduğunu kanıtlar; en az bizim kadar cefa çeken komşularımıza yardım elini uzatmamız için sağlam bir neden sunar bize.

Karikatürler, bizim statülerimizi bu denli dert ediniyor oluşumuzla *dalga geçmezler*, statü endişemizi *inceden inceye tiye alırlar*: temelde gayet kabul edilebilir olduğumuzu reddetmeksizin, bizi eleştirirler. Sıradan ve suçlayıcı bir yolla ifade edilmiş olsa kesinlikle öfke ve kalp kırıklığıyla karşılayacağımız acı gerçekleri, öyle bir yüzümüze vururlar, bunu öyle bir beceriyle yaparlar ki verdiğimiz karşılık, ağız dolusu bir kahkaha olur ancak.

5
Bütün diğer sanatçılar gibi, karikatüristler de Matthew Arnold'un sanat tanımının gereklerini yerine getirirler: sanat, yaşamın eleştirisini sunar bize. Karikatüristlerin elinden çıkan eserler, gücün adaletsiz dağılımını ve bizim yüksek statüdeki insanlara karşı duyduğumuz aşırı kıskançlığı kıyasıya eleştirir. Tıpkı tragedya gibi karikatür sanatı da bulunduğumuz durumun en hoşa gitmeyen taraflarından alır itici gücünü.

Karikatürlerin bilinçaltında yatan amacı (mizahın kıvrak zekasını kullanarak) yeni bir dünyanın oluşmasına önayak olmaktır belki de, gülünecek şeylerin şimdiye kıyasla sayıca daha az olduğu bir dünya.

"Elbette çok zekiler. Zeki olmak zorundalar. Paraları çok çünkü."

III.

POLİTİKA

İdeal İnsan Tipleri

1
Her toplum bazı insanları el üstünde tutarken, diğerlerini becerileri, kişilik özellikleri, cinsiyetleri ya da renkleri dolayısıyla hor görür ve görmezden gelir. Ancak toplumun bize dayattığı başarı ölçütleri her daim geçerli ve evrensel ölçütler değildir. Yüksek statüye yol açan özellikler ve beceriler, dünyanın bir yerinde ve tarihin bir kesitinde geçerliliğini korurken başka bir yerde ve başka bir zamanda son derece alakasız görünür göze.

Tarihin farklı kesitleri boyunca dikine bir yolculuk edip farklı zamanlarda yüksek statünün gereklerinin nasıl algılandığına bakacak olursak, karşımıza çıkan sonuçlar müthiş bir çeşitlilik içerecektir mutlaka.

Tarih Boyunca Çeşitli Dönemlerde Yüksek Statünün Gerekleri

M.Ö. 400, Yunan Yarımadası, Sparta:
Sparta toplumunda en çok rağbet gören ve el üstünde tutulan kişiler, iyi dövüşen, kocaman kasları olan asabi erkeklerdi. Bu erkekler her iki cinsiyet için de azgınca bir cinsel istek duyan, aile hayatıyla pek fazla ilgilenmeyen, işle güçle ve lüks yaşamla alakası olmayan, yalnız ve yalnız öldürmeyi, özellikle de savaş alanında Atinalıları öldürmeyi seven savaşçılardı. Spartalı savaşçılar parayla ilgilenmezler, berbere gitmezlerdi, karıları ve çocuklarına karşı son derece duygusuzlardı. Pazar yerinde görülmek onlar için utanç kaynağıydı. Sayı saymayı bilmek, ticari bir ruha sahip olmak anlamına gelirdi, bu yüzden hoş karşılanmazdı. Yedi yaşından itibaren her Spartalı erkek sıkı bir askerî eğitimden geçirilir, barakalarda yaşar, yemeklerini barakalarda yer, savaş alanında uygulayacağı ma-

nevraları öğrenmeye girişirdi. Spartalı askerler evlenseler bile, eşleriyle ev hayatını paylaşmazlardı; yalnızca soylarının devamlılığı için ayda bir evlerini ziyaret etmelerine izin verilirdi. Eğer bir bebek zayıf ya da kusurlu dünyaya gelmişse, Taygetos Dağı'nın çıplak yamaçlarında ölüme terk edilirdi.

M.S. 476-1096, Batı Avrupa

Batı'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Avrupa'nın birçok yerinde en çok saygı görenler, İsa'yı kendisine model alan ve bütün yaşamını onun öğretisine adayan dini bütün kişiler oldu. Kilise'nin Azizlik mertebesine layık gördüğü insanlar ellerine silah değmemiş insanlardı, insan öldürmedikleri gibi hayvanların da canına kıymamak için ciddi çaba sarf ediyorlardı (Aziz Bernard diğer birçok aziz gibi vejetaryendi; karıncalara ve Tanrı'nın yarattığı diğer bütün küçük canlılara zarar vermek istemediği için sürekli başı öne eğik, ağır adımlarla yürüdüğü söylenirdi). Azizler maddi olan her şeyi önemsiz atfederlerdi. Onların ne atları vardı ne de evleri. Aziz Hilarion iki metre karelik bir hücrede yaşadı. Asisi doğumlu Aziz Francis, "Bayan Fakirlik"le evli olduğunu söylerdi; zaten kendisi müritleriyle beraber, sepet örgüsü ve çamur sıvasıyla inşa edilmiş kulübelerde, masasız, sandalyesiz, yerlerde uyuyarak sürdürdüler yaşamlarını. Padua Azizi Anthony, yalnızca çimleri ve bitki köklerini yiyerek besleniyordu. Aziz Dominic de Guzman, zengin tüccarların evlerinin önünden geçerken kafasını çevirirdi. Azizler cinsel dürtülerini bastıran insanlardı, fiziksel olarak da şaşırtıcı bir tevazua sahiptiler. Aziz Casimir, ailesinin gizlice yatağına gönderdiği bakireyi tabii ki geri çevirdi. Söylenene göre Aquinalı Thomas, güzelliğiyle ve hoş kokularla onu baştan çıkarmaya çalışan bir kadınla bir kuleye kapatıldı. Aziz bir an için uyarılsa da sonra hemen kendini toparladı, kadını başından savdı ve Tanrı'nın "daimi bekaret kemeri"ni kabul etti.

1096-1500, Batı Avrupa

İlk Haçlı Seferleri'nden sonra, Batı Avrupa toplumlarının en çok saygı ve hayranlık duyduğu kişiler şövalyeler oldu. Şövalyeler varlıklı ailelerden geliyorlardı, şatolarda yaşıyor, rahat yataklarda uyuyor, et yiyor, Hıristiyan olmayanları (özellikle Müslümanları) öldürmenin gerekli olduğunu düşünüyorlardı. İnsan öldürmedikleri zamanlarda bütün ilgilerini hayvanlara yönlendiriyorlardı. Söylentiye göre John de Grailly, 4000 yaban domuzu öldürmüştü. Şövalyeler, aşkla ilgili meselelerdeki üstün yetenekleriyle kadınların gönlünü çalıyorlar, büyük bir beceriyle aşk şiirleri yazıyorlardı. En çok da bakirelerin gönlünü fethetmeyi seviyorlardı. Paraya karşı kayıtsız değillerdi ancak ticaret yoluyla değil, tarım ve hayvancılıkla kazanılan paraya değer veriyorlardı. Atlara bayılırlardı. *The Unconquered Knight*'ın (1431) yazarı Gutierre Diaz de Gamez (1379-1450), "Şövalyeler, eşeklere katırlara binmek için gelmediler bu dünyaya" diyordu, "Şövalyeler, zayıf, korkak, ürkek ruhlu değil, güçlü ve enerji dolu kişilerdir. Bu yüzden de şövalyeye iyi bir attan daha çok yaraşan başka bir hayvan düşünülemez."

1750-1790, İngiltere

1750'lere gelindiğinde İngiltere'de iyi bir savaşçı olmak, saygı uyandıran bir özellik değildi artık. Asıl önemli olan dans edebilmekti. Toplumda en çok saygı uyandıran kişiler "centilmenler"di. Centilmenlerin hali vakti bir hayli yerindeydi; kendi topraklarının yönetimiyle ilgilenmek dışında pek fazla bir işle uğraşmazlar, arada sırada sanayi ve ticaretle ilgili atıp tutarlar (özellikle Hindistan ve Batı Hint Adaları'yla yapılan ticarete ilgi duyarlar), ancak kendilerini kesinlikle tüccarlar ve sanayicilerden oluşan o aşağılık sınıfla bir tutmazlardı. Ailelerine düşkün olurlar, zayıf ya da sakat bir bebekleri olursa onu alıp yamaçlara terk etmeyi akıllarına bile getirmezlerdi.

Ancak şehirde bir metres edinmiş olabilirlerdi belki.

Centilmenlerin bütün derdi, yaşamlarına huzurlu ve kusursuz bir zarafetin hakim olmasıydı. Gerçek bir centilmen saçına başına çok dikkat eder, düzenli olarak berbere gitmeye özen gösterirdi. Lord Chesterfield, *Letters to His Son* (1751) adlı eserinde bir centilmenin sözlerinin "yersiz bir telaş ve heves" taşımaması gerektiğini, yersiz bir hevesle anlatılan değersiz ve zamansız anekdotların, hele hele "Bir dinleyin şimdi, size çok heyecan verici bir şey anlatacağım" gibi laflarla başlayan konuşmaların bir centilmene kesinlikle yakışmadığını anlatıyordu. Chesterfield, bir de her centilmenin mutlaka menuet bilmesi gerektiğini anlatıyordu: "Şunu hiçbir zaman unutmayın ki gerçek bir centilmenin iyi dans edip etmediği, kollarının zarif hareketinden, elini uzatışındaki, şapkasını çıkarıp takışındaki asaletten belli olur." Kadınlarla ilişkilere gelince: Chesterfield'e göre erkeklerin mutlaka evlenmeleri gerekiyordu, yalnızca kadınların birer "koca bebek" olduklarını unutmadan. Akşam yemeğinde bir hanımefendinin yanına oturacak olurlarsa, sessiz kalmak yerine havadan sudan bahsetmeleri uygun düşerdi, aksi takdirde ukala ya da bilgisiz oldukları düşünülebilirdi.

1600-1960, Brezilya

Kuzeybatı Amazon'da yaşayan Cubeo kabilesinin gözünde yüksek statüye sahip bireyler, ağzını hiç bıçak açmayan erkeklerdi (bir erkek zırva sözler sarf ediyorsa eğer itibarı beş paralık olurdu); bu erkekler dans etmeye gitmezler, çoluk çocukla uğraşmayı da sevmezlerdi; her şeyden çok önem verdikleri ve yeteneklerini sergiledikleri şey, jaguar öldürmekti. Alçak statüdeki erkekler balık tutmaya mahkumken, yüksek statülü erkekler avlanmaya giderlerdi. Jaguar öldürmeyi becerebilen erkek, jaguarın dişini kolye niyetine boynuna takardı. Bir erkek ne kadar çok jaguar öldürürse, kabilenin başka-

nı olma ihtimali o kadar yüksekti. Kabile başkanı, jaguar dişli kolyenin yanı sıra armadillo kabuğundan bir kemer takardı. Kadınlarsa ormanda manyoka kökleri ayıklamaya mahkum edilmişlerdi. Bir erkeği utanca boğan nadir şeylerden biri, manyoka köklerinden yemek hazırlayan karısına yardım ederken görülmesiydi.

2

Statümüzü belirleyen gereklilikler hangi ilkelere göre belirlenir? Neden bir toplumda askerler rağbet görürken başka bir toplumda el üstünde tutulanlar centilmenler olur?

Bu soruya en az dört ayrı yanıt verilebilir. Bir grup insan, başkalarına fiziksel zarar verebildiği ölçüde saygı görüyor olabilir. Bu insanların, başkalarının yaşamını tehdit edebiliyor olmaları, onları yüksek statü sahibi bireyler konumuna getirir.

Bir başka grup insan, başkalarını savunabildiği ölçüde statü edinebilir kendine; bunun için de elindeki gücü, sermayeyi ya da yiyecek kaynakları üzerindeki hakimiyetini kullanıyor olabilir. Güvenliğin bıçak sırtında olduğu yerlerde (antik Sparta'da ya da on ikinci yüzyılda Avrupa'da olduğu gibi) yürekli savaşçılar ve atın üzerinde dalgalanarak giden şövalyeler rağbet görecektir. Eğer bir toplumda besin kıtlığı varsa ve beslenebilmek için zor bulunan yabanıl hayvanların avlanması gerekiyorsa (Amazon'da olduğu gibi), toplumun saygı duyduğu ve armadillo kemeri gibi bir simgeyle taçlandırdığı insanlar jaguar avcıları olacaktır. Çoğunluğun refahının ticarete ve teknolojiye bağlı olduğu toplumlarda (modern Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi) girişimciler ve bilim adamları el üstünde tutulacaktır. Bunların tam tersi de geçerlidir: başkalarına herhangi bir biçimde hizmet sağlayamayan bireyler statüden mahrum kalacaklardır; onların zavallı halle-

ri, güvenlikle ilgili hiçbir sorunun yaşanmadığı bir ülkede kaslı bir vücuda sahip olmaya ya da geçimini tarımla sağlayan topraklarda jaguar avcısı olmaya benzer.

Bir başka grup insan, iyilikleri, fiziksel becerileri, sanatsal yetenekleri ve bilgelikleriyle yüksek statü edinmiş olabilirler. Buna örnek olarak Ortaçağ Avrupası'ndaki azizler ya da modern Avrupa'daki futbolcular verilebilir.

Tarihin bir başka kesitinde başka bir grup, toplumdaki yoldaşlarının bilinçlerine ve ahlaki dürüstlük anlayışlarına öyle gönülden hitap eder, davasının doğruluğunu öyle net terimlerle ifade eder ki, iyi bir benlik-imgesi yaratmak isteyen hiç kimse o grubun sözlerine, statünün yeniden belirlenmesi yolundaki çağrısına kulak tıkayamaz.

Yüksek statüyü belirleyen ilkeler değiştiği sürece, statü endişesini tetikleyenler de doğal olarak değişim gösterecektir. Tarihin bir kesitinde falanca hayvanın böğrüne mızrak saplayamamak endişeye yol açarken, bir başka kesitte bu endişeyi körükleyen şey, savaş alanında yeterince atik olamamaktır. Belli bir dönem ve yerde kendimizi Tanrı'ya yeterince adayamamak, bir başka dönem ve yerde ise ticaretten yeterince kâr sağlayamamak ve köşeyi dönememek endişe yaratır.

3

İçinde yaşadığı toplumun statüye olan yaklaşımından ötürü canı yananlar için statünün tarihsel gelişimine bir göz gezdirmek, temel ve gayet iç açıcı bir sonuçla baş başa bırakır bizi: toplumun önerdiği statü idealleri taştan yapılmış heykeller gibi sabit ve değişmez değildir. Statü idealleri uzun yıllardan beri değişime maruz kalmıştır, gelecekte de maruz kalmayı sürdürecektir. Ve işte bu değişim sürecini betimlemek için kullandığımız sözcük, politikanın ta kendisidir.

Yukarıda saydıklarımızın dışında bir grup daha vardır ki

bu insanlar, politik savaşımlar yoluyla toplumların statü sistemlerine yeniden şekil vermeye ve toplumun gözünde kendi onurlarını kurtarmaya çalışırlar. Onların temel amacı, bazen bir seçim sandığı, bazen bir silah, bir grev ya da kitap aracılığıyla kimin değerli ve şerefli olduğuna ve kimin alçak statüde yer aldığına ilişkin yargılara yeni bir yön verebilmektir.

Modern Statü Endişesine Politik Bir Bakış Açısı

1

Jaguar avlayabilmek, menuet dansında usta olmak, savaş yerinde iyi ata binmek ya da İsa'nın öğretisini bire bir izlemek gibi yetiler modern toplumda bizi başarıya götürmüyorsa eğer, çağdaş Batılı ideallere göre, toplum üyelerini yargılayan ve statü dağılımına yön veren temel ölçütler acaba neye göre belirlenir?

Tarihsel sürece bakarak ortaya bir portre çıkarmak istesek, çok ayrıntılı bilimsel iddialarda bulunmaksızın, modern toplumlardaki başarılı insan tipinin kaba bir eskizini çizmemiz mümkündür. Modern toplumların başarılı insan tipi, daha önce sıraladığımız savaşçının, azizin, şövalyenin ve aristokratın mirasçısıdır aynı zamanda.

Yüksek Statünün Gerekleri:

2004'te; Londra, New York, Los Angeles ve Sydney'de

Başarılı insan deyince, hangi ırktan olursa olsun (miras yoluyla değil de) kendi etkinlikleri yoluyla, ticarî dünyadaki sayısız branştan herhangi birinde para, güç ve ün kazanabilmiş insanlar akla gelir (spor, sanat ve bilim de bu branşlara dahildir). Modern toplumların pratik olarak "meritokratik" toplumlar olduğuna inanılır, bu yüzden de maddi başarıların "kazanılmış" başarılar olduğuna kesin gözüyle bakılır. Modern dünyada para kazanabilme ve biriktirebilme yetisi, kişide dört temel özelliğin var olduğunu kanıtlar: yaratıcılık, cesaret, zeka ve akıl sağlığı. Kişinin, alçakgönüllülük ve Tanrı'ya gönülden inanma gibi erdemlere sahip olması, hiç kimsenin ilgisini çekmez. Başarılar, geçmişteki toplumlarda oldu-

ğu gibi şansa, insanın kendi iradesi dışındaki güçlere ya da Tanrı'nın inayetine bağlanmaz. Modern laik toplumlarda kişisel inançlar kişinin kendi iradesine bağlıdır. Maddi başarısızlıklar kişinin hak ettiği durumlardır; bu yüzden modern toplumda yenilgiye uğramak, savaşların hakim olduğu dönemlerdeki askerlerin savaş alanında yaşadıkları yenilgilerine benzer bir his taşır. Para ahlaki bir özellik edinmiştir. Parası olan insan kendine dilediği kadar mal satın alabildiği için, doğrudan erdemli bir insan gibi muamele görür. Tıpkı Cubeo kabilesinde jaguar dişinin prestij simgesi olması gibi, malımız mülkümüz bizim değerli olduğumuzu gösterir, öte yandan eski püskü bir arabaya ya da derme çatma bir eve sahip olmak ahlaki bir yetersizliğin göstergeleridir. Varlıklı olmak yalnızca yüksek statü değil, mutluluk da getirir. Varlıklı olmak, sürekli değişen tüketim mallarına erişebilmemiz yoluyla mutluluğa götürür bizi; geçmiş nesiller bu mallardan mahrum kaldıkları için bizim gözümüzde sefil hayatlar sürmüşlerdir.

2

Aklımızda oluşan ideal statü, doğal bir sürecin ürünüymüş gibi görünebilir göze, oysa politik bir bakış açısı, bu idealin insanların ürettiği bir ideal olduğunu düşünmeye yönlendirir bizi. Modern toplumların ürettiği ideal statü anlayışı, on sekizinci yüzyılın ortalarına uzanan politik bir sürecin sonucudur. Politik bakış açısı, bizi yalnızca bu idealin nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgilendirmekle kalmaz, bunun basit, at gözlüklü, çoğu kez adaletten yoksun ve sıkça değişir bir ideal olduğunu ortaya koyar.

Modern idealin en çok ele alınan ve sıklıkla eleştirilen yönü, zenginliği erdemlilikle, fakirliği de zayıflıkla bir tutan tavrı olmuştur. *The Theory of the Leisure Class* adlı eserinde Thors-

tein Veblen, paranın on dokuzuncu yüzyılda yeni bir işlev edindiğini, toplumların insanları değerlendirirken başvurdukları temel ölçüt haline geldiğini anlatır: "Zenginlik, toplum içinde saygı görmenin temel ölçütü oldu. Malvarlığına sahip olmak, saygıdeğer bir duruş sahibi olmak için bir gereklili̇ğe dönüştü. Kişinin adını ve sanını hakkıyla koruyabilmesi, mal mülk edinmesine bağlı... Görece yüksek bir zenginlik standardına sahip olmayan kişiler ise, toplumun diğer üyelerinden sınırlı bir saygı görmeye mahkum olacaklar; sonuç olarak bir süre sonra kendilerine olan saygılarını da yitirip acı çekecekler."

Veblen, ticarete dayalı bir toplumda, kişinin fakir ama erdemli olabileceği düşüncesinin barınamayacağını ima ediyordu. Veblen'e göre aklını hiçbir şekilde parasal konulara yormayan bir insan bile toplumun eleştirel bakışından sıyrılabilmek için, zengin olmanın ve zenginliğini sergilemenin gerekli olduğunu hissediyor, eğer bu yönde başarı sağlayamazsa da endişe ve suçluluk hissinden kurtulamıyordu.

İşte tam da bu yüzden, mal mülk sahibi olmak yalnızca insana haz verdiği için değil (ki bu da pekala mümkündü), asıl olarak şerefli bir insan konumuna taşıdığı için önemli ve gerekli addediliyordu. Antik dönemde filozoflar, insanın mutlu olabilmesi için hangi maddi koşulların gerekli hangilerinin gereksiz olduğu konusunda ateşli tartışmalara girmişlerdi. Örneğin Epikür, insana yalnızca yemek ve barınağın yeterli olduğunu iddia ediyor, felsefeyle akıl yürüten akılcı insanların pahalı evlerden ve mükellef yemeklerden kolayca vazgeçebileceklerini söylüyordu. Ancak aynı konuya yüzlerce yıl sonra yeniden değinen Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, modern ve maddiyatçı toplumlarda, insanların, fiziksel yaşamın devamlılığı açısından hiç de gereksinimleri olmayan sayısız şeyle çevrili olduğunu, ancak pratik hayatta gereksiz gibi görünen birçok şeyin, toplumun gözünde "ge-

reksinimler" kategorisinde yer aldığını anlatıyordu. Bu "gereksinimler" olmadan hiç kimse, toplum içinde sayıldığını hissedemiyor ve onlara sahip olmadan psikolojik açıdan rahata eremiyordu:

"Gereksinimler derken yaşamın devamlılığı açısından kaçınılmaz bir biçimde gerekli olan mal mülkü kastetmiyorum yalnızca; gereksinimler, ülkedeki geleneklerin, en aşağı seviyeden gelen şerefli insanlarda mutlaka olması gerektiğini ima ettiği mal mülkten oluşur. Örneğin keten gömlek giymek, yaşamın temel gereksinimlerinden biri değildir kesinlikle. Yunanlılar ve Romalılar eminim ki keten gömlekleri olmadığı halde oldukça rahat yaşamlar sürmüşlerdir. Ancak günümüzde Avrupa'nın büyük kısmında gündelikçi bir işçi, keten gömleği yoksa toplum içine çıkmaya utanır; keten gömleğin yokluğu, aşırı kötü bir davranışta bulunmadığı takdirde hiç kimsenin olmadığı kadar fakir olduğunu ima eder. Öyleyse bana göre gereksinimler başlığı altında yer alan şeyler yalnızca doğanın gerektirdikleri değil, toplumun yerleşmiş kurallarının, en aşağı seviyedeki insanlara bile sahip olmayı zorunlu kıldığı şeylerdir aynı zamanda."

Smith'ten günümüze dek bu konu üzerine yazıp çizen iktisatçılar, fakirlik durumunu tanımlayan ve onu buruk bir deneyime dönüştüren şeyin, yalnızca fiziksel acılar olmadığı yönünde hemfikir oldular. Fakirliği katlanılmaz kılan, toplum üyelerinin fakirlere gösterdiği tavrın sonucu ortaya çıkan utanç hissiydi, Smith'in deyişiyle fakirliğin "toplumun sabit görgü kuralları"na ters düşen özellikler taşımasıydı. *The Affluent Society* (1958) adlı eserinde, J.K. Galbraith de Smith'in izinden giderek, fakirliğin toplumsal ölçütlere göre değerlendirildiğinin üzerinde durdu: "İnsanlar, eğer maaşları toplumdaki genel maaş ortalamasının altına düşüyorsa, o maaşla geçinebiliyor olsalar bile fakirlik damgası yiyorlar. İşte o zaman toplumun büyük çoğunluğunun görgü kuralları için talep et-

tiği minimum gerekleri karşılayamamış, dolayısıyla toplumun geneli tarafından görgüsüz olarak yaftalanmış oluyorlar."

3

"Görgünün" zenginlikle, "görgüsüzlüğün" de fakirlikle bir tutulması gerektiği düşüncesi, modern statü idealine yöneltilen şüpheci ve eleştirel bakışın en çok üzerinde durduğu düşüncelerden biridir. Para kazanma yolunda başarısız olan bir kişi neden ille de kusurlu bir insan olarak görülmektedir? Başarısızlığı kişinin kusurlarında aramak yerine, neden bu başarısızlığa daha geniş bir bakış açısıyla bakılmaz, neden çok katmanlı bir yaşam sürme tasarımının çöktüğü akla gelmez? Neden fakirlik ve zenginlik, kişinin ahlaki yönüyle ilgili bilgi veren önemli rehberlermiş gibi karşılanır toplum içinde?

Bu soruları yanıtlamak pek de zor değildir. Para kazanmak, kişinin erdemli bir karakteri olduğunun göstergesi olarak ele alınır. İnsanın herhangi bir işi yürütebilmesi için zeka, enerji, ileri görüşlülük ve başkalarıyla uyumlu çalışabilme yeteneği gibi özelliklere sahip olması gerektiği düşünülür. Aslında bir iş ne kadar çok para getiriyorsa kişiden talep ettiği özellikler de o kadar iddialı olur. Avukatlar ve cerrahlar çöpçülere göre yalnızca daha fazla para kazanmazlar, onların işi daha uzun süreli çaba sarf etmeyi ve daha becerili olmayı gerektirir.

Adam Smith'e göre bir emekçi, eğer keten gömleği yoksa insan içine çıkmaya utanır çünkü kişinin keten gömleğinin olmayışı, Smith'in çağdaşlarının da söylediği gibi (yine onun sözlerine gönderme yapacak olursak) "aşırı kötü bir davranışta bulunmadığı sürece kimsenin olmadığı kadar fakir olduğunu" gösterir. Bir insan, kendisine bir keten gömlek satın almasına yetecek kadar bile bir iş bulamamışsa eğer, ya if-

lah olmaz bir ayyaştır ya sözüne güvenilmez ve aşırı çocuksu biridir ya da toplumun dışında kalan, toplumu reddeden bir karakterdir. Öyleyse keten gömlek giyebiliyor olmak, kişinin iyi karakterli bir olduğunu gösteren minimum özelliklerden biridir, denebilir.

Buradan bir adım daha ileri gittiğimizde şunu ileri sürmek hiç de olanaksız değildir: elbise dolabımız keten gömleklerle dolup taşıyorsa, yatlarımız katlarımız mücevheratımız varsa, bu durum aşırı iyi davranışta bulunduğumuzun ve erdemli bir insan olduğumuzun göstergesidir. Statü simgesi kavramı (statü simgesi derken, ona sahip olan kişiye toplumun saygı göstermesini sağlayan bir nesne kastedilmektedir), şu çok temel ve yaygın görüşe dayanır: en pahalı mallara sahip olabilmek, kesinlikle en müthiş karakter özelliklerine sahip olmayı gerektirir.

4

Ancak ekonomik meritokrasiye karşı olanların temel iddialarından biri, kişisel niteliklerin ve yeteneklerin yalnızca yıllık maaşa bakılarak değerlendirilemeyeceği oldu; gerçek yetenekler, daha karmaşık ve zor anlaşılır olmalıydı. Bu şüphecilik, bir grup öğrencinin "zeka seviyelerinin", onları saatlerce bir sınavın başına oturtup aşağıdakine benzer sorular yönelterek ölçülemeyeceğini iddia eden eğitimcilerin şüpheciliğine denk düşüyordu:

Aşağıdaki dört sözcük arasından zıt anlamlıları bulup işaretleyiniz:

obdurate spurious ductile recondite

Meritokrasiye karşı şüpheci bir tavır geliştiren bu eleştirmenlerin derdi, yeteneklerin ve zekanın zaten eşit şartlarda dağıtıldığını ya da aslında ölçülemez olduğunu iddia etmek

değildi. Bir insanın yeteneklerini değerlendirmeye kalkışmadan önce bir kez daha düşünmemiz gerektiğini, eğer ölçüm yapmaya kalkışıyorsak da bunu mümkün olan en özenli biçimde yapmamız gerektiğini savunuyorlardı; örneğin ekonomik alanda, zenginleri vergiden muaf tutmak (ki ekonomik meritokrasiyi savunanların kesinlikle arkasında durdukları bir yöntemdi bu) veya fakirlere yönlendirilen devlet desteğini kesmek (ki yine ekonomik meritokrasiyi savunanların iddiasına göre devlet desteği ortadan kaldırıldığında fakirler hak ettikleri mahrumiyeti bütün derinliğiyle yaşama şansına kavuşuyorlardı) gibi yöntemleri uygulamanın uygun olmadığını öne sürüyorlardı.

Ne var ki böylesi bir şüphecilik günlük yaşamın talepleriyle kolay kolay bir arada var olamaz. İster ekonomik alanda ister eğitim alanında olsun, bir sınıfın ya da bir toplumun içinden değerli üyeleri bulup çıkarmaya yönelik bir çabanın varlığını anlamak zor değildir; bu sayede "kaybedenlerin" yanından gönül rahatlığıyla geçip gitmek kolaylaşacaktır çünkü.

Ancak böylesi bir sistem arayışı içinde olmak, o sisteme kavuşabileceğimiz anlamına gelmez. George Bernard Shaw *The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism* (1928) adlı eserinde, modern kapitalist toplumların hiyerarşi oluşturmak sevdasıyla, kendilerinin oluşturduğu karmaşık bir sisteme kendilerini kurban ettiklerini anlattı: "Eğer herkes, sadece doğrudan şiddete veya ağır dolandırıcılığa ceza veren kuralların olduğu bir düzende kendi kafasına göre para kazanabilme şansına sahip olsa, o zaman zenginlik, üretkenliğin, ciddiyetin ve erdemliliğin olduğu yerde var olur; böylece iyi insanlar zengin olur, kötü insanlar da fakir kalırlar."

Ancak Shaw sözüne devam ediyordu: "Fakat şu da vardır ki azimli ve kararlı bir adam beş para etmez bir viskinin satışını yaparak, başak hasadını bir şekilde engelleyip kendi buğdayını üç dört katı yüksek fiyata satışa çıkararak veya insan-

ların beynini yıkayan reklamlarla dolu ahmakça gazeteler ve dergiler yayımlayarak üç dört milyon pound kazanabilir ve köşeyi dönebilir. Bütün bunlar olup biterken soylu yeteneklerini hayata geçirmenin peşinde koşan ya da insanlığın gelişimi için kendi hayatını tehlikeye atan insanlar bir kenarda fakirlik içinde sürünüyor olabilirler."

Shaw'un derdi, şu anki toplumsal düzende iyi insanların daima fakirliğe esir düştükleri düşüncesini destekleyen aşırı duygusal görüşlerin bir temsilcisi olmak değildi kesinlikle, çünkü bu görüş de en az tam zıddı kadar sığ bir görüş olurdu. Shaw'un sözlerindeki temel amaç, insanları maaşlarına bakarak değerlendirmememiz gerektiğini ima etmek ve insanların maddi durumlarındaki farklılığın yarattığı olumsuz sonuçları biraz yumuşatmaya çalışmaktı belki.

Tıpkı Shaw gibi meritokratik düşüncelere meydan okumaya merak saran John Ruskin, *Unto This Last* (1862) adlı eserinde, kırk yıl boyunca dünyanın dört bir yanında karşılaştığı yüzlerce zengin ve fakir insandan edindiği gözlemleri bir araya getirdi ve ulaştığı zengin ve fakir tanımlamalarını alaycı bir üslupla kaleme aldı: "Zengin olmayı becerebilmiş insanlar genellikle aşırı çalışkan, kararlı, azimli, burnu havada, kıskanç, dakik, yöntemli, sağduyulu, hayal gücünden yoksun, duyarsız ve etraflarına karşı kayıtsız oluyorlar. Fakirlerse aşırı budala ya da aşırı bilge, tembel, dikkatsiz, miskin, düşünceli, ahmak, hayal dünyası geniş, duyarlı, bilgili, savruk, bazen soysuz, kimi zaman fevri oluyorlar. Beceriksiz üçkağıtçılar, hırsızlar, merhamet dolu, adil ve inançlı insanlar fakirlerin arasından çıkıyor."

Bir başka deyişle, zengin olmayı başaran ya da yaşam boyu fakir kalan insanların tek bir ortak karakter çizdiklerini söylemek pek mümkün değildir; öyleyse İsa'nın yüzlerce yıl önce söylediği ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda laik düşünürlerin tekrarladığı bir mesajın izinden gitmek pekala

mümkündür: insanları maaşlarına göre şerefli veya şerefsiz diye yaftalamaya hakkımız yoktur. Bir adamı zengin eden, ötekini ise sürüm sürüm süründüren koşullar, sayısız dış koşulun yanı sıra o adamın içsel kişilik özelliklerinin bir araya gelmesinden oluşan kocaman bir bütündür: bu koşullar arasında şansın, karşılaşılan durum ve olayların, hastalığın, korkuların, kazaların, geç gelişimin, zamanlama hatalarının ve talihsizliğin de payı vardır.

Ruskin ve Shaw'dan üç yüz yıl önce Michel de Montaigne de bu konuya parmak basanlardan biri olmuş, yaşamlarımızı etkileyen dış koşullardan bahsetmişti. Montaigne, bize, "gelgeç gönlüne göre bize zaferler kazandıran şans"ın oynadığı rolü unutmamamız gerektiğini hatırlatmıştı: "Şansın, kişinin yeteneklerinden daha önemli bir hale geldiğini, hatta yetenekleri kolayca ezip geçtiğini çok görmüşümdür." Montaigne'e göre başarılarımızın ve başarısızlıklarımızın soğukkanlı bir bilançosunu çıkaracak olursak, kendimizle böbürlenmenin, tam tersi durumda da kendimizden utanmanın ne kadar yersiz olduğunu anlarız; çünkü başımıza gelenlerin çok önemli bir kısmı bizim eylemlerimizin sonucu olmayabilir. Ayrıca Montaigne, zenginlerle karşılaştığımızda gösterdiğimiz aşırı heyecanı ya da fakir ve sefil birini gördüğümüzde sergilediğimiz yargılayıcı tavrı kontrol altına almamızı istiyordu: "Bir adamın bir dolu hizmetçisi, güzeller güzeli bir sarayı, nüfuzu ve yüklü bir geliri olabilir. Bütün bunlar onun etrafını sarmış olabilir, ama ruhunda esen fırtınayı kim bilebilir? Zengin adamın üzerine yürüdüğü o upuzun sırıkları bir kenara bırakıp boyunun ölçüsünü bir de o zaman alın bakalım... bütün malvarlığını, evindeki şatafatı bir kenara bıraksın ve karşımıza çırılçıplak çıksın... Nasıl bir ruhu vardır acaba? Güzel bir ruh mudur bu, bütün işlevlerini mutlu bir biçimde yerine getirebilecek midir? Bütün o zenginlikler gerçekten ona mı aittir yoksa ödünç mü alınmıştır? Bunun şansla yakın-

dan uzaktan bir ilgisi yok mudur? İşte bilmemiz gerekenler, biz insanların aralarındaki aşılmaz uzaklıkları yargılarken düşünmemiz gerekenler bunlardır."

Ticari meritokratik ideale yönlendirdiğimiz bütün eleştiriler, temelde, zenginlikle iyiliğin ille de bir arada bulunması gerektiği düşüncesinin altını oymaktadır; meritokratik ideale meydan okumak, hiç düşünmeden varlıkla erdemliliği aynı kefeye koymayı bırakmak demektir; yargılamaya kalkışmadan önce o upuzun sırıkları bir kenara bırakmamız gerekir.

5

Modern meritokratik idealin bize sunduğu başarılı yaşamda, yalnızca para kazanmakla iyi insan olmak arasında değil, para kazanmakla mutlu olmak arasında da doğrudan bir ilişki vardır.

Bu düşünce üç temel iddianın üzerinde yükselmektedir. İddialardan ilki şudur: bizi mutlu edecek şeylerin neler olduğunu anlamak hiç de sanıldığı kadar zor bir iş değildir. Nasıl ki bedenlerimiz ihtiyacı olan besin maddelerini biliyor ve buna uygun olarak sodyuma ihtiyaç duyduğunda bizi isli balığa ya da kan şekeri düştüğünde şeftaliye yönlendiriyorsa, aklımız da başarılı olmak için tam olarak neye ihtiyaç duyduğunu bilir. Bu kurama göre aklımız bizi başarıya götürecek şeylerin izinden gidebilir ve bizi belli bazı işlere ve projelere yönlendirir. İkinci iddiaya göre modern medeniyetlerde bize geniş bir yelpazede sunulan iş olanakları ve tüketim malları, zevksiz, bayağı ve bizi gevşetmekten başka bir işe yaramayan gereksiz mal ve hizmetler değildir, refahımızla hiç alakaları olmadığı halde satın alma tutkumuzu körükledikleri de doğru değildir. Bu mallar ve iş olanakları aslında en temel bazı ihtiyaçlarımızı karşılamaya yöneliktirler. Ve üçüncü iddiaya göre de ne kadar çok paramız olursa o kadar çok mal ve hizme-

te sahip oluruz, böylece mutlu olabilme olasılığımız da aynı oranda artar.

İşte bu varsayımlar dizisine karşı çıkan en iddialı ve okunası kitaplardan biri Jean Jacques Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* adlı eseri olmuştur. Rousseau, biz her ne kadar bağımsız akıllara sahip olduğumuzu düşünsek de aslında kendi ihtiyaçlarımızın neler olduğunu anlamak konusunda sefil bir durumda olduğumuzu anlatarak başlamıştır iddiasına. Rousseau'ya göre ruhlarımız, tatmin olmak için neye ihtiyaç duyduklarını pek nadiren dile getirirler, olur da bir şeyler fısıldarlarsa bile sözleri temelsiz ve çelişkili ifadelerle dolu olur. Aklımız, sağlıklı olmak için tam olarak neye ihtiyaç duyduğunu güzelce dile getiren bir bedene benzemez; tam da aksine, susadığında şarap isteyen, uzanıp yatması gerektiği zaman da ben dans edeceğim diye tutturan bir beden gibidir adeta. Aklımız, bize tatmin olabilmek için neye ihtiyaç duyduğumuzu söyleyen dış seslerin tesiri altındadır. İşte bu dış sesler ruhlarımızın nadiren sarf ettiği fısıltıları ezer geçer, önceliklerimizi belirlemek adını verdiğimiz o pek meşakkatli işin üstesinden gelmeye çalışırken bizim dikkatimizi dağıtır.

Rousseau, dünya tarihini barbarlıkla başlayıp, büyük ilerlemeler kaydederek Avrupa'nın iş merkezlerine ve şehirlerine varmış olan bir tarih olarak okumuyordu. Bunun yerine, dünya tarihinin saygın bir devletle başladığını, o zamanlar insanlığın gerçek ihtiyaçlarını dile getirme fırsatı olduğunu; ancak son gelinen noktada karakterlerimizle uzaktan yakından ilgisi olmayan birtakım yaşamlara hasetle bakan kıskanç insanlar olup çıktığımızı öne sürüyordu. Rousseau'ya göre teknolojinin geri bir safhada olduğu, insanların ormanlarda yaşadıkları, mağazalarda alış veriş yapmadıkları ve gazete okumadıkları dönemlerde önemli bir fırsatı vardı insanlığın: kendini dinleyebiliyor, bu yüzden tatminkar bir yaşamın en temel ge-

reklerini karşılama şansını elinde tutuyordu. Tatminkar bir yaşamın en temel gerekleriyse Rousseau'ya göre aile sevgisi, doğaya saygı, evrenin güzelliği karşısında hayranlık, başkalarına duyulan merak, müzik zevki ve basit eğlencelerden alınan hazdı. İşte ticari "medeniyet" yüzünden yoksun kaldığımız insanlık durumu böylesi bir durumdu ve bizler son geldiğimiz noktada bolluk içinde yüzerken kıskançlıkla ve türlü acılarla kıvranıp duruyorduk.

Rousseau'nun sözlerinin absürd ve romantik olduğunu, moderniteye karşı boş yere öfke saçan pastoral bir yazarın hayallerinden oluştuğunu söyleyenler çıkabilir. Ancak on sekizinci yüzyılda Rousseau'nun sözlerinin kayda değer bulunmasının nedenlerinden biri, o zamanlar Rousseau'nun argümanını doğrulayan çok çarpıcı bir örneğin gözler önünde olmasından kaynaklanıyordu belki: Kuzey Amerika'daki Kızılderililerin öyküsü.

On altıncı yüzyılda Amerika'daki yerlilerin yaşamını ele alan kayıtlar, Kızılderililerin maddi açıdan son derece basit, ancak psikolojik açıdan tatmin edici bir yaşamları olduğundan bahsediyordu: kabileler küçüktü, iç içeydi, eşitlikçi, dindar, oyunbaz ve savaşçıydı. Kızılderililer parasal açıdan oldukça geri bir durumdaydılar. Meyve yiyerek ve vahşi hayvanları avlayarak besleniyorlar ve çadırlarda yatıyorlardı, bireysel mal mülkleri pek azdı. Her yıl aynı derileri ve ayakkabıları giyiyorlardı. Kabile şefinin sahip olduğu mal mülk bile, bir mızrak ve birkaç parça kap kacaktan öteye gitmiyordu. Ancak bütün o basitliğin içinde Kızılderililerin tatminkar bir yaşamları olduğu söylenebilirdi.

Avrupalıların kıtaya ayak basmalarıyla Kızılderililerin statü sistemlerinde köklü bir devrim oldu; teknolojiyle dirsek temasına geçmeleri ve Avrupa endüstrisinin yol açtığı lükse tanık olmaları Kızılderililerin yaşamını değiştirdi. Artık Amerikan yerlileri için önemli olan, bilgelik ve doğanın kurallarını

özümsemiş olmak değildi, artık silaha, mücevhere ve alkole sahip olmak önemliydi. Kızılderililer gümüş küpelerin, bakır ve pirinç bileziklerin, teneke yüzüklerin, Venedik camından yapılmış kolyelerin, buz keskilerinin, silahların, çaydanlıkların, boncukların, çapaların ve aynaların hasretini çekmeye başlamışlardı.

Bütün bu yeni hevesler tesadüf eseri karışmamıştı Kızılderililerin yaşamına. Avrupalı tüccarlar Kızılderililerin kanına girip yeni mallara olan heveslerini bile isteye körüklemişlerdi. Burada amaç, Avrupa pazarının ihtiyacı olan hayvan derilerini elde etmek için Kızılderilileri avlanmaya teşvik etmekti. 1690'lara gelindiğinde İngiliz bitki uzmanı Muhterem John Banister, Hudson Vadisi'nin etrafındaki Kızılderililerin nasıl tüccarların tesiri altında kaldıklarını yazdı: "Yerliler daha önce hiç istemedikleri şeyleri istemeye başladılar, önceleri bunlara sahip değildiler ama ticaret, bu yeni eşyayı yerliler için olmazsa olmaz bir duruma getirdi." Yirmi yıl sonra gezgin Robert Beverley de aynı şekilde yerlilerin alışkanlıklarındaki değişimi gözlemliyordu: "Avrupalılar Kızılderililerin yaşamına lüks tüketimi soktular, isteklerinin kat be kat artmasına neden oldular; daha önce hayalini bile kurmadıkları şeyleri tutkuyla arzular bir konuma getirdiler onları."

Ancak ne yazık ki bu tutkuyla arzulanan şeylerin elde edilmesi, Kızılderilileri daha mutlu insanlar yapmadı. Artık daha fazla çalışmaları gerekiyordu. 1739'la 1759 yılları arasında Çeroke kabilesinin 2000 savaşçısı Avrupalıların taleplerini karşılayabilmek için toplamda yaklaşık 1 milyon 250 bin geyik öldürdü. Aynı dönemde St Lawrence nehrinin kuzey yakasındaki Montagnais yerlileri, Tadoussac'daki İngiliz ve Fransız tüccarlara yılda toplam 12000 ila 15000 hayvan derisi sattılar. Ancak ticaretin artması, yerlilerin mutluluk düzeylerini artırmadı. İntihar ve alkolizm oranları yükseldi, kabileler parçalandı, bölünen kabileler Avrupa ganimetlerini paylaşamayıp

kavgaya tutuştular. Kabile şeflerinin ne olup bittiğini anlamlandırmak için Rousseau okumak gibi bir şansları yoktu ama olup bitenler, Rousseau'nun analiziyle birebir örtüşüyordu. Yerlilere, kendilerini Avrupa'nın "lüks tüketiminden" sıyırıp kurtarmaları için çağrı yapanlar oldu. 1760'larda batı Pensilvanya ve Ohio vadisinde yaşayan Delaware yerlileri, atalarının yaşam biçimine geri dönmek için çaba sarf ettiler. Kabilelerin, ticarete bağlı yaşamlarını değiştirmezlerse bir gün tükenip gidecekleri söylentileri yayılmaya başladı. Fakat artık olan olmuştu bile. Sonuçta kendileri de birer insan olan ve psikolojik açıdan diğer insanlardan çok da farklı olmayan Kızılderililer, modern medeniyetin alacalı dış görünüşüne kendilerini kaptırdılar. Kabilenin alçakgönüllü hazlarından bahseden ve boş kanyonların şafak vakti nasıl da güzel olduğunu onlara fısıldayan, kendi iç seslerine kulak kabartmaz oldular.

6

Ticaret toplumunun savunucuları, Amerikan yerlilerin durumuna sempatiyle bakanlara ya da gelişmiş bir ekonominin yozlaştırıcısı etkileri olduğunu söyleyenlere karşı tek bir cevap vermeyi yeterli görüyorlardı: Hiç kimse, Kızılderilileri, Venedik camından kolyeler takmaya, buz keskileri kuşanmaya, silahlar, çaydanlıklar, boncuklar, çapalar ve aynalar satın almaya zorlamamıştı. Hiç kimse onlara çadırlarda yaşamayın da şarap mahzenli lüks ahşap evlere taşının dememişti. Kızılderililer kendi basit yaşayışlarını kendi rızalarıyla geride bırakmışlardı; üstelik belki de bu durum, eski yaşamlarının hiç de öyle sanıldığı gibi haz dolu olmadığının bir göstergesiydi.

Bu savunma, modern reklamcıların ve gazete editörlerinin öne sürdüğü savunmaya benzemektedir: Ünlülerin yaşamlarını sürekli burnumuza sokarak, modadaki değişimleri gün-

demde tutarak ve devamlı yeni yeni ürünler tanıtarak bizi gereksiz birtakım arzulara yönlendirenler onlar değildir. Medya çalışanlarının savunmasına göre, medya bu konularla ilgili bilgileri, yalnızca ilgilenenlerin dikkatine sunmaktadır; ilgilenen ilgilenir; geri kalanlarsa bu dünyadan silinip gitmeden önce fakir fukaraya yardım elini uzatmayı, kendi ruhlarının derinliklerine inmeyi, Edward Gibbon'ın *Gerileyiş ve Çöküş* adlı kitabını okumayı veya dünyevî yaşamın gelip geçiciliği üzerine düşünmeyi tercih edebilirler.

Medyanın ve reklamcıların bu savunmaları, Rousseau'nun neden kendi tezinde böylesine ısrarcı olduğunu da aydınlatır: Rousseau bize, insanların neyin önemli olduğu konusunda kendi kararlarını veremediklerini, düşüncelerini, başka insanların önerilerine göre belirlediklerini, mutlu olmak için neye değer vermek gerektiği konusunu, başkalarının görüşlerine havale ettiklerini anlatmaya çalışır; ve işte Rousseau'nun anlattığı "başka insanların görüşleri", bir gazetenin otoritesine ve bir reklam panosunun parıltılı albenisine büründüğünde insanlar üzerinde daha da etkili olmaktadır.

Reklamcıların ve gazete editörlerinin kendi işlerinin insanlar üzerindeki etkisini anlatırken bu derece mütevazı bir tavır takınmaları aslında çok ironiktir. Onlara göre halk, onların gözler önüne serdiği öykülerden bir çırpıda etkilenmeyecek kadar aklı hür insanlardan oluşur. Halk, reklamcıların son derece sanatsal tasarımlarla süsledikleri reklam panolarından yayılan, sirenlerinkine benzer cazip çığlıklara kendini kaptırmayacak kadar bilinçlidir.

Fakat ne yazık ki reklamcılar ve medyanın tavrı fazlasıyla alçakgönüllüdür. Önceleri yalnızca düşük bir olasılıkla sahip olunacağı düşünülen mallar ve hizmetlerin bir süre sonra nasıl da insanların gözünde olmazsa olmaz ihtiyaçlara dönüştüğünü gösteren raporlar, reklamcıların ve medyanın samimiyetsizliğini keskin bir biçimde ortaya koyar.

TÜKETİM MALLARININ LÜKS DEĞİL, İHTİYAÇ OLDUĞUNU İLERİ SÜREN KUZEY AMERİKALILARIN YÜZDELERİ

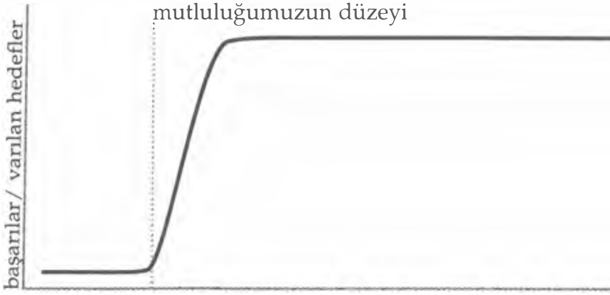
	1970	2000
İkinci araba	% 20	% 59
İkinci televizyon	% 3	% 45
Birden fazla telefon	% 2	% 78
Klimalı araba	% 11	% 65
Klimalı ev	% 22	% 70
Bulaşık makinesi	% 8	% 44

Tüketim toplumuna yöneltilen eleştiriler, yalnızca ürünlerin olumsuz yanlarını ve yetersizliklerini ele almazlar (ne de olsa kaşmir bir kazağı ya da bir gece vakti otoyolda hızla giden bir arabanın havalı görüntüsünü beğenmeyen insan bulmak bir hayli zordur). Bu eleştirilerin asıl yöneldikleri nokta, bu ürünlerin bize sunuluşu dolayısıyla ihtiyaçlarımıza dair algılarımızın değişmiş olmasıdır. Bu mal ve ürünler gözümüze temel gereksinimlermiş gibi görünürler çünkü bize mutluluk verecek olağanüstü özelliklerle donanmış olduklarına inanılır. Onların gerçek niteliklerinin ne olduğu düşünülmez bile.

İnsan psikolojisi ya da sahip olma sürecinin kendisi, bir tüketim malına sahip olmanın yol açacağı mutluluğu engelleyebilecek belli bazı yönler içerir; ancak örneğin bir araba reklamı bu yönlerimizle asla yüzleştirmez bizi. Araba reklamı, söz konusu araca bir süre sahip olduktan sonra onu unutup yeni şeylere sahip olma arzusuyla yanıp tutuşacağımızdan kesinlikle söz etmez. Bir şeyi yüceltmeye son vermenin en hızlı yolu ona sahip olmaktır; tıpkı bir insanı yüceltmeyi engellemenin en hızlı yolunun onunla evlenmek olması gibi. Hepimiz birtakım başarılar elde ederek ya da belli bazı şeylere sahip olarak sürekli bir tatmin hissine kavuşacağımız düşüncesini

taşırız. Hepimiz, mutluluğun dik ve yaman yokuşunu bir süre tırmandıktan sonra dümdüz ve uçsuz bucaksız bir platoyla karşılaşacağımızı zannederiz. O dik yokuşun sonunda sürekli bir tatmin bizi beklemektedir. Oysa bize şu hiçbir zaman hatırlatılmaz: zirveye ulaştıktan çok kısa bir süre, yeniden inişe geçecek, kendimizi yine endişenin ve arzunun yere yakın topraklarında bulacağız.

BAŞARILARIN ARDINDAN BİZİ NASIL BİR TATMİNİN BEKLEDİĞİNİ SANIYORUZ?

OYSA ASLINDA BAŞARILARIN ARDINDAN BİZİ NASIL BİR SÜREÇ BEKLİYOR?

Yaşam, bir endişeyi bir kenara bırakıp ötekine koştuğumuz, bir arzudan sıyrılıp kendimizi bir başka arzunun kollarında bulduğumuz bir süreçtir. Bu sözler, endişelerimizi yenmeye uğraşmamamız, arzularımızı da hiçbir şekilde tatmin etmeye çalışmamamız anlamına gelmemelidir. Yalnızca şunun bilincine varsak iyi olur: bütün o arzuladığımız hedefler, bize bir kere başarılı olduktan sonra durup dinlenebileceğimizi vaat ederler. Ancak vaatlerini hiçbir zaman gerçekleştirmezler.

Satın aldığımız araba, sahip olduğumuz diğer bütün şeyler gibi, yaşamımızın maddi arka planında eriyip gidecektir, bir süre sonra onun varlığı da fark edilmez olacaktır – ta ki bir gece vakti hırsızın biri camı kırıp radyoyu çalıncaya, böylece bize paradoksal bir mesaj iletinceye ve biz de tuz buz olmuş cam parçalarının ortasında durup aslında ne değerli bir şeye sahip olduğumuzu anlayıncaya kadar.

Reklamlar, bize mutluluk sağlayan şeyin mal ve hizmetler olmadığı, asıl bizim üzerimizde etkili olanın duygusal olaylar olduğu konusunda da sessizdirler. Araçların en zarifi ve en donanımlısı bile bize güzel bir ilişkinin yaşattığı doyumu sağlayamaz; bir kavganın veya ayrılığın yaşattığı hüsrana deva olamaz. Böyle anlarda bir arabanın ruhsuz verimliliği, göstergelerinin kesinliği ve çıkardığı tik tik sesleri, bilgisayarının kusursuzluğu sinirimizi bile bozar belki.

Benzer bir biçimde, bize anlatılan başarı öykülerinin cazibesini de yanlış yorumlamaya eğilimliyizdir; çünkü bize anlatılan kariyer tasarımlarının bir çoğu sansürlenmiş, geriye yalnızca hayran olunacak parıltılı yönleri kalmıştır. Bize sunulan, sürecin kendisi değil yalnızca sonuçlarıdır.
Kıskançlığımızın önüne geçemiyorsak eğer, burada asıl üzülmemiz gereken, bütün yaşamlarımızı yanlış şeyleri kıskanarak geçiriyor oluşumuzdur belki.

7

Modern statü idealine yöneltilen eleştirilerin özünde, ideal statüye sahip olma düşüncesinin, bizim önceliklerimizi büyük ölçüde bozduğu ve yıprattığı düşüncesi yatar. Modern statü ideali, başarıların en tepesine maddi kazanımları yerleştirir. Oysa maddi kazanımlar, daha gerçekçi ve daha geniş ölçekli bir benlik tasarımında, yaşamlarımıza yön veren birçok şeyden yalnızca bir tanesi olmalıdır.

Önceliklerimizin uğradığı bozguna karşı büyük öfke duyan John Ruskin (herhalde Amerika'ya hiç gitmediği için) dünya tarihinde zenginliğe en çok kafayı takmış insanlar olarak Britonları örnek gösterir. Ruskin'e göre Britonlar kimin neyi nereden aldığı konusunda bitmez tükenmez bir ilgiye sahiptiler. Kendi zenginliklerinin sarsılması durumunda utanç, başkalarının zenginliği karşısında da kıskançlık duyarlardı.

Ancak Ruskin burada kafalarımızı biraz karıştırıyordu. Beklentilerin aksine, Ruskin de zengin olmaya can atıyordu. Zenginlik düşüncesinin sabahtan akşama kafasında dönüp durduğunu açıkça itiraf ediyordu. Ancak burada Ruskin, insanların nasıl da erdemden saptıklarını daha güçlü bir biçimde anlatabilmek için "zenginlik" sözcüğünün çift anlamlılığını ele aldı. Sözlük anlamına bakacak olursak eğer, zenginlik, illa ki büyük miktarda para sahibi olmak anlamına gelmiyordu. Zenginlik, bolluk demekti; burada bolluk derken kastedilen şey kelebekler de olabilirdi, kitaplar da, gülücükler de. İşte Ruskin, sözcüğün bu anlamındaki zenginlik için yanıp tutuşuyordu. Ruskin'in aklındaki zenginlik, alışılmış anlamının dışında bir zenginlikti: o kibarlık, merak, duyarlılık, alçakgönüllülük, tanrısallık ve zeka açısından zengin olmak istiyordu. Ruskin bu niteliklere basitçe "yaşam" adını verdi. *Unto This Last* adlı kitabında, zenginliği yalnızca parasal anlamıyla kavramak yerine "yaşam"a dayanan bir bakış açısını sa-

hiplenmemiz gerektiğini söyledi. Bu bakış açısına göre dünya üzerindeki en zengin insanlar, otomatik olarak tüccarlar ve toprak sahipleri olmayacaktı; aksine, geceleyin yıldızların altında olmanın keyfini çıkarmayı bilenler ya da başkalarının acılarını anlamayı ve dindirmeyi becerebilenler olacaktı. "Zenginlik diye bir şey yoktur, yalnızca yaşam vardır" diyordu, "Yaşam: sevginin, mutluluğun ve hayranlığın gücünü taşıyan yaşam. En soylu ve mutlu insanları yetiştirebilen ülke, en zengin ülkedir bana göre. Kendi yaşamının işlevlerini olabilecek en mükemmel hale getirmiş, çevresindekilere yardım edebilen, onların yaşamına hem maddi hem manevi katkı sağlayabilen insan, gerçekten zengin bir insandır... Toplumda zengin diye bilinen insanların birçoğu zengin değildir, içkin olarak ve sonsuza dek zengin olma yetisini kaybetmiş insanlardır."

Ruskin, peygamberlerin o düz, çocuksu diliyle konuşuyordu; ve Ruskin'e kahkahayla gülenler vardı elbet (*Saturday Review* Ruskin'i "çatlak bir mürebbiye" olarak tanımlıyor, argümanının "histerik laf kalabalığı", "mutlak saçmalık" ve "hoş görülemez bir deli saçması yığını" olduğunu iddia ediyordu); ancak geri kalanlar onun sözünü ilgiyle dinliyorlardı. 1906 yılında İşçi Partisi'nden ilk kez yirmi yedi milletvekili meclise girdiğinde, onlara politikada toplumsal adaleti sağlama konusunda en çok hangi kitabın etkisinde kaldıkları sorulmuştu. Yirmi yedi milletvekilinden on yedisi Ruskin'in *Unto This Last*'ına işaret etti. Bundan on üç yıl sonra Ruskin'in yüzüncü doğum yıl dönümü sırasında konuşma yapan George Bernard Shaw, Vladimir Lenin'in öfke dolu konuşmalarının ve Karl Marx'ın yergi dolu nutuklarının, Ruskin'in eserleriyle karşılaştırıldığında, kasaba papazının basmakalıp sözlerinden hiçbir farkları olmadığını söylemişti (oysa Ruskin, sorgusuz sualsiz yaftalayan kişilerle dalga geçmeyi pek sevdiğinden, kendisinin eski ekolün – ki bu ekol de Walter Scott'un ve

Homeros'un ekolü oluyordu – bir Tory'si olduğunu iddia ediyordu). "Yaşamım boyunca birçok devrimci karaktere sahip insanla karşılaştım" diyordu Shaw, "ve onlara 'Kim seni devrim yolunda cesaretlendirdi? Marx mı?' diye sorduğumda aldığım cevap 'Ruskin' oldu." Ruskinciler toplumumuzdaki şu anki muhaliflerden çok daha sağlam bir duruşa sahiptiler. Ruskin'in, kendisinin de bir üyesi olduğu kültürlü sınıf için söylediği söz gayet kesin ve netti: "Siz, bir hırsızlar çetesisiniz."

Ruskin düşüncelerinde yalnız değildi. On dokuzuncu yüzyılda onun taşıdığı derdi taşıyan, bunu kimi zaman öfke kimi zaman da melankoliyle dile getiren başkaları da vardı. Bütün bu düşünürlerin ortak derdi, paranın toplum tarafından gösterilen saygıyı belirlemede en temel etken haline gelmiş olması, iyiliğin bir göstergesi olarak kabul edilmesiydi; oysa para tatminkar bir yaşamın tek ve en önemli bileşeni olmamalıydı. Matthew Arnold, *Culture and Anarchy* (1869) adlı eserinde "İnsanlar zenginliğin son derece değerli bir şey olduğuna inanıyorlar, üstelik şu anda İngiltere'de tarih boyunca hiç olmadığı kadar güçlü bir inanç haline geldi bu" diye dert yanıyordu. "Şu anda on İngilizden dokuzu, büyüklüğümüzü ve mutluluğumuzu belirleyen tek şeyin para olduğu fikrine öylesine sıkı sıkıya bağlı ki daha önce böylesi bir bağlılık hiç görülmemiştir." Tıpkı kendisinden yedi yıl önceki Ruskin gibi, Arnold da dünyanın ilk ve en ileri endüstri toplumunun üyelerine, zenginliği mutluluk getiren araçlardan yanlızca bir tanesi olarak algılamalarını öneriyordu. Arnold'un kendi tanımına göre mutluluk, (bu arada fonda *Daily Telegraph*'daki eleştirmenlerin kahkahaları yükseliyordu) "içsel ve ruhsal bir etkinlikti; tatlılık, ışık, yaşam ve sempati barındıran bir nitelikti."

Thomas Carlyle da bu sözlere katıldı, ancak o daha öfkeli bir ton taşıyordu. *Midas* (1843) adlı eserinde soruyordu Carlyle: "İngiltere'nin bu pek başarılı endüstrisi, ihtiyaç duyulanı

kat be kat aşan zenginliğiyle hangimizi zengin etti?... Yaşamımızda bolluk içinde yüzüyoruz, ama bütün o bolluğun içinde yaşamayı unuttuk. Eskiye göre daha güzel yemekler yiyen, daha tatlı likörler içen sürüyle insan var ama toplumun refah düzeyi gerçekten arttı mı acaba? Bu insanlar daha mı güzel, daha mı güçlü ve cesur oldular? Peki, kendi deyişleriyle gerçekten daha mı "mutlu"lar artık? Tanrı'nın yarattığı bu dünyadaki şeylere ve yüzlere daha mı tatmin olmuş gözlerle bakıyorlar; peki dünya üzerindeki şeyler ve yüzler daha tatmin olmuş gözlerle mi bakıyorlar onlara? Hiç de değil... Paranın ve para ödemenin, insan ilişkilerini belirleyen tek şey olmadığını çoktan unuttuk biz..."

Carlyle, modern endüstrinin iyi yanlarına da tamamen gözlerini kapamış değildi. Örneğin muhasebeciliğin cazip yanları olduğunu düşünüyordu ("çift yanlı işleme yöntemi bence hayranlık uyandırıyor, bazı şeylerin kesinkes kaydını tutmamızı sağlıyor.") Ancak tıpkı Ruskin, Arnold ve kendisinden önceki ve sonraki bütün toplumsal eleştirmenlerin söylediği gibi, kendi deyişiyle "paraya tapınma"nın, "Tanrı'nın yarattığı bu dünyada mutluluğu ve doyumu" yaşama eğiliminin yerini aldığı bir yaşam tarzını kabul edemiyordu.

Politik Değişim

1
Her ne kadar toplumsal hiyerarşi, keyfimizi de kaçırsa kafamızı da karıştırsa biz onun hiçbir biçimde değiştirilemeyecek ve sorgulanamayacak kadar köklü olduğuna inanırız. Toplumsal hiyerarşiyi destekleyen toplumlar ve fikirler yerlerinden oynatılamaz gibi görünürler, çünkü onlar bir şekilde doğal bir hale gelmişlerdir artık.

2
Tarih boyunca birçok düşüncenin doğal olduğuna inanılmıştır:

"Doğal" Düşünceler, 1857 – 1911

"Gerçek şudur ki erkek, baştan beri kadın üzerinde hakimiyet kurmakla görevlendirilmiştir: Bu sonsuz emri değiştirmeye ne hakkımız ne de gücümüz vardır." *Earl Percy (1873)*

"Eğitim görmüş Avrupalı adamla Avrupalı kadın arasındaki fiziksel ve ahlaki farklılık, Avrupalı adamla, Afrikalı yabanıl zenci arasındaki farklılıktan daha büyüktür." *Lord Cromer (1911)*

"Kadınların çoğu (onlara ne mutlu ki) cinsel duyguların ve dürtülerin yarattığı sıkıntıları yaşamıyorlar." *Sir William Acton (1857)*

"Irk olarak Afrikalılar beyaz adamdan aşağı bir konumdadır; onlar için beyaz adamdan aşağıda yer almak normal bir du-

rumdur. Afrikalıyı aşağı konumda gören bizim düzenimiz, yüce doğa kanunlarına dayanmaktadır." *Alexander Stephens (1861)*

3

Politik bilinç, toplum içinde önemli kişilerce *a priori* gerçekler olarak kabul gören düşüncelerin, aslında incelenmeye ve sorgulanmaya açık, göreceli düşünceler olduğu farkındalığına dayanır. Toplum içinde kesinkes kabul görmüş düşünceler büyük bir güvenle söze dökülüyor olabilirler, ağaçlar ve deniz kadar doğal görünüyor da olabilirler; ancak (politik bakış açısına göre) onları üretenler de sonuçta belli bazı pratik ve psikolojik çıkarları olan ve bu çıkarları savunmak durumunda olan insanlardan başkaları değildir.

Bu göreceliliğe katlanmak zordur çünkü egemen düşünceleri değiştirmek, dünyanın güneşin etrafındaki dönüşünü değiştirmek kadar zor görünür insanın gözüne. Egemen düşüncelerin, zaten gözle görünür olanı ifade ettiğine inanılır; Marx'ın o faydalı sözcüğüyle ifade edecek olursak eğer, egemen düşünce ideolojiktir; ideolojik önerme derken kastedilen şey, tarafsız olduğu izlenimini uyandırırken aslında derinden derine bir taraf tutmakla meşgul olan önermedir.

Marx'a göre ideolojik düşünceleri yaymakla sorumlu tutulması gerekenler egemen sınıfın ta kendisidir. Bu da neden toprak sahibi sınıfın yönetim gücünü elinde tuttuğu toplumlarda toplumun çoğunluğunun toprak sahibi olmakla soylu olmayı bir tuttuğunu ortaya koyar. Toprak sahibi olmak bu toplumlarda soylu ve erdemli olmak için yeterlidir, üstelik bu düzenden canı yananlar için bile bu böyledir. Ticarete dayalı toplumlardaysa vatandaşların başarıya olan bakışının temel belirleyeni, girişimcilerin başarılarıdır. Marx'ın da dediği gibi, "Her çağın egemen düşünceleri, egemen sınıfın düşünceleridir."

Fakat eğer egemen düşüncelerin, zor kullanarak egemen oldukları gibi bir kanı olsaydı, bu düşünceler hiçbir zaman toplumları yönetemezdi. İdeolojik önermelerin özünde şu özellik yatar: eğer politik hissiyatımız gelişmemişse onları fark etmek zordur. İdeoloji, toplumun içine renksiz, kokusuz bir gaz gibi yayılır. İdeoloji, gazetelerin, reklamların, televizyon programlarının ve yazılmış metinlerin içine sinmiştir ve sindiği yerden mantıksız ve adaletsiz bir biçimde taraf tutar, üstelik bunu yaparken, sessiz ve derinden, ancak bir budalanın ya da ahmağın karşı çıkacağı yüzyıllık doğruları öne sürdüğünü ima eder.

4

Ancak uyanık bir politik akıl, kibarlığı, geleneği ve göreneği bir kenara atar ve karşı çıkışından ötürü sürekli suçlanıyor oluşunu da reddeder. Sonra da bir çocuğun masumiyeti ve bir dava avukatının kararlılığı ve yılmazlığıyla sorar: "Gerçekten böyle mi olmak zorunda?"

Bizi baskı altına alan ve uzun vadede bizi acılar içinde yaşamaya mahkum eden bir durum, politik bir aklın süzgecinden geçirildiğinde, toplumdaki değişebilir bazı güç dengelerinin sonucu olarak yorumlanabilir. İşte o zaman, suçluluk hissi ve utanç ortadan kalkar, onun yerini statünün daha eşit bir biçimde paylaştırılması arayışı ve talebi alır.

5

George Bernard Shaw, *The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism*, (Londra, 1928):
"Çocukluktan beri bize aşılanan şu yanılsamadan, tepemizdeki kurumların, tıpkı bizi saran hava gibi, doğal olduğu yanılsamasından akıllarımızı temizlememiz gerekiyor. Tepemizde-

ki kurumlar doğal değildir. Küçük dünyamızda onlarla burun buruna yaşadığımızdan, ezeli ve ebedi oldukları düşüncesine kapılıyoruz. Bu, tehlikeli bir hatadır. Aslında onlar, geçici ve sürekli yenilenmek üzere oluşturulmuş kurumlardır. Hiç kimsenin aklına bile getiremeyeceği değişimler bir de bakıyorsunuz birkaç nesil sonra gerçek oluyorlar. Şimdiki çocuklar, dokuz yıl okul okumanın, emeklilerin ve dulların maaşa bağlanmasının, kadınların oy vermelerinin ve mecliste mini etekli millet vekillerin olmasının doğal şeyler olduğunu düşünüyorlar; oysa onların büyük büyükanneleri buna benzer şeyleri duyacak olsalar, bu türden lafları sarf edenlerin deli olduğunu, buna benzer taleplerde bulunanların da ahlaksız olduğunu söylerlerdi."

6

Batı toplumlarında yirminci yüzyıl boyunca statülerini değiştirmek yolunda belki de önemli adımları atmış olan grup, kadınlardır. Ve işte bazı kadınların, toplumdaki konumlarını sorgulama hakkını kendilerinde bulmuş olmaları, politik bir bilincin nasıl oluşması gerektiği konusunda bize önemli ipuçları verir.

Virginia Woolf *Kendine Ait Bir Oda* (1929) adlı kitabına, bir sonbahar günü Cambridge Üniversitesi'ne yaptığı bir ziyareti anlatarak başlar. Üniversiteye gitmesinin nedeni Trinity College Kütüphanesi'ne girerek Milton'ın *Lycidas* adlı kitabının ve Thackeray'nin *Esmond* adlı romanının el yazmalarına ulaşmaktır. Kütüphaneden içeri tam adımını atmak üzeredir ki ona "küçümseyerek bakan, alçak ve yumuşak sesli kibar bir beyefendi" karşısında beliriverir ve ona "hanımların yalnızca bir fakülteli eşliğinde ya da bir tavsiye mektubu ile kitaplığa kabul edilebileceklerini üzüntüyle belirtir." Woolf, minör bir tonda, kadınların toplumdaki aşağı konumlarının simgesi

olan o devasa sütunlardan birine çarpmıştır: kadınların, yüksek öğrenimden faydalanmak gibi bir hakları yoktur.

Birçok kadın böylesi bir durumda duygularının incindiğini hisseder ancak pek azı bu ayıba politik bir tavırla karşılık vermeyi akıl eder. Pek azı bu durumda kendini, doğayı ya da Tanrı'yı suçlamaktan başka bir şey yapmaya kalkışır. Ne de olsa tarih boyunca kadınlar hiçbir zaman erkeklerle aynı eğitim haklarına sahip olmamışlardır. Britanya'daki en mühim doktorlar, meclisteki en önde gelen siyasetçiler zaten yıllardır kadınların daha küçük bir kafatasları, dolayısıyla da biyolojik açıdan daha az gelişmiş bir beyinleri olduğunu iddia edip durmamış mıdır? Öyleyse bir kadının, kütüphanenin girişinde kendisinden geri dönmesini isteyen bir adamın neden böyle davrandığını sorgulamaya ne hakkı vardır? Hele hele bu adam söyleyeceği sözü özürlerle ve kibar bir gülümsemeyle süsleyip dile getiriyorsa?

Woolf rahat bir sessizliğe teslim etmedi kendini. Örnek bir politik manevra yaptı ve kendi kendine "Kütüphaneye kabul edilmememi gerektirecek ne yanlış yaptım?" diye sormak yerine "Kütüphanenin yöneticilerinin yanlışı nedir ki beni kütüphaneye kabul etmiyorlar?" diye sordu. Egemen düşüncelerin ve kurumların "doğal"mış gibi algılandığı durumlarda, acı çekiyor olmanın sorumluluğu ya hiç kimseye yüklenmez ya da acı çeken kişinin omuzlarına yüklenir. Ancak politik bir bakış açısıyla meseleye yaklaştığımızda yanlış olanın bizim karakterimiz olmadığını, egemen düşüncenin kendisi olabileceğini görmeye başlarız. Utanç içinde "(Bir kadın olduğum, siyah ya da parasız olduğum için) benim yanlışım ne?" diye sormak yerine "Beni geri çevirdiklerine göre, diğerlerinin yanlışı, mantıksızlığı, adaletsizliği nerede?" diye sorma cesaretini buluruz kendimizde. Bu soruları sormamızın nedeni, tümüyle masum olduğumuzu düşünme ihtiyacı değildir (burada kastedilen, politik radikalizmi, özeleştiriyi engellemek

için paranoyakça bir yol olarak kullananların duruşu değildir); etrafımızdaki kurumlarda, egemen düşüncelerde ve kanunlarda, bize doğalcı bakış açısının sunduğundan çok daha fazla ahmaklık ve adaletsizlik barındığını fark etmiş olmamızdır.

İşte Woolf da Cambridge'deki oteline dönerken kendi kalp kırıklığını bir kenara bıraktı ve genel olarak kadınlık durumu üzerine düşünmeye başladı: "Fakirliğin zihin üzerindeki etkilerini düşündüm, zenginliğin de zihin üzerindeki etkilerini düşündüm, dışarıda bırakılmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu, bir cinsiyetin güvenliğini ve refahını, öbür cinsiyetten olanlarınsa fakirliğini ve güvensizliğini düşündüm." Woolf bir kadın olarak hayatta edindiği rol üzerine kafa yordu: kadının her daim "son derece cazibeli ve sonuna kadar özgeci" olması gerekiyordu. "Kadın, aile yaşamının zor sanatında uzmanlaşmıştır. Günlük yaşamda kendini kurban eder. Ortada bir tavuk varsa, o en istenmeyen parçayı yer, ortada bir cereyan varsa, cereyanın ortasında o oturur; kısacası kadın, kendine ait bir zihni ve kendine ait istekleri olamayacağını düşünür, yalnızca başkalarının zihinleri ve isteklerine göre hareket etmesi gerektiği konusunda net bir bakışa sahiptir."

Londra'ya dönerken Woolf'un zihninde uyanan soruların ardı arkası kesilmedi: "Neden erkekler şarap, kadınlarsa su içiyordu? Neden cinsiyetlerden biri böylesine varlıklı, ötekiyse yoksuldu?" Bütün bu düşüncelerde kişisel ve rastlantısal izler varsa eğer, onlardan kurtulmak üzere British Library'ye gitmeye karar verdi Woolf (çünkü kadınlar bu kütüphaneye son yirmi yıldır kabul ediliyordu), orada erkeklerin kadınlara olan yaklaşımı üzerine araştırma yapmaya koyuldu. Araştırma sonucunda rahiplerin, bilim adamlarının, felsefecilerin ve başka otoritelerin kadınlarla ilgili önyargılı hükümlerde bulunduklarını ve bazı gerçeklerle ilgili atıp tuttuklarını gördü. Söylenene göre kadınlar Tanrı tarafından ikincil cinsiyet ol-

mak üzere yaratılmışlardı; bir işi yürütecek ya da yönetecek niteliğe sahip değildiler, doktor olamayacak kadar zayıftılar, regl olduklarında iş aletlerini güvenle kullanamazlar, adli davalarda tarafsız olamazlardı. Ve bütün bu önyargılar bir yana, sorunun paradan kaynaklanan bir sorun olduğunu fark etti Woolf. Kadınlar özgür değillerdi, özgür bir ruha sahip değillerdi çünkü kendi gelirlerinin denetimini ellerinde tutmuyorlardı: "kadınlar daima fakir olmuşlardır. Yalnızca son iki yüz yıldır değil, tarih boyunca fakirdi onlar. Kadınların sahip oldukları akılsal özgürlük, Atinalı kölelerin oğullarının sahip olduğundan daha az olmuştur hep."

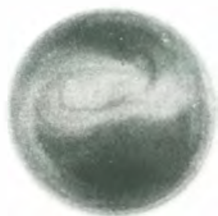
Woolf'un kitabı gayet somut bir politik taleple sonlanıyordu: kadınların ihtiyacı olan şey yalnızca şerefleriyle yaşamaları değil, eşit koşullarda eğitim, "yılda beş yüz pound'luk bir gelir" ve "kendilerine ait bir oda"ydı aynı zamanda.

7

Modern statü idealini oluşturan ideoloji, on dokuzuncu yüzyılda ırk ve cinsiyet ayrımcılığına karşı yükselen muhalif çığlıkların tiz sesini taşımaz. O, sakin bir gülümsemeyle oldukça tekin yerlerde dolaşır, okuduklarımızın ve duyduklarımızın satır aralarında, minicik köşelerde yer edinir kendine. Bu ideoloji, iyi bir yaşamın nasıl sürülmesi gerektiği konusunda derinden derine gayet taraflı hatta bazen önyargılı bir kavramsallaştırmaya sahiptir. Modern statü idealinin ideolojisi, bizde uyandırdığından çok daha derinlikli bir inceleme ve çözümlemeyi hak eder aslında.

Toplumun her alanda sunduğu önermeler ve imgeler, mesajlar yayarlar etrafa ve aslında bu mesajlar bizim üzerimizde tahmin ettiğimizden çok daha büyük bir etki bırakır. Örneğin bir Pazar gününü gazete okuyarak geçirdiğimizde hiç mi hiç etkilenmediğimizi, gazeteleri bitirdikten sonra yaşamımıza

If you're not having breakfast with your client, who is
P.S. We have more first out flights to Europe than any other airline.
It's better to be there BRITISH AIRWAYS

kendi önceliklerimize ve isteklerimize göre devam ettiğimizi, aynı süre boyunca Jacob Burckhardt'ın *The Civilization of the Renaissance in Italy* adlı kitabını ya da Aziz Pavlus'un *Galatyalılara Mektup*'unu okusak da benzer bir ruh haliyle hafta sonumuza devam edeceğimizi söylesek, Pazar gazetelerinin gücünü yadsımış oluruz (Pazar günleri gazete okuma geleneği, Max Weber'e göre Pazar günleri kiliseye gitmenin yerini almıştır ne de olsa).

8

Politik bakış açısı, her şeyden önce ideolojiyi tanımlamanın ve anlamanın peşindedir; ideolojinin doğal görüntüsünden sıyrıldığı ve analiz yoluyla bozguna uğratıldığı bir noktaya varmayı amaçlar. Böylece bizler, ideolojiye şaşkın ve sıkıntılı bir tepki vermek yerine daha net bir gözle bakmaya başlar, ideolojinin nedenleri ve sonuçları üzerine daha analitik bir bakış ediniriz.

Modern statü idealine derinlemesine baktığımızda, bu idealde, Tanrı tarafından bahşedilmiş doğal bir niteliğin var olduğu düşüncesinden sıyrılırız. Modern statü ideali, endüstriyel üretimdeki ve politik organizasyondaki değişimlerin bir sonucudur; bu değişimler de on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Britanya'da ortaya çıkmış, oradan Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılmıştır. Gazetelerden ve televizyonlardan yayılan maddiyatçılık, girişimcilik ve meritokrasi hevesi, ("Her çağın egemen düşünceleri, egemen sınıfın düşünceleridir" sözünün de belirttiği üzere) bu düzenin dümenini elinde tutanların ve bu yolla para kazananların çıkarlarını yansıtır.

Bu anlayış, statü idealinin bizde uyandırdığı rahatsızlıkları birdenbire ortadan kaldırmaz. Bir hava uydusu nasıl meteorolojik olaylar üzerinde denetim sahibi olamıyorsa, bu anlayış da politikanın doğurduğu zorlukların üstesinden tek başı-

na gelemez. Tek başına sorunları çözemez belki ama en azından onlara nasıl yaklaşacağımız konusunda bize bir yığın faydalı şey öğretir. Kendi kendimizi acımasızca yargılayıp kurban etmemizi, pasifleşmemizi ve kafamızın karışmasını engeller. Biraz daha hırslı terimlerle ifade edecek olursak, ideolojinin anlaşılması ve analiz edilmesi süreci, toplumun ideallerini değiştirmeye ya da sarsmaya yönelik bir çabadır. Bu çabanın sonunda varılmak istenen nokta, saygının ve şerefin, upuzun sırıklarla yürüyen ve yaşama tepeden bakan insanlara layık görülmediği bir dünya yaratmaktır.

IV.

HIRİSTİYANLIK

Ölüm

1

Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü* (1886) adlı romanının baş kahramanı karısından soğuyalı çok olmuştur, çocukları onun için bilinmezlerle doludur, etrafında sevdiği arkadaşları olmadığı gibi arkadaşlarının ondan daha iyi mevkilere gelmeleri ya da işlerinde yükselmeleri kendisi için korku kaynağıdır. İvan İlyiç statüyle fena halde kafayı bozmuş bir adamdır. Petersburg'da günün zevklerine uygun dayayıp döşenmiş büyük bir dairede oturur, sık sık ruhsuz akşam yemeği toplantıları düzenler, bu toplantılarda sıcaklık ve samimiyetten eser yoktur. Kendisi yüksek mahkemede yargıçtır, işini sevmesinin başlıca nedeni, işi sayesinde kendisine duyulan saygıdır. İvan İlyiç bazı geceler geç saatlerde "şehirde çokça adı geçen" kitaplardan birini okur, nasıl davranması gerektiğini de gazetelerden öğrenir. Tolstoy, yargıcın yaşamını şöyle özetler: "İvan İlyiç'in işinden haz almasının nedeni işiyle gurur duyması, toplumdan hoşnut olmasının nedeni de gururunun okşanmasıydı; onun samimi bir şekilde haz aldığı tek şey 'vint' oynamaktı."

İvan kırk beş yaşına geldiğinde bedeninde bir ağrı hissetmeye başlar, daha sonra bu ağrı bütün vücuduna hükmeder. Doktorlar, ona tam olarak ne olduğu konusunda kesin bir şey söyleyemezler. Karaciğerinde bir sorun olduğundan ya da tuz seviyesindeki uyumsuzluktan söz ederler ama bütün bu sözler belirsiz ifadelerle doludur, reçetesine yazdıkları ise pahalı ama hiçbir işe yaramayan ilaçlardır. İvan çalışamayacak kadar yorgundur, bağırsakları yanıyormuş gibi hisseder kendini. Yemeden içmeden kesilir ve her şeyden önemlisi çok sevdiği "vint" oyununu bile oynamak istemez artık. Kendisi

de etrafındaki insanlar da bu sürecin yakın zamanda ölümle sonuçlanacağını anlamışlardır.

Bu durum İvan'ın adliyedeki arkadaşları için hiç de can sıkıcı bir durum değildir. Fiodor Vasilyeviç, İvan'ın ölmesi durumunda Ştabel'in ya da Vinnikov'un görevini devralacağını öngörür; böylece maaşı 800 ruble artacak üstelik kendisine masraflar için ayrıca bir ödenek ayrılacaktır. İvan'ın bir başka meslektaşı Piotr İvanoviç, İvan'ın ölmesi durumunda Kaluga'dan eniştesini çağırıp İvan'ın yerine işe başlatabileceğini hesap eder; bu durumda karısı pek memnun olacak, ev hayatı daha hoş bir hal alacaktır. Ailesine gelince: İvan'ın öleceği haberi onlar için de büyük bir felakete yol açmaz. Karısı karalar bağlamaz; ancak evin gelirinin azalacağını düşünerek biraz sıkıntıda hisseder kendini. Partilerde boy göstermeyi pek seven kızı ise babasının cenazesinin kendi evlilik planlarına gölge düşüreceğini düşünerek endişe duyar.

İvan'ın tarafındaysa her şey çok farklıdır. Birkaç haftalık ömrü kalan İvan, yaşamının harcanmış olduğunu fark eder. Onun yaşamı dıştan bakıldığında saygı uyandırır belki ama gerçekte bir değer taşımaz. Yetiştirilişini, aldığı eğitimi ve kariyerini bir kez daha gözden geçirdiğinde yaptığı her şeyin başkalarının gözünde önemli olabilmek için yapılmış şeyler olduğunu görür. Kendi ilgi alanları ve duyarlılıkları, kendisini bir nebze bile umursamayan insanlar uğruna feda edilmiştir. Bir gece acılar içinde kıvranırken içine bir his doğar: "Belki de nadir olarak yaşadığı ve belli belirsiz fark ettiği o içgüdüler, insanların yüksek statü anlayışlarına duyduğu o tepki, bütün o bastırdığı, derinlerde kalmış duygular: asıl önemli olanlar onlardı. Belki geriye kalanların hiçbiri gerçek değildi. Resmî görevleri, yaşama biçimi, toplumdaki insanların kendisine ve mesleğine biçtiği değer: bunların hepsi gerçek olandan son derece uzaktı belki."

Kısacık ömrünü bitirip tüketmiş olma hissi yetmezmiş gi-

bi İvan bir de etrafındaki insanların kendisiyle ilgili önemsedikleri ve sevdikleri tek şeyin statüsü olduğunu fark etti. Etrafındakiler onun gerçek benliğini, o kırılgan benliği hiç önemsemiyorlardı. Bir yargıç, varlıklı bir baba ve ailenin reisi olduğu için sevilip sayılıyordu. İşte şimdi bütün bu özellikler silinip gitmeye yüz tutmuşken İvan acı ve korku içindeydi, hiç kimsenin kendisini seveceğine güvenemezdi artık. "İvan İlyiç'i en çok çileden çıkaran şey hiç kimsenin ona hasretini çektiği şefkati göstermiyor oluşuydu. Uzun süre acı çektikten sonra bir an geliyor, (bunu itiraf etmek utanç verici olsa da) yalnızca ve yalnızca küçük bir çocuk gibi merhamet görmek ve sevilmek istiyordu. Sırtının sıvazlanmasını, öpülmeyi, okşanmayı istiyordu, hasta çocukların gördüğü o özenli muameleyi görmek istiyordu. Biliyordu ki kendisi bu yaşında, aklar düşmüş sakalıyla mühim bir memurdu; ama olsun, onun istediği tam da buydu işte."

İvan son nefesini verdikten hemen sonra, sözde arkadaşları olan insanlar başsağlığı dileklerini sunmak üzere evini ziyaret ettiler; ancak asıl üzüldükleri şey, İvan'ın ölümüyle "vint" oyunu programlarının sekteye uğramış olmasıydı. Cenazesi başında İvan'ın balmumu gibi eriyip gitmiş içi boş suratına bakan Piotr İvanoviç bir gün ölümün kendisini de bulacağını düşünmeye başladı. Enerjisinin çoğunu iskambil oyunlarına adamış biri olduğu için ölümü çok ciddi etkiler doğuracaktı. "Eyvah, aynı şey her an beni de bulabilir" diye düşündü Piotr İvanoviç; ölüm paniği o an onu can evinden vurmuştu. Buna karşın, Piotr İvanoviç'in kendisi farkında değildi belki ama bütün bu olan bitenin İvan İlyiç'in başına gelmesi ama onun henüz ölmeyeceği düşüncesi çok geleneksel bir düşünceydi. Piotr İvanoviç'i de içinde bulunduğu kasvetli durumdan kurtaran, bu düşünce oldu. Eğer bu düşünce olmasaydı Piotr İvanoviç çok kısa sürede kendini bunalımın kucağında bulurdu."

2
İvan İlyiç'in Ölümü, Hıristiyanlıktaki *memento mori* (ölümü hatırlama) geleneğine hizmet eder bir biçimde, ölümün bizim önceliklerimizi nasıl değiştirdiğini, bizi dünyevi düşüncelerden alıp daha spiritüel olana, "vint" partilerinden alıp hakikate ve aşka götürdüğünü ele alan bir eserdir.

Ölümün, ilgilerimizi hangi yöne doğrultmamız gerektiği konusundaki hissiyatımızı değişime uğratabileceği düşüncesi Tolstoy'un bizzat çok iyi anladığı bir düşünceydi; çünkü kendisi bu romanı yazmadan çok kısa bir süre önce kendi ölümlülüğü üzerine kafa yormak ve bir farkındalığa ulaşmak durumunda kalmıştı. Ölüm fikrinin ona esinlediği sorgulamaları içeren *İtiraflarım* (1882) adlı eserinde, elli bir yaşında, *Savaş ve Barış* ve *Anna Karenina* gibi eserleri kaleme almış ve dünya çapında üne kavuşmuş zengin bir yazar olduğu halde kendiyle ilgili önemli gerçekleri fark etti: erken yaşlardan beri kendi değer yargılarına göre değil Tanrı'nın ve toplumun değer yargılarına göre yaşamıştı. Bu yüzden de dur durak bilmeden başkalarından daha güçlü, daha ünlü, daha önemli ve daha zengin olması gerektiğini düşünmüştü. Kendi sosyal çevresinde "azim, güçlü olma tutkusu, kıskançlık, cinselliğe düşkünlük, gurur, öfke ve öç alma isteği" daima saygı uyandıran duygulardı. Ama şimdi ölüm düşüncesinin gelip zihninde yer edinmesiyle birlikte Tolstoy eski arzularının geçerliliği üzerinde düşünmeye başlamıştı: "Diyelim ki Samara'da 6000 destayina toprağın ve 300 tane de atın oldu, sonra ne olacak peki?.... Güzel... Diyelim ki Gogol'den, Puşkin'den, Shakespeare ya da Molière'den daha ünlü oldun, eee, sırada ne bekliyor seni? İşte bu sorulara bir cevap bulamıyorum."

Tolstoy'un bu sorulara verdiği cevap dönüp dolaşıp Tanrı'ya vardı. Yaşamının geri kalanında İsa'nın öğretilerine uygun bir yaşam sürdü. Tolstoy'un, yaşadığı krizi Hıristiyanlığın yardımıyla çözmüş olmasına ne açıdan bakarsak bakalım,

onun anlam arayışı bizim aşina olduğumuz bir süreçtir. Tolstoy'un sorgulamaları, ölüm düşüncesinin bizi nasıl daha hakiki, daha mühim bir yaşama biçimine götürdüğünü gösterir. Ölüm, önceliklerimizi belirlememiz için derinden bir çağrıda bulunur bize; tıpkı Bach'ın Kantat bwv 106'sında (*Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit)* olduğu gibi:

Evini düzene sok,
Çünkü öleceksin,
Kalmayacaksın sağ.
Bestelle dein haus,
Denn du wirst sterben,
Und nicht lebendig bleiben.

Eski bir kanun bu:
İnsanoğlu, ölmelisin.
Evet, haydi gel, Yüce İsa.
Es ist der alte Bund:
Mensch, du musst sterben.
Ja, komm, Herr Jesu.

3

İyi de ölümcül bir hastalığa yakalanmak bizi nasıl olur da statümüzle ilgili sıkıntılardan kurtarabilir?

Ölüm düşüncesi her şeyden önce, toplumun ödüllendirdiği birtakım özelliklerimizden sıyrılmamıza neden olur: partiler düzenlemek, verimli çalışmak ve fakirlere kol kanat germek gibi. Ölüm, bu özellikleri hiçe sayarak, statü edinmek için çırpınmamızın değersizliğini ve geçiciliğini yüzümüze vurur. Sağlığımız yerindeyken ve iktidarımızın zirvesinde olmanın tadını çıkarıyorken, bize iltifat edenlerin gerçekten bizi sevip saydıkları için mi yoksa kendi çıkarlarına uyduğu

için mi iltifat ettiklerini hiç düşünmeyiz. Buna benzer sorgulamalarda bulunmak aklımıza gelmez. *"Ben* miyim önemli olan yoksa *toplumdaki konumum* mu?" gibi sorular soracak kadar cesur ve kinik hissetmeyiz kendimizi. Ancak ölümcül bir hastalık, aradaki ayrımı hızlı ve zalim bir hamleyle belirginleştirir. Ölüm gelip kapımızı çaldığında, hastanede pijamalar içinde yatarken, statümüze odaklanmış olan sevgilimize karşı öfke duymaya eğilimliyizdir; onları kalpsiz bir biçimde bizim konumumuzu önemsemekle suçlar, onların çekim alanlarına girdiğimiz için de kendimize öfkeleniriz. Ölüm fikri toplumsal yaşama sahicilik kazandırır. Hastanede hasta döşeğinde yatıyorken kimlerin bizi ziyarete geleceğini sorgulamak, ajandamızı düzenlememiz ve bazı isimleri telefon defterimizden çıkarmamız için başvurduğumuz en kolay yöntemlerden biridir.

Koşullu sevgi ilginç olmaktan çıkınca, onu elde etmek için izlediğimiz yollar da cazibesini yitirir. Zenginlik, saygı ve güç, bize sadece statümüzü elimizde tutabildiğimiz süreyle sınırlı bir sevgi sunuyorsa eğer ve eğer yaşamlarımızı savunmasız, dağılmış, çocuk gibi ilgi bekler bir halde noktalıyorsak, o zaman koşullu sevgilerden uzaklaşmaya başlar, bütün enerjimizi, altımızdaki zeminin ve konumun kayıp gittiği durumlarda bile yanımızda olacak insanlara yönlendirmeyi düşünürüz.

4

Herodot'un anlattığına göre, Mısır'da bir adet varmış: Bir ziyafetin sonuna doğru, masadakilerin en neşeli en keyifli oldukları anda, hizmetçiler üzerinde iskeletlerin olduğu sedyeler taşırlar, bu sedyelerle masaların aralarından geçerlermiş. Acaba burada amaç neydi, ölüm fikrinin sofradaki misafirler üzerinde nasıl bir etki yaratacağı düşünülmüştü? Ne yazık ki

Herodot bundan bahsetmiyor. Daha da büyük bir neşeyle sohbetlerine devam etmeleri mi amaçlanmıştı, yoksa evlerine yeni keşfettikleri bir ciddiyet hissiyle gitmeleri mi?

Hangi işle uğraşırsak uğraşalım, ister Nil nehrinin kıyısında içki içiyor, ister bir kitap yazıyor ya da bir servet kazanıyor olalım, ölüm fikri insanların bizimle ilgili düşüncelerine bu kadar özen göstermememiz konusunda bize cesaret verir. Çünkü ne de olsa ölecek olan biziz, başkaları değil. Bir gün gelip öleceğimiz fikri, gönlümüzde yatan yaşama doğru adımlar atmaya yönlendirir bizi.

Ölüm, Andrew Marvell'in mütereddit bir genç bayanı yatağa atmak için dil döktüğü o ünlü şiirine de canlılık kazandıran fikirdir: Marvell bu şiirinde genç kadının aklını çelmek için onun güzelliğini ve kendi sadakatini anlatmakla kalmaz, hiç de romantik olmayan bir yola başvurarak bir gün her ikisinin de ölüp toprağa karışacakları gerçeğini hatırlatır. *To His Coy Mistress* (1681) adlı bu şiirin baş kahramanı olan güzel genç bayan, arkadaşlarının görüşlerini sık sık hatırlatmakta, etrafın ne düşüneceğini fazlasıyla önemsemektedir. Marvell ise ölüm fikrini öne sürerek genç kadının dikkatini toplumdaki statüsünden koparmaya ve kendi isteklerine yönlendirmeye çalışır. Kızın yere bakan yürek yakan hali tavrı hiç suç olmazdı, eğer ki şartlar şairin anlattığı gibi olmasaydı:

> Duyuyorum peşim sıra sesini
> Zamanın atlı arabası: kanatlı, ateşli…
> Ve işte önümüzde uzanıyor
> Koskoca sonsuzluk çölleri…
> Mezar hoş bir yerdir, özeldir kişiye
> Ama sanmıyorum ki orada kimse
> Sarılsın birbirine.

Tıpkı Marvell gibi Shakespeare de ölümden bahsederek sevgiliyi baştan çıkarabileceğinin bilincindeydi; bu yüzden de Shakespeare'in bazı soneleri sevgililerine ölümün bir gün gelip onları bulacağını hatırlatan dizelerle yüklüdür:

Kırk kış gelip geçecek, izleri alnını kuşatacak
Güzelliğinin tarlasına derin hendekler açacak

ve tabii hiçbir şeyin daimi olmadığı da sık sık hatırlatılır:

... gençlik günlerin kirli geceye teslim edecek kendini...

Ölüm düşüncesi pekala kötüye kullanılabilir (insanlara hiç yapmak istemedikleri şeyleri yaptırmak için onları paniğe sürüklemek gibi); ama daha iyimser bir yerden bakacak olursak, toplumun bize dayattığı ahlak kurallarına uyabilmek için derinden derine bir borç ödememiz gerektiği düşüncesinden kurtarabilir bizi. Ölüm fikri toplumun beklentilerinin neden olduğu şiddetten kendimizi sıyırmamıza yardımcı olabilir. Bir iskeletin önündeyken, başkalarının düşüncelerinin her zaman samimi olmadığı çıkabilir ortaya.

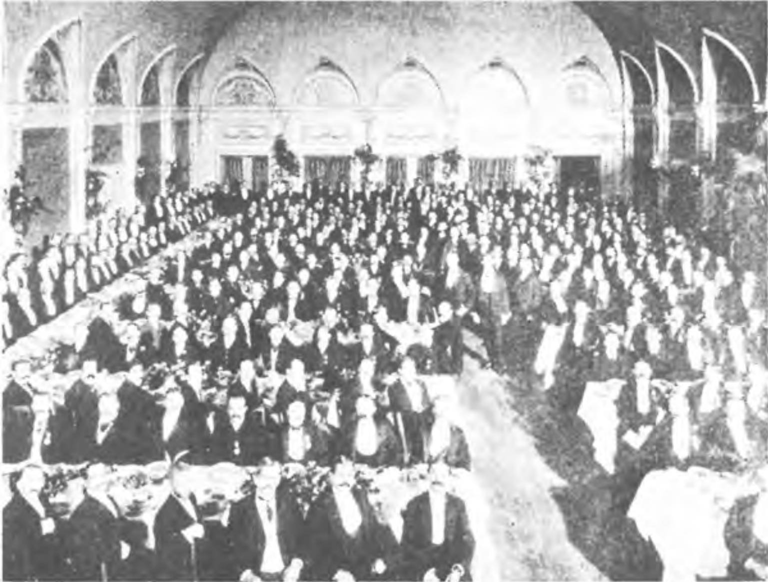
5

Ölüm fikrinin süzgecinden geçtikten sonra anlamını yitirmeyen eylemler, Hıristiyan anlayışta ve laik bakış açısında elbette farklılık gösterir. Ancak ortak olan ve ısrarla altı çizilen kavramlar sevgi, toplumsal ilişkilerde samimiyet ve fakir fukaraya yardım elini uzatmaktır; iktidara, askeri güce, parasal tutkulara ve zafere gereğinden fazla düşkün olmaksa her iki bakış açısında da kötülenir. Bazı etkinlikler vardır ki evrensel olarak ölüm fikrinin yanı başında var olmaları uygunsuz kaçar.

Herodot bir başka anlatısında Pers Kralı Kserkses'ten bahseder. Ksrerkses, M.Ö. 480'de 2000 kişilik bir orduyla Yunanistan'ı fethederek büyük zafer kazanmış bir hükümdardır. Çanakkale Boğazı'nda bütün limanın kendi filolarıyla dolu

olduğunu, her köşede kendi askerlerinin olduğunu görünce kendisini yeteneklerinden ötürü kutlamış, şansının yaver gittiğini düşünmüştür önce. Ama birkaç dakika geçmez, Kserkses hüngür hüngür ağlamaya başlar. Amcası Artabanus, şaşkınlık içinde Kserkses'e, onun konumundaki bir insanın nasıl olup da ağlayabildiğini sorar. Kserkses cevap verir: Şimdi önünde serilmiş duran bütün her şey, o canım askerler, bu dünyada terör estirirken kendisine yardım eden ve arka çıkan bütün bu insanlar, yüzyıl geçmeden ölüp gideceklerdir.

1902 yılının baharında Chicago'da, ketçap ve salata sosları üreticisi Heinz şirketinin bütün üyelerinin teşrif ettikleri bir konferansta çekilmiş fotoğrafa bakınca, birtakım başarıların ve düşüncelerin ne derece anlamlı olduğu konusunda şüphe ediyor, hatta hüzün duyuyor insan. Amerika'nın her yerinde-

Heinz şirketi kapanış şöleni, Chicago, 1902

ki bütün şubelerde ketçap ve turşu oranını biraz daha artırmak için dönen ateşli tartışmaları düşününce, Pers Kralı Kserkses'in yaşadığı burukluğa benzer bir burukluk duymak, hatta gözyaşlarına boğulmak işten bile değil.

Bir kez ölümün kanlı ellerine düşünce bütün çabalarımızın bir anda silinip gittiğini düşünmek, yalnızca ülkeler fethetmek ya da markalar türetmek gibi işlerde değil, başka konularda da bizi etkileyecektir elbette. Bir anne büyük bir sabırla oğluna, ayakkabılarının bağcıklarını nasıl bağlaması gerektiğini öğretmeye çalışıyorken onlara bir an için bakıp, her ikisinin de bir gün öleceklerini düşünüp, gözyaşlarına boğulabiliriz. Ancak şunu da biliriz ki bir çocuk yetiştirmek, besin pazarlamaya kıyasla ölüm fikriyle mücadele etmek için daha iyi bir yoldur; yine aynı şekilde ölüm fikrini aklımızdan savmak için bir arkadaşa yardım elini uzatmak ordulara komuta etmekten çok daha iyidir.

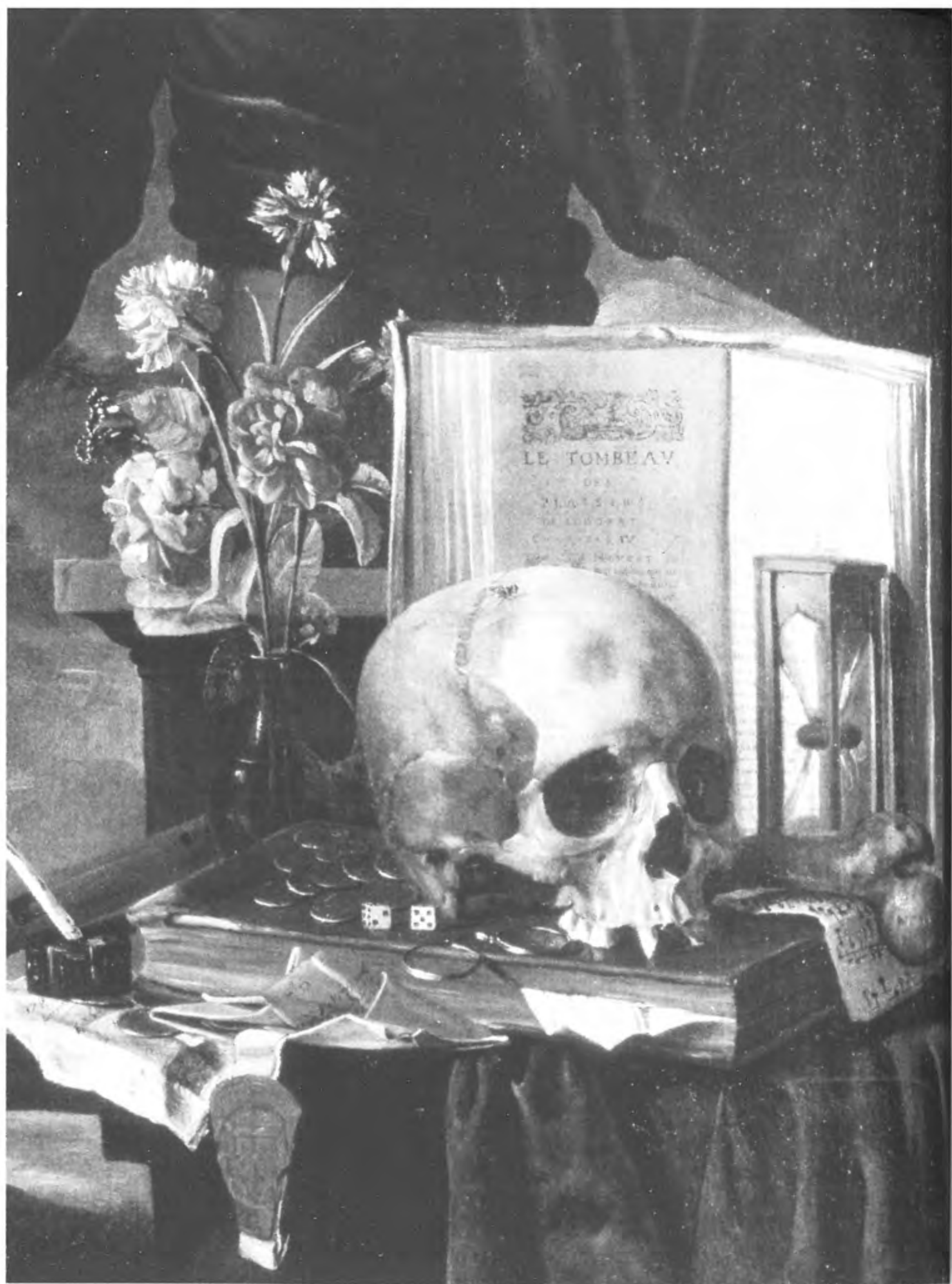
Eski Ahit'teki Vaiz'in yazarı, "Boşluğun boşluğu, her şey boş" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir: "Bir nesil geçer, öteki gelir: ancak geriye sonsuza dek dünya kalır." Ne var ki Hıristiyan ahlakçılar her şeyin eşit derecede boş olduğu düşüncesine karşı çıkıyordu. Hıristiyan topraklarında on altıncı yüzyıl boyunca yeni bir resim türü ortaya çıktı ve sonraki iki yüzyıl boyunca resim sanatında etkili olmayı sürdürdü. "Vanitas resim" adı verilen bu resim türü, adıyla Vaiz'e gönderme yapıyordu (vanitas, kelime anlamı olarak "boş, beyhude" anlamına geliyordu) ve ev içi mekanlara, özellikle çalışma ve yatak odalarına asılıyordu. Bu türden tablolar genellikle bir masanın üzerine yerleştirilmiş bir nesneler bütününü resmediyor, bu nesneler belli bir zıtlık barındırıyordu. Çiçekler, madeni paralar, bir gitar ya da mandolin, satranç tahtaları, defne yapraklarından bir taç ve şarap şişeleri gibi nesneler yaşamın gelip geçiciliğini ve zaferlerin dünyeviliğini ön plana çıkarıyor; öte yandan bu nesnelerin hemen yanı başında yer alan

kafatası ve kum saati, ölümü hatırlatan göstergeler olarak resimdeki yerlerini alıyorlardı.

Bu resimlerin amacı, onları satın alanları her şeyin boş olduğu gerçeğiyle baş başa bırakıp bunalıma sürüklemek değildi. Tam aksine, onlara bakanların ya da evlerine asanların kendi deneyimlerindeki yanlışları bulup çıkarmaları amaçlanıyordu. Sevgi, iyilik, samimiyet, alçakgönüllülük ve nezaket gibi erdemlere dört elle sarılmaları için onları teşvik etmek niyeti vardı bu resimlerde.

Philippe de Champaigne, Vanitas, *1671*

LE TOMBEAV

6

Nasıl ki kendi ölümsüzlüğümüz üzerine düşünmek statü endişesinden bizi uzaklaştırıyorsa, başkalarının ölümünü düşünmek de aynı etkiyi yaratır; özellikle başarılarıyla bizi kıskandıran ve yetersiz olduğumuzu düşündüren kişilerin gün gelip öleceklerini düşünmek, statümüzle ilgili endişelerden sıyırır bizi. Biz bir köşede unutulmuş da olsak, kimse bize saygı duymasa da herkesin gün gelip ortak bir sona erecekleri düşüncesi biraz gönlümüzü ferahlatır. Her kim olursa olsun önünde sonunda "toz" olacaktır.

1658 yılında Norfolk'da, Walsingham köyünün biraz dışında bir çiftçi, toprağını sürerken, toprağa gömülü metal kaplar buldu. Ya Romalılar ya da Saksonlar zamanında bir dizi aristokratın naaşı törenle gömülmüş, metal kaplara rastlamak da bu çiftçiye nasip olmuştu. Kapların keşfi Doğu Anglia'da ufak çapta bir sansasyona neden oldu; bu konu Norwich'de yaşayan bir doktorun ilgisini çekti. Söz konusu doktor Sir Thomas Browne, bu kaplardan yola çıkarak, dünyevi yücelik için uğraşıp didinmenin beyhudeliğini, kusursuzluk için çırpınsak da kusursuz bir varlık olamayışımızı ve kurtuluş için Tanrı'dan medet uman halimizi anlatan bir düşünce geliştirdi: "Ölülerin Gömülüşü" ya da "Yakın Zamanda Norfolk'da Bulunan Metal Kaplar Üzerine Kısa Bir Söylev."

Şöyle diyordu Sir Thomas Browne: "Birkaç ay önceydi, eski Walsingham'de bir tarlada ölülerin saklandığı metal kaplar bulundu, sayıları kırktı belki, belki de elli" diye anlatıyordu Browne, ahenkli, dalgalı bir İngilizce'yle. "Ölüler kuru ve kumlu bir toprakta bulundu, ne derindeydiler ne de birbirlerinden çok uzaktılar... İskeletler metal kapların içindeydi; bazılarında neredeyse bir kilo ağırlığında kemik vardı, ölülerin kafatasları, kaburga kemikleri, çeneleri, kalça kemikleri ve

Simon Renard de Saint-André, Vanitas, *1662*

dişleri ayırt edilebiliyordu." Browne'un ilgisini çeken, bir zamanlar oldukça zengin ve önemli kişiler olan bu insanların şimdi metal kapların içinde tanınamaz halde oluşlarıydı. Kimileri bu ölülerin Romalı olduklarını iddia etti, çünkü gömülü oldukları yer Roma garnizonuna yakın bir yerdi; Browne'a göre bu ölüler "bizim Britanyalı, Sakson ya da Danimarkalı atalarımıza" aitti. Ancak hiç kimse bu insanların isimlerini ya da hangi yüzyılda öldüklerini bilemedi. Browne bu fikirden hareketle, dünyevi yücelik ve farklılık peşinde koşan bizlerin zamanın gücüne karşı yenik düştüğümüzü alaycı bir dille anlatmaya koyuldu: "Kemiklerinin ne hale geleceğini, ne kadar zamanda toprağa karışacağını kim bilebilir?" Browne bu sözlerle, bu aristokratlara meydan okuyordu; onlar belki bir zamanlar bu dünyada kendilerine güvenli bir yer edinmişlerdi, ziyafetler vermişler, lir çalmışlar ve sabahları uyandıklarında büyük bir güvenle aynada kendilerine bakmışlardı. "Zamanın bize sunduğu afyonun panzehiri yoktur... Nesiller gelir geçer, bazı ağaçlar yaşamını sürdürür, en eski aileler bile üç tane meşenin ömrü kadar yaşayamazlar." Browne'a göre dürüst bir Hıristiyan'ın görevi, insanın değil, "Tanrı'nın tuttuğu kayda göre" yaşamaktır.

Browne'un anlattıkları bize biraz melankolikmiş gibi görünebilir; ancak onun acı sözleri yüksek statüdeki insanlara yöneliktir, bu dünyada hiçbir ayrıcalık edinememiş olanlara değil. Ayrıcalıklı olmayanlar, zaten toplum tarafından görmezden gelinirler ve Browne'ın kastettiği kesimin unuttuğu o acı sondan zaten haberdardırlar. Ölümün zalimce ders vereceği insanlar zengin, güzel, ünlü ve güç sahibi kişilerdir. Bu kişilerin konumları ve sahip oldukları dünyevî mallar Hıristiyan bakış açısına göre onları Tanrı'dan uzaklaştırmıştır.

On sekizinci yüzyılın ortalarında İngiltere'de, Browne'ın dillendirdiği bu Hıristiyan ahlakını temsil eden bir grup şair çıktı ortaya. "Mezar Ekolü" adı verilen akımın temsilcisi olan

bu şairler, kilise mezarlığında ay ışığında dolaşırken ölümün gücü üzerine düşünen bir anlatıcının dilinden yazdılar şiirlerini. Mezarların yanı başındayken, ölümün, dünyevî başarıları ve zaferleri nasıl silip süpürdüğünü düşünmek işten bile değildi. Ancak bu durum şairleri üzüntüye boğmuyor, aksine bastırılmış bir neşe kaynağının ortaya çıkmasına yol açıyordu. Edward Young, şiiri "Gece Düşünceleri"nde (1742), yosunla kaplanmış bir mezar taşının yanı başında, geçmişteki büyük insanların kaderleri üzerine kafa yoruyordu:

Bilge, asil, hükümdar, kral, fatih
Ölüm diz çöktürüyor bunların her birine.
Bir saatlik zafer için bunca hırgür ne diye?
Neden zenginliğin sığ sularında yürüyor,
Şöhrete kapılıp gidiyoruz?
Yeryüzü'nün son durağı:
"Burada yatıyor" yazısı,
Ve en asil şarkısı: "Küller küllere."

Young'ın çağdaşı Robert Blair, bir başka kilise mezarlığında geçen "Mezar" (1743) adlı şiirinde aynı konuya değiniyordu:

Kendimize duyduğumuz güven, başkalarının hayranlığı,
Bizi bir şey olduğumuza ikna ediyor, sinsice,
Türümüzün ortak seviyesini aştığımıza inanıyoruz.
Oysa mezar, boşa çıkarıyor pürüzsüz övgüleri
Ve tıpkı bir dostun acı söylemesi gibi,
Ne olduğumuzla yüzleştiriyor bizi.

Mezar Ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olan Thomas Gray'in "Bir Köy Mezarlığında Ağıt" (1751) adlı şiirinde de aynı mesajı başka dizelerde okumak mümkündü:

Armaların gururu, gücün debdebesi
Ve bütün o güzellik, zenginliğin getirdiği:
Kaçınılmaz sona varınca hepsi bir.
Zafer yolları önünde sonunda mezara varıyor.

Toplumun kötü davrandığı kişiler için, herkesin kaçınılmaz bir biçimde aynı sona varacakları düşüncesi, bir savunma, bir öçtür.

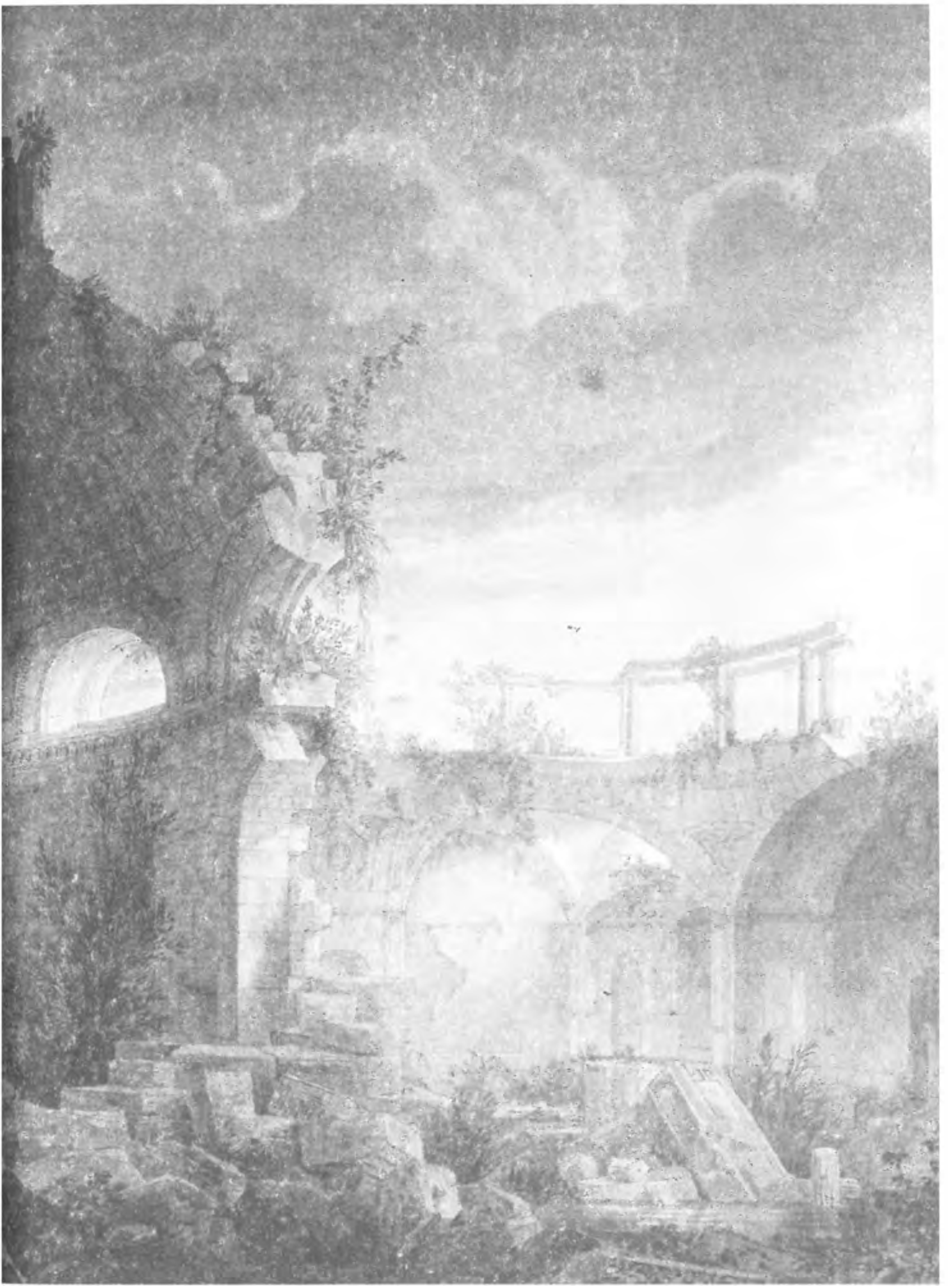
Kendi medeniyetlerinin harabeye dönmüş hallerini konu edinen ressamların da çıkış noktası, bu şairlerinkine benzer; onların resimleri de çağın zaferlerine karşı bir uyarı, bir ceza niteliğindedir. On sekizinci yüzyıl ressamlarından Hubert Robert, modern Fransa'nın görkemli binalarını harabeye dönmüş halde tasarlayıp, kendi imgelemindeki harabelerin resimlerini yapmaya öylesine meraklıydı ki kendisine "Robert des Ruines" (Yıkıntıların Robert'i) lakabını uygun görmüşlerdi. İngiltere'de ise Robert'in çağdaşı Joseph Gandy, Bank of England'ı çatısı çökmüş bir halde resmedip bir hayli ün kazandı.

Bundan yetmiş yıl sonra Gustave Doré, yirmi birinci yüzyılın Londra'sını hayal ettiği gibi aktardı tuvale. Resim, antik Roma'nın sonradan yapılmış çizimlerini andırıyordu. Tablodaki yıkıntıların hemen önünde bir Yeni Zelandalı oturuyordu (Doré'nin zamanında Yeni Zelanda'nın, geleceği temsil ettiği düşünülüyordu). Resimdeki Yeni Zelandalı, o zamanlar daha yepyeni olan Cannon Street istasyonunun eskizini çizmekle meşguldü; tıpkı İngilizlerin Atina'ya ya da Roma'ya gidip Parthenon ya da Kolezyum'un eskizlerini çizmeleri gibi. On sekizinci yüzyıldan itibaren benzer duygularla harekete geçen seyyahlar, geçmişin harabelerini gözlemlemek üzere yollara düştüler ve Truva, Korint, Paestum, Thebai, Miken, Knossos, Palmira, Baalbek, Petra ve Pompei'deki tarihî yıkıntıları ziyaret ettiler. Ruhun inişli çıkışlı ve nadir rastlanır duy-

Hubert Robert,
Louvre Sarayı Büyük Galeri'nin Harabeye Dönmüş Hali, 1796

Joseph Gandy, İngiliz Bankası Rotunda'sının Yıkılmış Hali, *1798*

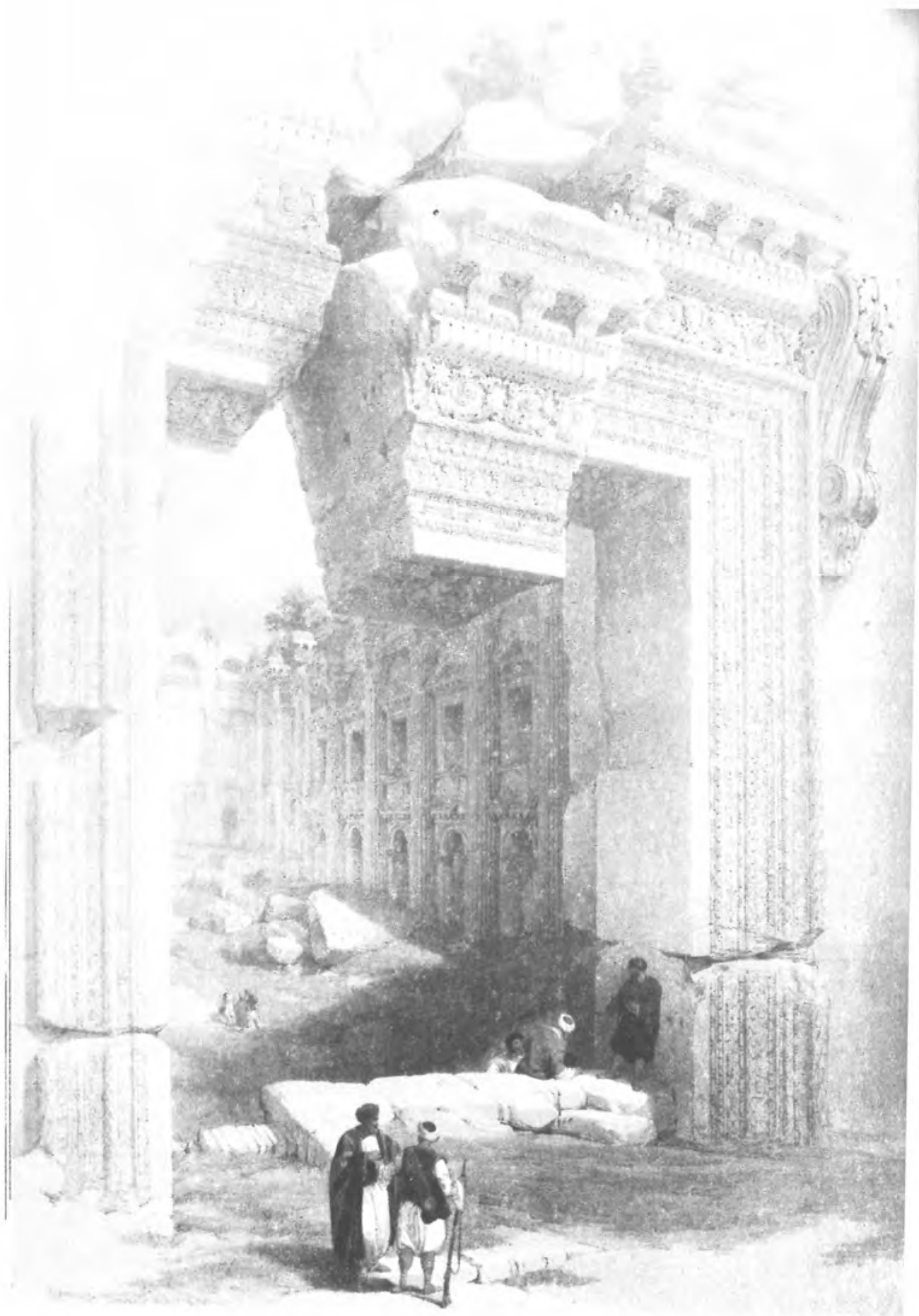
gulanımlarına birleşik sözcüklerle karşılık bulmak konusunda usta olan Almanlar (*Weltshmerz, Schadenfreude, Wanderlust* gibi), eski yapılar karşısında insanda uyanan duyguları da bir biçimde karşılayan yeni terimler türettiler: *Ruinenempfindsamkeit, Ruinensehnsuct* ve *Ruienenlust* gibi. Goethe 1787'nin Mart ayında Pompei'yi iki kez ziyaret etti. "Dünya nice felaketlere tanık oldu", diye yazdı Napoli'de, "ama yeni kuşakların en çok işine yarayan felaketti bu." Stendhal de, tıpkı Goethe gibi, antik şehirlerdeki gezintilerinin hafızasına kazındığını anlatıyor, "Ne harika sabahlarım oldu Kolezyum'da, devasa yıkıntıların içinde kendimi kaybetmiş bir halde dolaşırken..." diyor, yıkıntılar içinde seyahat etmeyi "hafızanın üretebildiği en yoğun haz" olarak tanımlıyordu. Hatta Stendhal'e göre Kolezyum'un harabeleri, geçmişteki sağlam halinden daha güzeldi belki de.

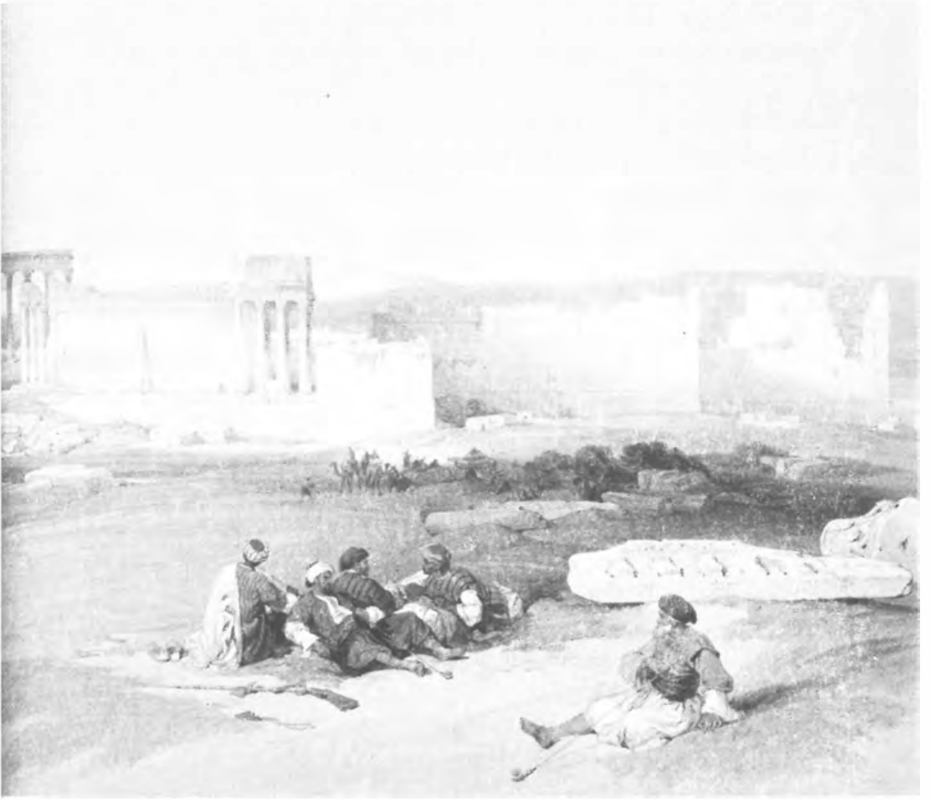
Shelley'nin Ozymandias (1818) adlı eserinde, Mısır firavunu İkinci Ramses'in bir heykelinin altındaki yazıda şöyle der: "Benim adım Ozymandias, krallar kralıyım / bakın neler yaptım, siz Kudretliler, ve siz zavallılar!" Ancak kudret sahibi kişilerin de fakirlerin de üzülmelerine pek gerek yoktur, çünkü bir süre sonra İkinci Ramses kendini paramparça yerde bulur: "O muazzam yıkıntı / Çürümeye yüz tutmuşken / etrafında uçsuz bucaksız, çırılçıplak / dümdüz, yapayalnız uzanır kumlar."

Yıkıntılar, dünyevi gücün bize sunduğu ödüller uğruna akıl sağlığımızı yitirmemiz gerektiğini hatırlatırlar. Eski yapıları seyre dalmışken, başarılarımızla ilgili endişelerimiz gevşer biraz. Başkalarının gözünde başarısız insan durumuna düştüysek, bizim şerefimize heykeller dikilmemiş, bizim için anma yürüyüşleri düzenlenmemişse ne çıkar? En son katıldığımız bir toplantıda falanca bizim yüzümüze gülmediyse ne

Gustave Doré, Yeni Zelandalı, *1871*

COMMERCIAL

Üstte: *David Roberts,* Baalbek'in Genel Görüntüsü, *1842*
Solda, *David Roberts,* Baalbek'te Bir Kapı, *1842*

fark eder sanki? Her şey önünde sonunda yok olmaya mahkumdur ve bir süre sonra Yeni Zelandalılar şimdi yaşadığımız bulvarların ve ofislerin harabeye dönmüş hallerinin karşısına geçip eskizlerini çizecekler. Sonsuzluk göz önüne alındığında, bizi üzen ve canımızı sıkanların hiçbir önemi kalmaz birden.

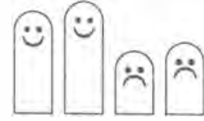
Yıkıntılar, hırslarımızı, mükemmellik arayışımızı ve tatmin olma çabamızı bir kenara bırakmaya yönlendirirler bizi. Zamanı yenemeyeceğimizi, yıkımın güçlü ellerinde oyuncak olduğumuzu hatırlatırlar. Yıkım öyle güçlüdür ki onu yenmek olanaksızdır. Zaman zaman zafer kazanabiliriz belki, yalnızca birkaç yıl için bu kaosa bir nebze olsun düzen getirdiğimiz düşüncesine kapılırız, ama çok geçmeden her şey ilk çağlardan beri kaynayan o kazanın içinde kayboluverir. Bu düşünce bizim yüreğimizi ferahlatır; çünkü endişelerimizin temelinde, aslında pek mühim insanlar olduğumuz, çok önemli projeler peşinde olduğumuz gibi abartılı birtakım duygular vardır. İdeallerimiz bize eziyet eder, yaptığımız işlerin belli bir ağırlığı olduğu düşüncesi canımıza okur.

Hıristiyan ahlakçıları, iyimser bakış açısının söylediğinin tam aksine, her şeyin aslında varabileceği en kötü noktaya varacağını söylerler: çatı çökecek, banka harabeye dönecektir, biz de öleceğizdir, sevdiğimiz herkes bu dünyadan silinip gidecek, başarılarımız, hatta isimlerimiz bile yerin derinliklerini boylayacaktır. İşte bu düşünce endişeli yüreğimize biraz su serper çünkü içimizden bir ses, sefaletimizin aslında nasıl da hırslarımızın büyüklüğüyle doğru orantılı olduğunu fısıldar bize. Kendi minicik statü endişelerimize, binlerce yıllık bir zaman dilimini göz önünde bulundurarak baktığımızda, az bulunan, gönül ferahlatan bir etki doğar: Kendi önemsizliğimiz, apaçık gözümüzün önündedir artık.

7

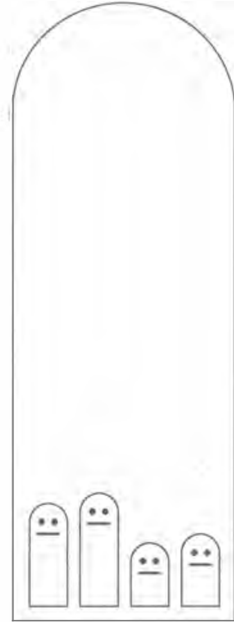
Tıpkı harabeler gibi, muazzam büyüklükteki doğal güzellikler de endişelerimizi biraz olsun dindiren bir etki yaratırlar. Çünkü harabeler zamanın sonsuzluğunu, yüce doğal güzellikler de mekanın sonsuzluğunu temsil ederler. Onların yanı başında durduğumuzda, zayıf ve kısacık ömürlü bedenlerimiz, güvelerin ya da örümceklerin bedenleri gibi önemsiz görünür gözümüze.

İnsanlar arasındaki farklar ne kadar fazla olursa olsun, büyük çöllerin, yüksek dağların, buzulların ve okyanusların oranlarıyla karşılaştırıldığında çok küçük kalır. Yeryüzünde, iki insan arasındaki çeşitliliğin alay edercesine küçük görünmesine yol açan doğal güzellikler vardır. Bu muhteşem görüntülerin önünde vakit geçirmek, sosyal hiyerarşideki önemsiz konumumuzla ilgili endişelerden sıyrılmamıza yardımcı olur; bütün bir kozmosla karşılaştırıldığında insanların ne denli küçük oldukları düşüncesi yüreğimizi avutur.

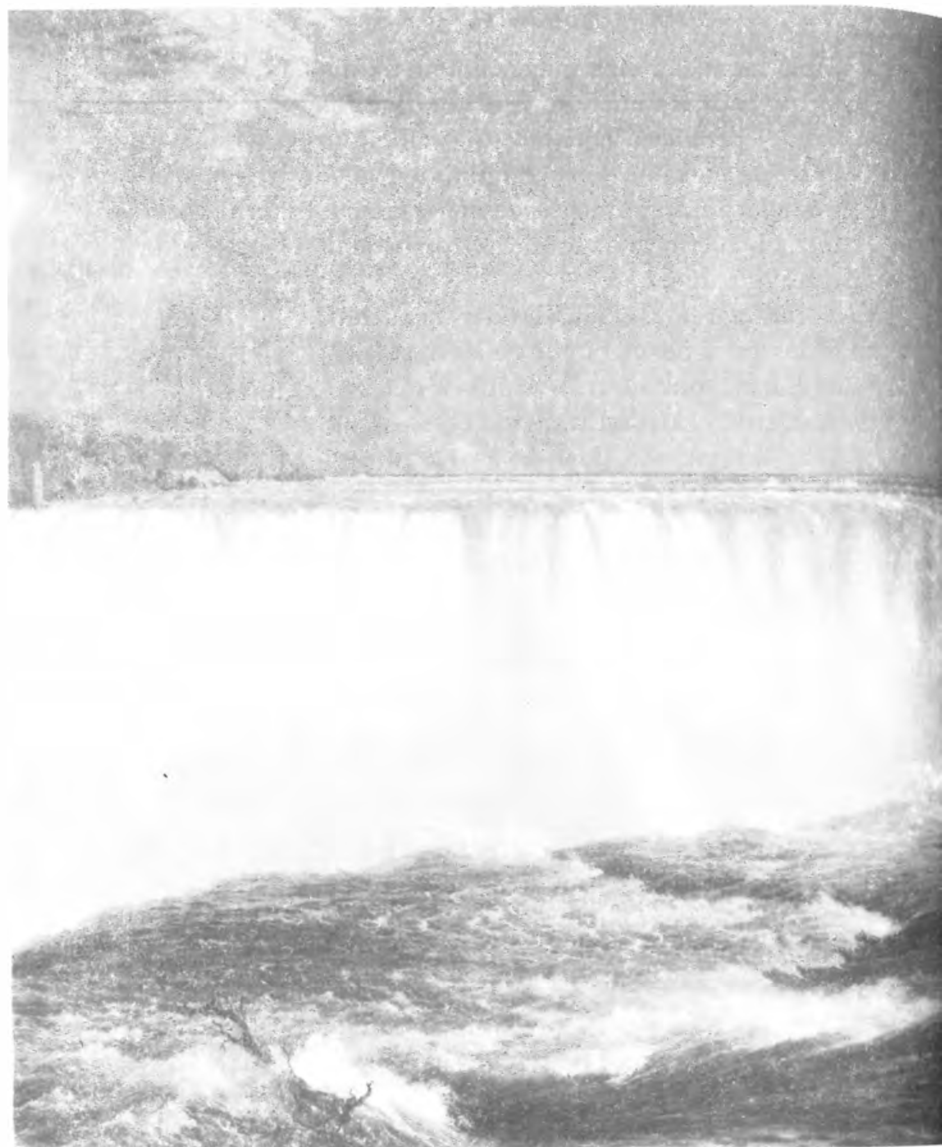

Şekil 3

Önemsizlik hissini yenebilmek için, kendimizi daha önemli bir konuma getirmeye uğraşmak yerine, herkesin eşit derecede önemsiz olduğunu kavramak gerekir. Bizden birkaç milimetre daha uzun olan insanları kafaya takmak yerine (şekil 3), binlerce kat büyük şeylerin karşısında hayranlık duymayı seçebilir, hayranlık duyduğumuz şeye de sonsuzluk, evren ya da (basitçe ve çok daha işe yarar bir biçimde) Tanrı adını verebiliriz (şekil 4).

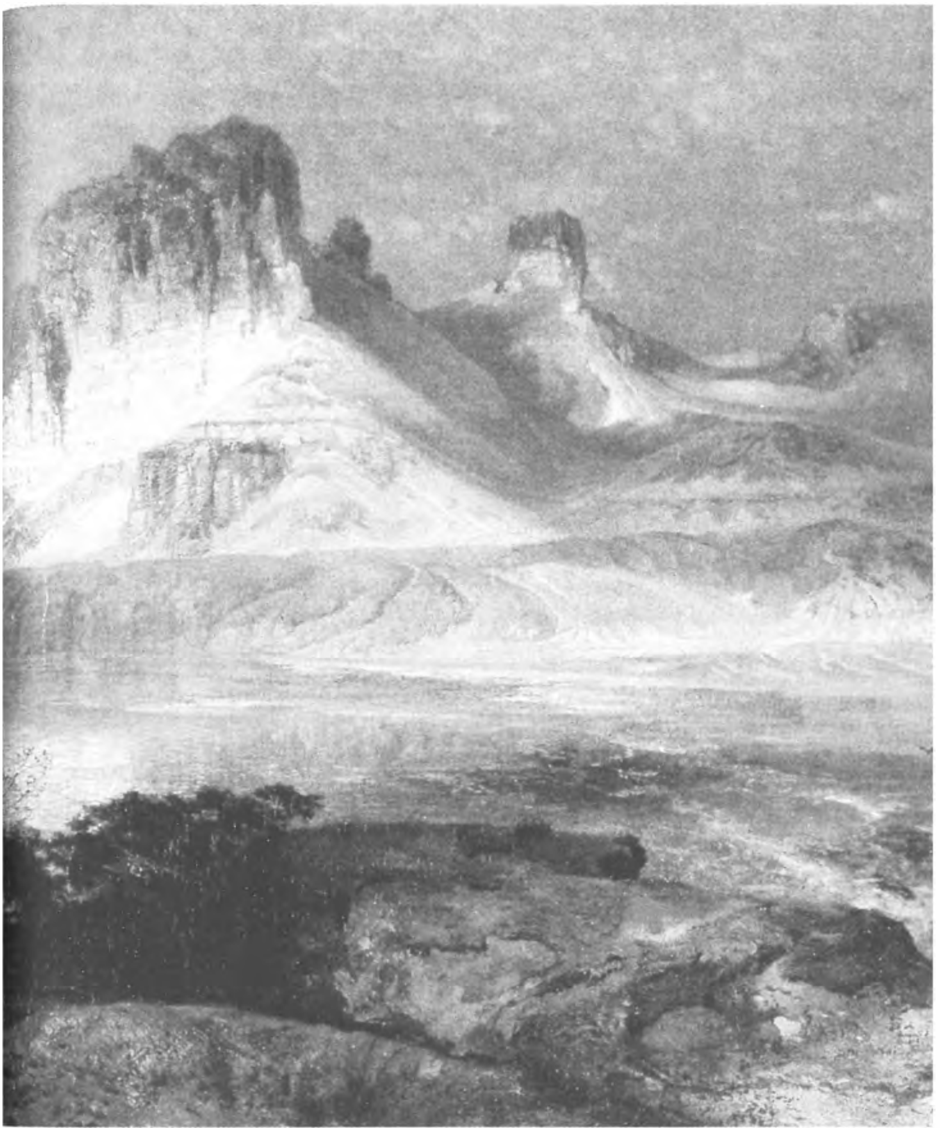
Şekil 4

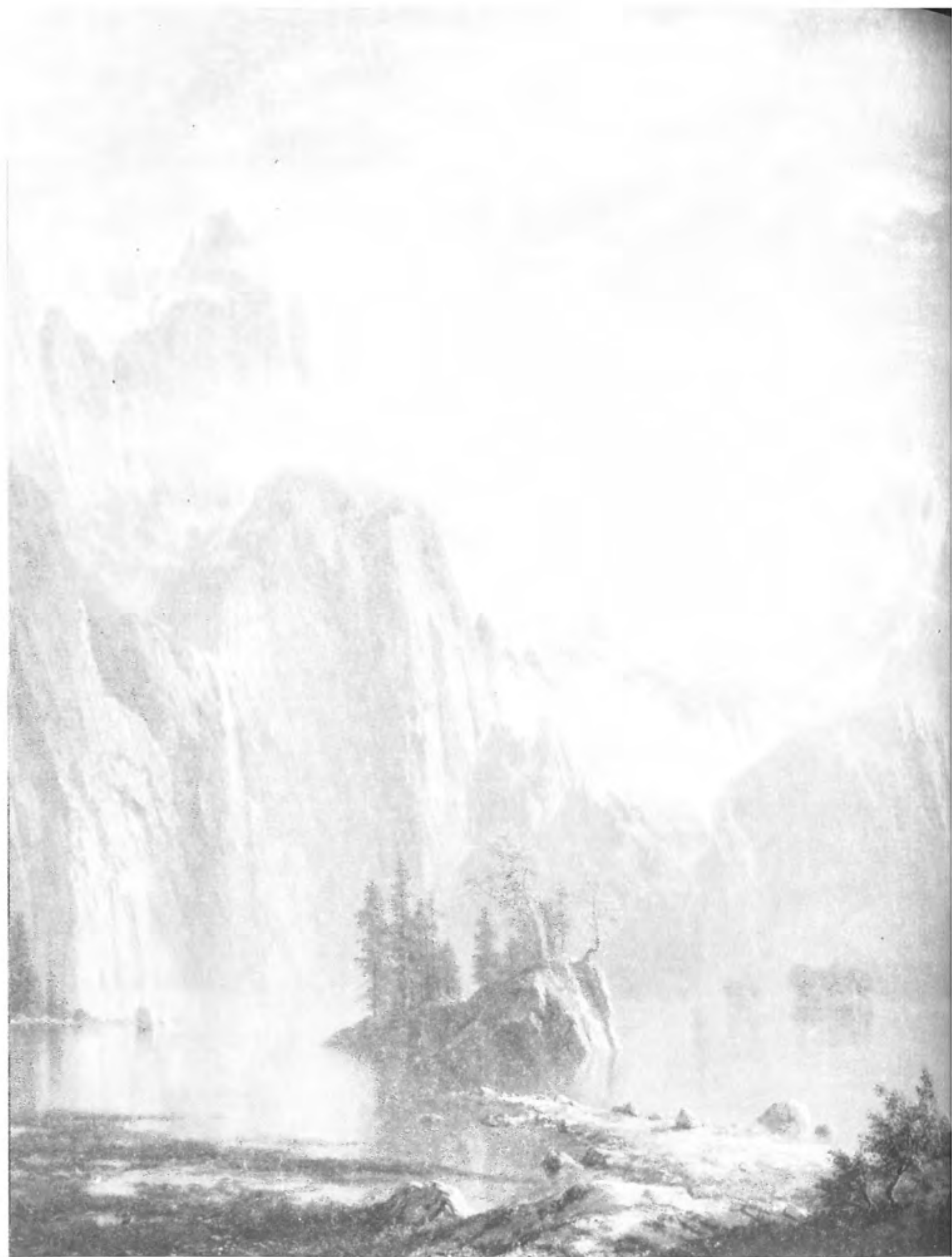

Frederic Edwin Church, Niagara, *1857*

Thomas Moran, Nearing Camp, Kolorado Nehri'nde Akşam, Wyoming, *1882*

Albert Bierstadt, Batı'da Bir Manzara, *1869*

8

Önemsizliğin yarattığı endişeleri tedavi edebilmek için başvurulacak en etkili yollardan biri (gerçekte ya da sanat eserleri yoluyla) doğal güzelliklerle dolu kutsal yerlere seyahat etmektir.

Cemaat

1
Modern laik toplumlarda oldukça etkili olan bir kanadın bakış açısına göre, "herkes gibi olmak"tan daha zavallı bir kader düşünülemez. Çünkü "diğer herkes" başlığının altında, vasat insanlar, toplumun genel çizgisinin dışına çıkamayanlar, halk kitlesi ve sıkıcı insanlar vardır. Oysa kafası çalışan bir bireyin temel amacı, kendisini kalabalıktan sıyırabilmek ve yetenekleri izin verdiği ölçüde toplumun dışında bir yerlerde "sivrilebilmek"tir.

2
Oysa Hıristiyan düşüncesine göre herkes gibi olmak kesinlikle felaket demek değildir. Çünkü İsa'ya göre bütün insanlar, ister kıt zekalı, ister yeteneksiz, ister cahil olsun, Tanrı'nın yarattığı varlıklardır ve O'nun sevgisine layıktırlar. Aziz Peter'e göre herkes "ilahi doğadan" bir pay alma yetisine sahiptir; bu düşünce birtakım insanların doğuştan sıradan, diğerlerinin de doğuştan muzaffer oldukları düşüncesine ciddi bir karşı çıkıştır. Hıristiyanlık, hiçkimsenin Tanrı'nın sevgi çemberinin dışında kalmadığını söyler ısrarla. Böylece ilahi otorite, ortak saygı kavramına dayandırılır. Başkalarıyla aramızdaki ortak özellikler, kendimizde en çok sevdiğimiz ve önemsediğimiz özellikleri de içerir mutlaka.

Hıristiyanlık, insanlar arasındaki yüzeysel farkların daha da ötesine bakmamız gerektiğini hatırlatır, bir çeşit cemaat ve akrabalık hissinin doğabilmesi için ortak evrensel özelliklere odaklanmamızı söyler bize. İnsanlar zalimdir, sabırsızdır, kimileri ahmak kimileri akıllıdır; ancak hepimizin birtakım kırılganlıkları paylaştığı düşüncesi bizi bir arada tutmalı, ayrı-

lıkları engellemelidir. Yüzeydeki kusurlarımızın altında, hepimizde ortak olan iki temel özellik vardır: korku ve sevgiye duyduğumuz arzu.

İsa, etrafımızdaki insanlarla kendimizi eşit görebilmemiz için bize bir yol öneriyordu: yetişkinlere çocuklara baktığımız gibi bakmak. Yetişkinleri sanki onlar birer çocukmuş gibi hayal ettiğimizde, onların karakterlerine olan bakışımız köklü bir değişime uğrayabilir. Böylece, çocuklara gösterdiğimiz hoşgörüyü ve sempatiyi yetişkinlere de gösterebiliriz; ne de olsa çocukları "kötü" diye nitelemek yerine sevimli bir biçimde "yaramaz" deriz, ukala olduklarını iddia edip sinirlenmek yerine onları "büyümüş de küçülmüş" diye tanımlamayı seçeriz. Bir çocuktan nefret etmek, uyuyan bir insandan nefret etmek kadar zor bir şeydir. Uykudaki insanlar, kapalı gözleri ve tümüyle savunmasız bedenleriyle bizde bir ilgi ve sevgi uyandırırlar; öyle ki trende ya da uçakta yanımızda uyuyakalmış birine uzun uzadıya bakmak utandırır bizi. Uyuyanların yüzleri, bir mahremiyete davet eder bizleri. Bu mahremiyet, sıradan toplumsal ilişkilerin dayandığı medeni kayıtsızlığı sorgulamamıza yol açar. Ancak bir Hıristiyan'ın da ısrarla söyleyebileceği gibi, yabancı diye bir şey yoktur, başkalarının da bizim gibi ihtiyaçları ve zayıflıkları olduğunu yeterince kavrayamamış olmaktan doğan bir yabancılık izlenimi vardır. Hıristiyanlığa göre, bizim temelde "herkes gibi" olduğumuzu algılamaktan daha soylu, daha insanca bir şey olamaz.

3

Diğer insanların illa ki anlaşılmaz ve bize ters olmadıkları düşüncesi, statüye dair kaygılarımızı azaltır. Çünkü toplumda ayrıcalık edinme arzusu, sıradan olmanın getirdiği dehşetengiz endişe tarafından tetiklenir. Sıradan yaşamların aşağılık, yetersiz ve çirkin olduğunu düşündüğümüz ölçüde kendimi-

zi toplumdan ayrı tutma ve sivrilme sevdamız güçlenir. Toplum ne kadar yoz olursa, bireysel başarının albenisi de o kadar güçlü olur.

Hıristiyanlık, ilk ortaya çıkışından bu yana hem teorik hem de pratik anlamda, bir cemaatin üyesi olma hissini geliştirme peşinde olmuştur. Hıristiyanlığın cemaat ruhunu desteklemesi için geliştirdiği yollardan biri, kilise kurumu ve kilise müziğidir. Kilise, bu dinin mensuplarına, etraflarındaki insanlara karşı duydukları yabancılık hissini aşmaları için uygun ortamı sağlar.

Bir katedralin içinde (Hans-Georg Nägeli'ye göre "bütün zamanların ve bütün insanlık tarihinin en yüce eseri olan) Bach'ın *Si Minör Missa*'sını dinlerken, hiç de yabancılık çekmediğiniz bir cemaatin içinde olduğunuzu hissetme şansınız çok yüksektir. Aslında birçok açıdan birbirimizden farklıyızdır: yaşımız, gelir düzeyimiz, kılık kıyafetimiz ve kişisel tarihlerimiz asla bir değildir. Ama *Missa* başladığında, toplumsal bir kimya süreci de başlamış olur. Müzik, o ana kadar farkına varmadığımız veya çok özel olduğunu düşündüğümüz birtakım duyguların ortaya çıkmasını sağlar; içimiz öyle bir rahatlar ki gözlerimiz yaşlarla dolar; bu gözyaşlarını bize bahşettikleri ve ruhlarımızı sarstıkları için besteciye ve müzisyenlere minnet duyarız. Kemanlar, vokaller, flütler, çift baslar, obualar, basonlar ve trompetler, ruhumuzdaki en derin en el değmemiş alanları açığa çıkarırlar. Üstelik, performansın kamuya açık olması, etrafımızdaki insanlara olan bakışımızı değiştirir: onlar da duyduğumuz bu müziğe bizler gibi tepki veriyorlarsa eğer, onlarla ilgili önyargılarımız yanlış olabilir, düşündüğümüz kadar anlaşılmaz yaratıklar değillerdir belki. Onların duyguları da bizimkilerle aynı patikalarda ilerlemektedir, onların da kafasını karıştıran şeyler bizimkiler gibidir. Dış görünüşümüzdeki ya da davranışlarımızdaki farklılıklar her ne olursa olsun, hepimiz ortak bir çekirdeği paylaşırız. *Missa*'yı

dinlerken açığa çıkan ortaklığımızı daha da öteye götürebiliriz. İlk bakışta birbirine tümüyle yabancı olan bir grup insan, koro müziğinin gücüyle çok geçmeden bir grup arkadaşın samimiyetini yakalarlar. Kilise ayini sayesinde bizler, taşlaşmış yüzlerimizin yüzeyselliğinden sıyrılır, arkadaşlarımızın derinlerde nasıl insanlar olduklarını kavramaya başlarız.

4

Etrafımızdaki insanları kavrayışımız her zaman katedraldeki gibi keyifli olmayabilir. Kamusal alan genellikle katedralden çok daha köhne ve korkutucudur; bu yüzden de kamusal alan insanda fiziksel ve psikolojik olarak bir sıyrılıp kurtulma içgüdüsü uyandırır.

İkamet, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi konulardaki yetersizliklerin had safhada olduğu ülkelerde, toplum üyeleri çoğunluğa dahil olmaktan kaçmaya çalışır, kalın duvarların ardına saklanırlar. Yüksek statüye duyulan istek, sıradan bir yaşam sürmenin alçakgönüllülüğüne baskın çıkar; bireyler, şerefli ve rahat ama vasat bir yaşam sürme fikrine teslim edemezler kendilerini.

Ancak yeryüzünde nadir bazı toplumlar vardır ki bunların çoğu güçlü bir Hıristiyan, genelde de Protestan mirasını taşımaktadırlar; işte bu toplumlarda kamusal alan Hıristiyan ilkelerini ve mimarisini yansıtır. Bu yüzden de kamusal alandan sıyrılıp özel bir alana kaçma isteği daha azdır. Kamusal mekanlar ve şehrin sunduğu olanaklar pırıltılı ve şaşaalı olduğu zaman, vatandaşlar kendi özel pırıltılarını yaratma sevdasını yüreklerinde hissetmezler. Böylesi toplumlarda sadece sıradan bir vatandaş olmak, yeterince güzel bir kaderdir. Zürih'te otobüse binip yabancılarla bir yolculuğu paylaşmaktansa bir otomobil sahibi olmak, Los Angeles ya da Londra'da olduğu gibi önemli bir ihtiyaç değildir. Zürih'in o temiz, sıcak,

dakik ve teknik açıdan kusursuz tramvay ağı sayesinde kamusal alanda yapılan yolculuklar çok daha zahmetsiz bir hal alır. Yalnızca birkaç frank karşılığında şehrin bir ucundan ötekine güvenlik içinde, bir imparatoru kıskandıracak kadar rahat bir yolculuk etmek dururken, hiç kimsenin aklına tek başına yolculuk etmek gelmez kolay kolay.

Hıristiyanlıktan alınacak önemli bir ders toplumsal etiğe uyarlanabilir: eğer toplumun her bir üyesinin değerli olduğu hissiyatını benimseyebilirsek ve eğer mekanları ve toplumsal davranışları da bu farkındalıkla inşa edebilirsek, işte o zaman sıradan olma fikri bütün o kasvetinden kurtulur; üstelik böy-

lece bireyin toplum içinde sivrilme ya da kendini kaskatı duvarların ardına hapsetme arzusu da zayıflamış olur. Toplumun psikolojik refahı her şeyden önemlidir artık.

İdeal bir Hıristiyan cemaatinde, galiplerin yanı başında yaşamanın verdiği dehşet; insanlara verilen değerin ve sağlanan kaynakların eşit ölçüde dağıtılması ilkesi sayesinde büyük ölçüde zayıflatılır. Cemaatler sayesinde, başarılı olmakla başarısız olmak, toplumda sivrilmekle zavallıyı oynamak arasındaki ikilik, o acı veren keskinliğini yitirir.

İki Şehir

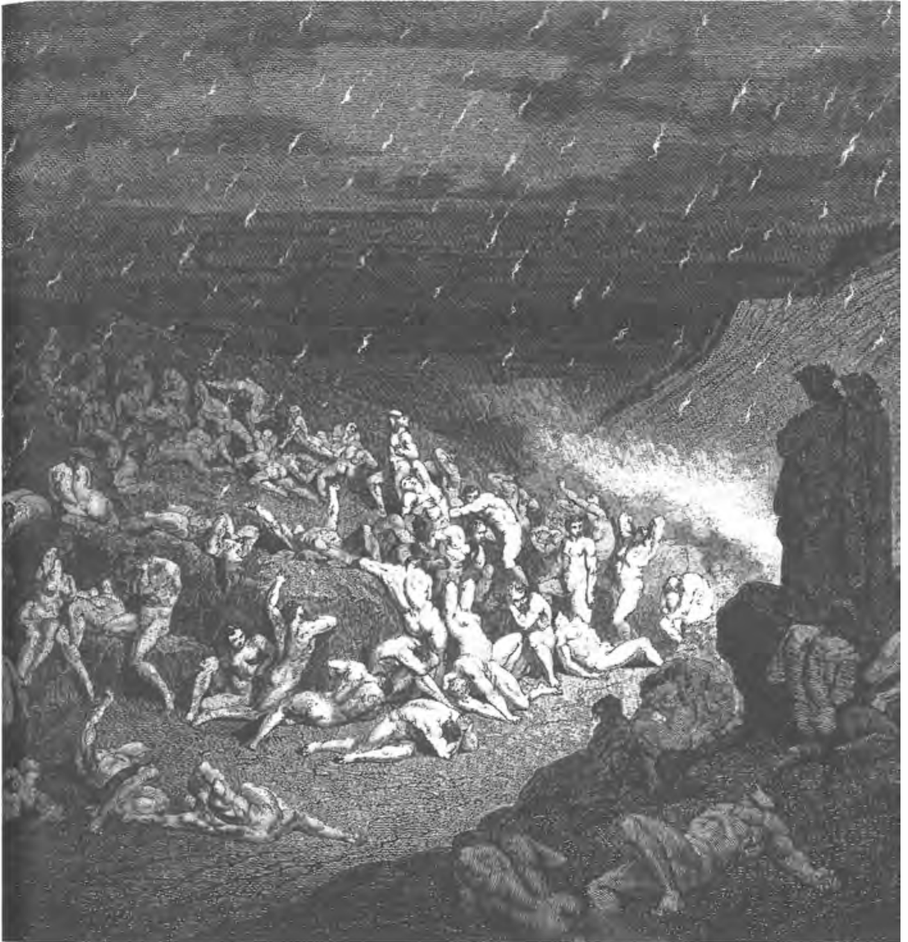
1

Hıristiyanlıkta çok sık karşılaşılan temalardan biri, İsa'nın kariyer seçimidir. Celile'deki marangozlar, niteliksiz, hiçbir güvenliği olmayan ve pek az kazanç sağlayan bir mesleği yürütüyorlardı. Bu açıdan alçak statüye sahiptiler. Buna karşın İsa, marangoz olmanın yanı sıra, Aziz Peter'in deyişiyle "cennetin sağ kolu"ydu, Tanrı'nın oğluydu, gelmiş geçmiş en yüce kraldı, bizi günahlarımızdan kurtarmak için gönderilmişti. Bir kişinin kendi benliğinde böylesine farklı iki kimliği bir arada barındırması; yani hem gezici bir tüccar hem de en kutsal insan olması, Hıristiyanlığın statü fikriyle ilgili nasıl bir yaklaşım sergilediğinin en açık göstergelerinden biriydi. Bu yaklaşıma göre her insan birbirinden tümüyle farklı iki tür statüye sahipti: dünyevi statü ve ilahî statü. Dünyevi statü, kişinin mesleği, geliri ve toplum üyelerinin o kişiyle ilgili görüşleriyle sınırlıyken, ilahî statü kişinin ruhunun niteliğiyle ve Ahiret Günü'nden sonra Tanrı'nın gözündeki yeriyle alakalıydı. Bir kişi dünyevi yaşamda güçlü ve saygıdeğer, ancak ilahi yaşamda son derece yoz ve zavallı olabilirdi. Ya da Luka İncili'ndeki dilenci Lazarus gibi, bir insan dünyevi yaşamda sadece yırtık pırtık giysilere sahipken öteki dünyada ilahî zenginliklerin tadını çıkarıyor olabilirdi.

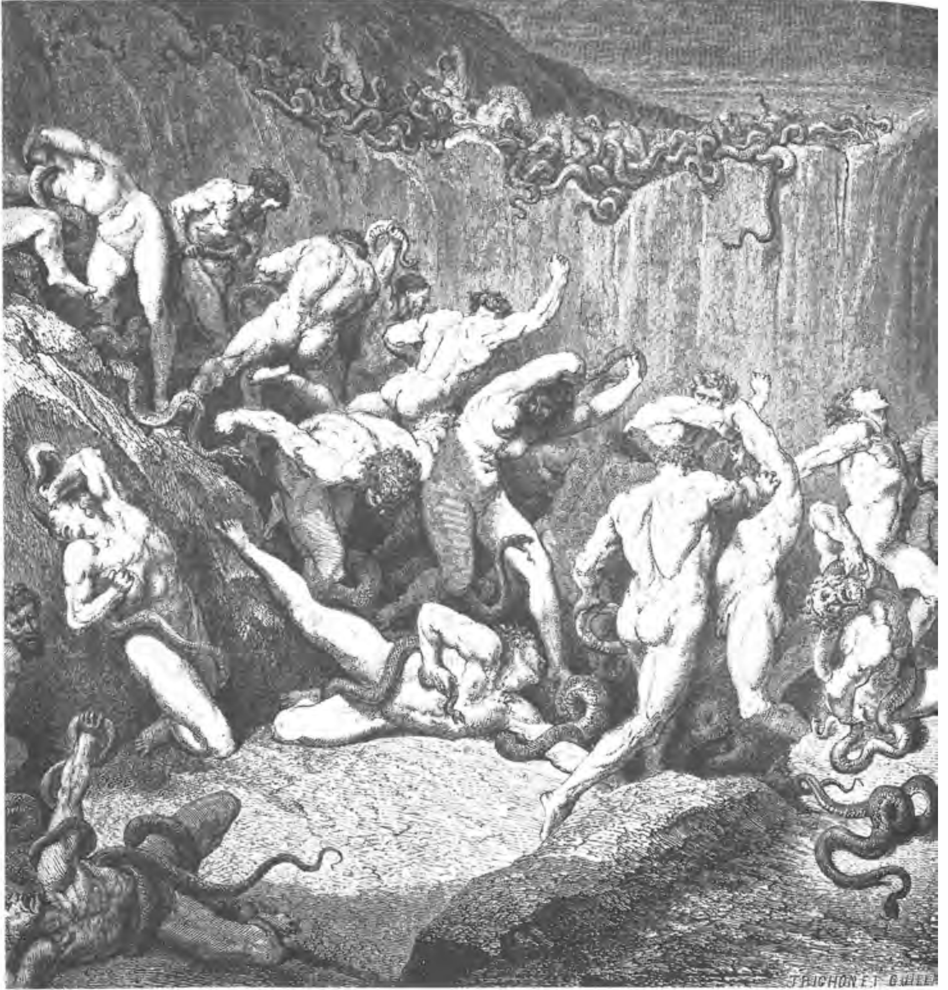
The City of God (M.S. 427) adlı eserde Aziz Augustine, insan eylemlerinin iki bakış açısına göre değerlendirilebileceğini anlatıyordu: Romalı ve Hıristiyan bakış açısı. Romalıların değer atfedip yücelttikleri şeyler (para biriktirmek, evler inşa etmek, savaşlarda galip gelmek gibi) Hıristiyan ahlakında hiçbir şey ifade etmiyordu. Öte yandan Hıristiyan dünyasında yüksek statü sahibi olmak için anahtar değerler, komşularla

iyi geçinmek, alçakgönüllü olmak, fakirlere yardım elini uzatmak ve Tanrı'ya muhtaç olduğunun her daim farkında olmak gibi değerlerdi. Aziz Augustine, bu iki zıt değerler sistemini *Tanrı'nın Şehri* ve *Dünyevi Şehir* adını verdiği iki şehir tarifiyle somutlaştırdı. Bu iki şehir Ahiret Günü'ne kadar iç içe varlığını sürdürüyordu ama yine de birbirinden ayrıydı: kişi Dünyevi Şehir'de bir efendi olmasına karşın göksel şehirde pekala bir uşak konumunda olabilirdi.

Augustine'in görüşlerini bir adım ileri götüren, kimin cennete kimin cehenneme gideceğini, yani Hıristiyan hiyerarşisinin nihai olarak nasıl belirleneceğini ayrıntılı bir biçimde anlatan Dante oldu. *İlahî Komedya* (1315) adlı eserinde Cennet Cehennem ve Araf'ı tasvir etti Dante: cehennem dokuz ayrı kattan oluşmaktaydı, her katta on yedi ayrı daire vardı. Bu katlardan her birinde ayrı bir tür günah cezasını buluyordu. Yine aynı şekilde cennette de on bölüm vardı ve her bir bölüm ayrı bir erdeme ayrılmıştı. Dinî hiyerarşiyle dünyevî hiyerarşi birbirinin tam zıddıydı. Cehennem, bir zamanlar dünyevî yaşamda yüksek statünün keyfini sürmüş bireylere ev sahipliği yapıyordu: generaller, yazarlar, şairler, imparatorlar, rahipler, papalar ve iş adamları şimdi ayrıcalıklarının zırhını üzerlerinden çıkarmışlar, Tanrı'nın kanunlarına karşı geldikleri için inanılmaz işkencelere maruz kalıyorlardı. Cehennemin dokuzuncu katının dördüncü dairesinde, Dante, üç başlı dev Lucifer'in, yaşamları boyu varlık içinde yaşamış ama başkalarını dolandırmış insanları hunharca çiğnediğini anlatıyor, bu kişilerin çığlıklarını işitiyordu. Yedinci katın ilk dairesinde, şair kendini kaynayan bir kan nehrinin kenarında buldu; orada Büyük İskender ve Hun İmparatoru Atilla boğulmamak için debelenip duruyorlardı; bu sırada nehrin kenarında yarı at yarı insan biçiminde yaratıklar ateşli oklar fırlatıyor, onları o korkunç köpüklerin içine göndermeye çalışıyorlardı. Beşinci katta öfkeli otoriter insanlar yer almaktaydı, bir zamanlar

Gustave Doré, Ateş Yağmurunda İşkence Edilen Zalimler, *1861*

Gustave Doré, Yılanların Eziyet Ettiği Hırsızlar, *1861*

öfkeleriyle nice canlar yakmış kişilerdi bunlar, kokuşmuş vıcık vıcık bir lağım çukurunda yüzüyorlardı. Bu sırada üçüncü kattta, yaşarken açgözlülük etmiş insanların üzerine dışkı yağdırılıyordu.

İnsanların dünyevî ve göksel statülerindeki ayrılık, inananların başarıya tek boyutlu bir bakış açısıyla yaklaşmalarını engellemiş oluyordu. Hıristiyanlığın hiyerarşi kavramından tümüyle uzaklaşmak gibi bir derdi yoktu. Daha ziyade, başarıyı ve başarısızlığı daha etik ve maddeci olmayan terimlerle ifade etmeye çalışıyor, fakirliğin iyilikle, alçakgönüllü bir işin de soylu bir ruhla bir arada varolabileceği konusunda ısrar ediyordu. Celileli meteliksiz marangozun ilk inananlarından biri olan Aziz Luka, "bir kişinin yaşamının, sahip olduğu şeylerin bolluğunda saklı olmadığının" farkındaydı.

2

Ancak Hıristiyanlık, spiritüel başarının maddî başarıdan üstün olduğunu vurgulamakla kalmıyor, önünde diz çöktüğü değerleri baştan çıkarıcı bir ciddiyet ve güzellikle donatıyordu: bunun için de ileri düzeyde resim, edebiyat, müzik ve mimarîden güç alıyordu. Daha önceleri yönetenlerin ve yönetilenlerin dünyasında hiç önceliği olmayan birtakım değerleri ve erdemleri somutlaştırmak için sanat eserlerini görevlendiriyordu.

Yüzyıllar boyu en iyi taş işçilerinin, şairlerin, müzisyenlerin ve ressamların yetenekleri, imparatorların zaferlerini ve orduların barbar kitleler üzerindeki kanlı galibiyetlerini övmek üzere görevlendirilmişken, şimdi Hıristiyanlıkla birlikte hayırseverlik ve fakirlere saygı gibi kavramları göklere çıkarmaya hizmet ediyordu. Hıristiyan dönemle birlikte dünyevî değerlerin bir daha hiç övülmediği söylenemezdi elbette; şehirlerdeki şaşaalı saraylar hâlâ paranın, toprak sahibi olmanın

ve gücün albenisini hatırlatıyordu dünyaya. Ancak en azından bir süre için birçok toplumda, şehrin siluetinde beliren en görkemli yapılar, belli bir kraliyet ailesinin ya da şirketin gücünü değil de fakirliğin soyluluğunu öven yapılar olmaya başlamıştı. Ayrıca müzik sanatında da içimizi en çok titreten yapıtlar, bireysel tatmini değil de Tanrı'nın oğlunun çektiği acıları anlatıyordu artık. Tanrı'nın oğlu, öyle acılar çekmişti ki:

> aşağılanmış, hor görülmüş bir kişiydi o,
> kederlerin adamıydı, yakından tanırdı acıyı.
> İsaiah 53.3-5; G.F. Handel, *Mesih* (1741)

Hıristiyanlık; estetik kaynaklar, binalar, tablolar ve ayinlerin yardımıyla dünyevî değerlere karşı bir kalkan oluşturdu ve kendi spiritüel yaklaşımını akıllara ve gözlerimizin önüne taşıdı.

Aşağı yukarı 1130'la 1530 yılları arasında geçen dört yüzyıllık dönemde Avrupa'daki kasaba ve şehirlerde yüzden fazla katedral inşa edildi. Katedraller, sivri kuleleriyle şehirlerin göklerini deliyor, aşağıdaki dükkanları, sarayları, büroları, fabrikaları ve evleri gölgede bırakıyordu. Pek az yapının yarış edebileceği bir ihtişamları vardı; yarattıkları ortam ise her kesimden insana, bir araya gelip başka mimari yapıların içinde akıllarına bile gelmeyecek birtakım alışılmadık konularda düşünme şansını sunuyordu: hüzün, masumiyet, kırılganlık ve merhamet gibi. Şehrin diğer yapıları (yerleşim, beslenme, dinlenme, makinelerden faydalanma ve onları geliştirme gibi) dünyevî ihtiyaçları karşılayadursun, katedrallerin yegane amacı aklı egoistçe projelerden arındırmak, Tanrı'ya ve Tanrı sevgisine yönlendirmekti. Dünyevî işlere gömülmüş olan şehirliler, günün her zamanki akışı içinde bir an için bile olsa bu devasa yapıların siluetlerine bakıp, sıradan hırsların otoritesi-

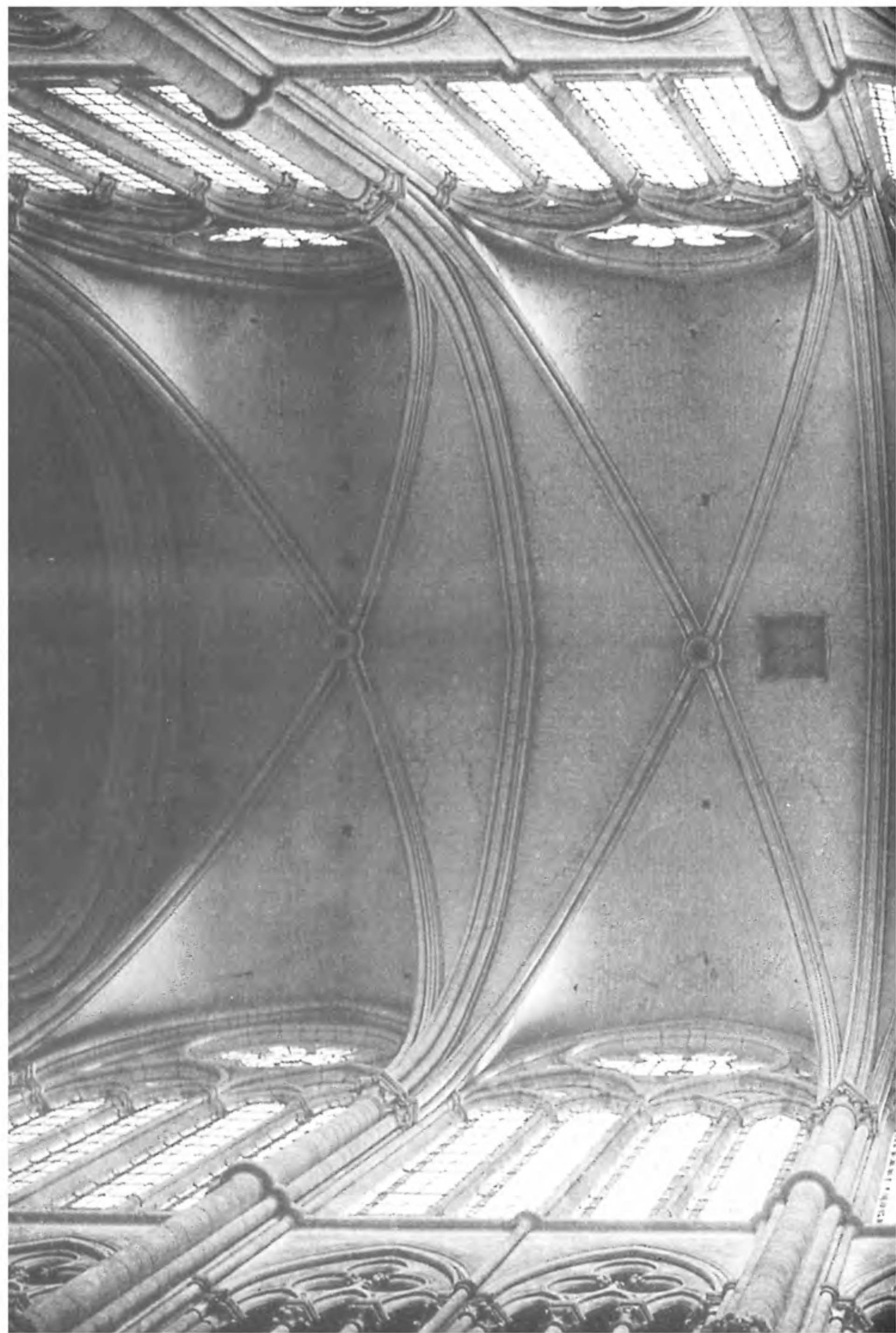
ne meydan okuyan bir bakış açısının varlığını hatırlayabilirlerdi. Örneğin Chartres Katedrali gibi kuleleri 105 metre yüksekliğe tırmanan ve otuz dört katlı bir gökdelenin yüksekliğine yaklaşan bir katedral, evi barkı olmayanların meskeni olarak algılanabilir, onların öteki dünyada sefasını sürecekleri harikalardan biri olarak görülebilirdi. Kendi fiziksel koşulları ne derece kötü olursa olsun, gönüllerinin bağlı olduğu bir katedral vardı en azından. Katedralin güzelliği, evsiz barksızların içsel değerlerinin yansımasıydı; vitrayları ve tavanı, İsa'nın yaymak istediği mesajın renklerini canlandırıyordu.

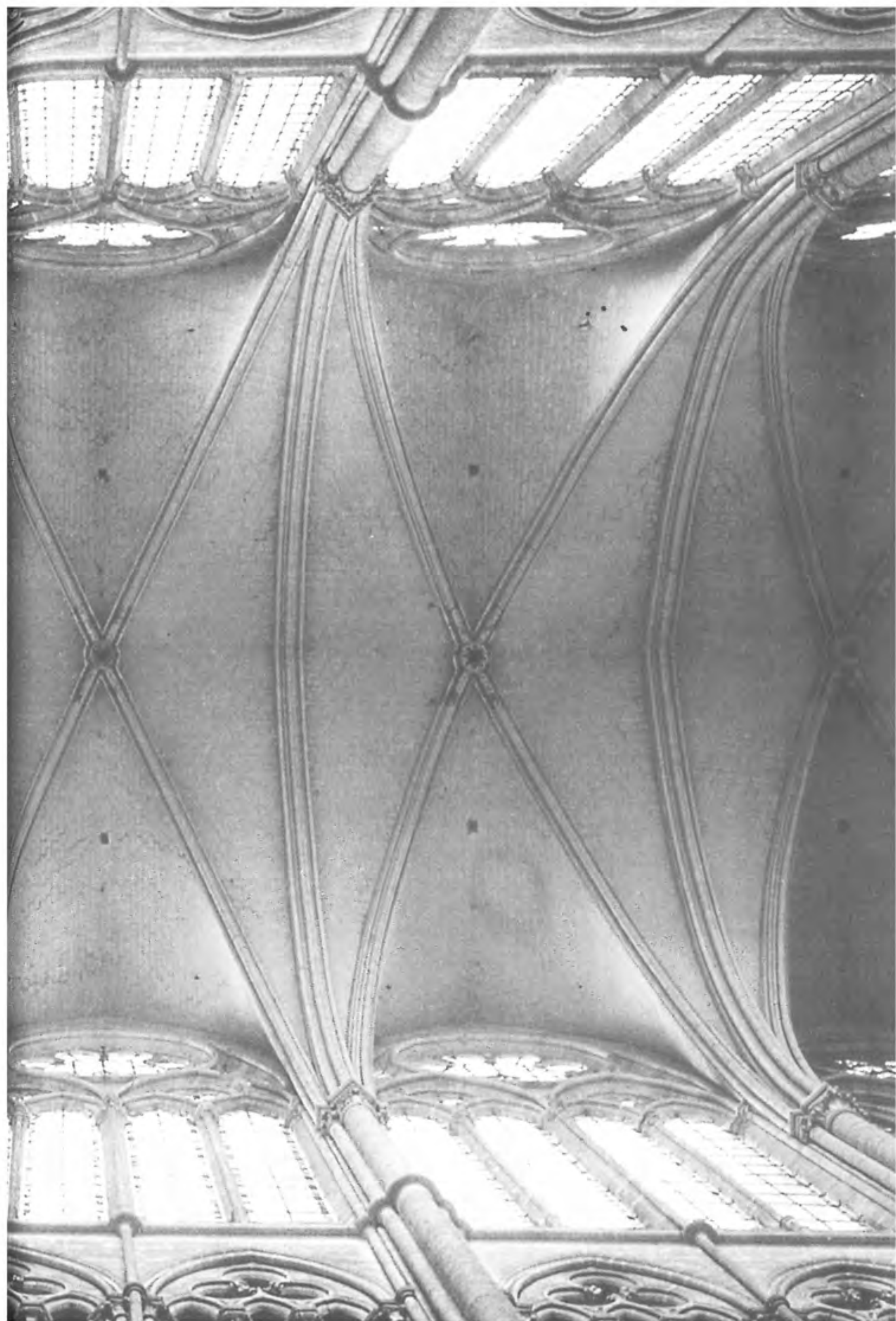
3

Hıristiyanlık Dünyevî Şehir'i ve onun değerlerini ortadan kaldırmayı beceremedi elbette. Ancak zenginlikle erdemlilik arasında bir ayrım olduğunu hâlâ teslim ediyorsak eğer ve hâlâ insanların önemli olmalarının yanı sıra iyi insanlar olup olmadıklarını da sorguluyorsak, bu büyük ölçüde, bir dinin etkilerinin Batılı bilince damgasını vurmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlığın hizmetindeki sanatkâr ve zanaatkârların üstün zekaları sayesinde, bu dinin değerleri kalıcı bir form edinmiş; taşlar, camlar, sözcükler ve imgeler aracılığıyla bu değerler bizim gözümüzde gerçeklik kazanmıştır.

Dini yapılar dışındaki binaların bize durmaksızın dünyevî gücün ne kadar önemli olduğunu fısıldadığı bir dünyada, büyük kasaba ve şehirlerin siluetlerindeki katedraller, tinin öncelikleri için hayalî meskenler sağlar.

V.
BOHEMLİK

Lee Miller, *Le Déjeuner sur l'Herbe*, 1937. Sürrealist bir grup, Fransa'da Mougins'de piknikte. Solda: Nusch ve Paul Eluard. Sağda: (alttan üste doğru) Ady Fidelin, Man Ray ve Roland Penrose.

1

On dokuzuncu yüzyılın başında Batı Avrupa ve Amerika'da bir grup insan çıktı ortaya. Bu insanlar genellikle oldukça basit giyiniyor, şehrin ucuz semtlerinde yaşıyor, çok kitap okuyor, parayı da fazla önemsemiyordu. Birçoğu melankolikti, sanata gönülden bağlıydılar, duygulanımların peşindeydiler, iş güçle ve maddî başarıyla ilgilenmiyorlardı. Bazıları toplumun genel yargılarına aykırı bir cinsel yaşam sürüyor, kadınların bazıları da (o zamanlar henüz moda olmamasına karşın) saçlarını kısacık kesiyordu. İşte bir süre sonra bu insanlara "bohem" denildi. Bu sözcük bir zamanlar, (kökenlerinin yanlış bir düşünceyle Orta Avrupa olduğuna inanılan) çingenelere gönderme yapmak üzere kullanılıyordu; ancak sonraları özellikle Henry Murger'in Paris kafelerindeki ve tavan aralarındaki deneyimlerini anlattığı *Scènes de la vie de Bohême* (1851) adlı eserinden sonra yeni bir anlam edindi. "Bohem" denince, şu ya da bu nedenle burjuvazinin saygınlık ölçütlerine uyum sağlamayan insanlar akla geliyordu artık.

Başlarda bohemlik, koskocaman bir kilise gibiydi. Bohemlik üzerine ilk yazıları kaleme alan yazarlar, bohemlerin toplumun her kesiminde yer aldığını söylüyorlardı: erkekler, kadınlar, fakirler, zenginler, şairler, avukatlar, bilim insanları ve işsizler bohem olabilirdi pekala. Arthur Ransome, *Bohemia in London* (1907) adlı eserinde şöyle söylüyordu: "Bohemlik her yerde: bir yer değil o, bir yaklaşım." Bohemler Cambridge'de, Massachusetts'te ya da California Venice Beach'teydiler; kimilerinin hizmetçileri vardı, kimileri sessiz sakin göllerin kenarında yaşardı; gitaristler de bohem olabiliyordu, biyologlar da; kimileri gayet muhafazakar bir görünüşe sahipti, kimile-

riyse ay ışığında çıplak yüzme meraklısıydı. "Bohem" ifadesinin son iki yüzyıldır ortaya çıkmış bir sürü sanatsal ve toplumsal olguya uyabileceğini söylemek mümkündü; Romantiklerden tutun Sürrealistlere, Beatniklerden Punklara, Situationistlerden Kibbutzniklere kadar birçok akım "bohem" tanımına uyuyordu ancak bütün bohemleri aynı çatı altında toplayacak tanımlamalar oluşturmak olanaksızdı.

1929 yılında Londra'da bohem şair Brian Howard evde bir parti verdi ve parti davetiyesine kendi hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeylerin listesini bastı. Davetiyedeki liste, ağırlıklı olarak yirminci yüzyıl İngiliz özelliklerini yansıtmasına karşın, bohemlerin tarihleri boyunca sahip oldukları eğilimleri ve korkuları da sıralamış oluyordu:

HİÇ HOŞLANMAM	BAYILIRIM
Bayanlar ve Baylar	Erkekler ve Kadınlar
Devlet Okulları	Nietzsche
Sosyeteye yeni tanıştırılan kızlar	Picasso
	Kokoschka
Hayvan dövüşlerini izleyen sadist alçaklar	Jazz
"Evlenmek için hazır ve nazır bekarlar"	Akrobatlar
	Akdeniz
Misyonerler	D.H. Lawrence
"Kötü bir ünleri olduğu için" filancayla tanışamıyorum diye üzülenler	Havelock Ellis
Kır evlerinde moronların ve burnu havada tiplerin kol gezdiği partilerde tanışılan genç adamlar	Ruhlarının ölümsüz olmadığının bilincinde olan insanlar; ölümden sonra yeniden dirilmek gibi saçmalıkların olmayacağını, hiçbir şeyin kusursuza varmayacağını bilen ve HİÇBİR ŞEY beklemeyenler

Brian Howard ve arkadaşlarının hoşlanmadıkları şeyler, tek bir sözcükle özetlenebilirdi aslında: burjuvazi. Burjuvalarla aynı zaman diliminde (yani 1815'te Napolyon'un yenilgisinden sonraki dönemde) tarih sahnesine çıkan bohemler, burjuvaziye karşı duruyor, onları aşağılarken de sözlerini hiç sakınmıyorlardı.

"Burjuvadan nefret etmek, bilgeliğin başlangıcı demektir" demişti Gustave Flaubert, ki böylesi bir söz söylemek, on dokuzuncu yüzyılda yaşayan bir Fransız yazarı için oldukça tipik bir davranıştı. Flaubert için burjuvaya karşı duyulan nefret, bir kadın oyuncuyla gönül macerası yaşamak veya doğuya seyahat etmek kadar normaldi. Flaubert, burjuvaziyi burnu havada olmakla, maddiyatçılıkla, kinik ve aşırı duygusal olmakla, önemsiz ayrıntılar içinde boğulmakla suçluyordu. Yazara göre burjuvalar, kavunun sebze mi meyve mi olduğunu, başlangıç yemeği olarak mı (Fransız usulü) yoksa tatlı niyetine mi (İngiliz usulü) yenmesi gerektiğini asırlarca tartışabilirlerdi. Burjuvalardan hiç hoşlanmayan bir başka yazar olan Stendhal, "iki burjuvanın sohbeti çirkin ayrıntılarla dolu" demişti, "belli bir süre dinlemek zorunda kaldığımda öfke duymaya başlıyorum."

Ancak bohemliği burjuvaziden ayıran asıl noktalar sohbet konuları ve tatlılar değildi aslında, kimin yüksek statüyü hak ettiği ve hangi nedenle hak ettiği sorularına verilen cevaplardı. Başından beri bohemler, ister köşklerde ister tavan aralarında oturusunlar, on dokuzuncu yüzyılın doğurduğu ekonomik ve meritokratik statü sistemine karşı çıkmışlardı.

2

Çelişkinin can damarı, bir yanda dünyevî başarılara öte yanda duyarlılığa verilen değerlerin zıtlaşması oldu. Burjuvalara göre başarı, ticarî başarılar ve şan şöhret anlamına geliyordu;

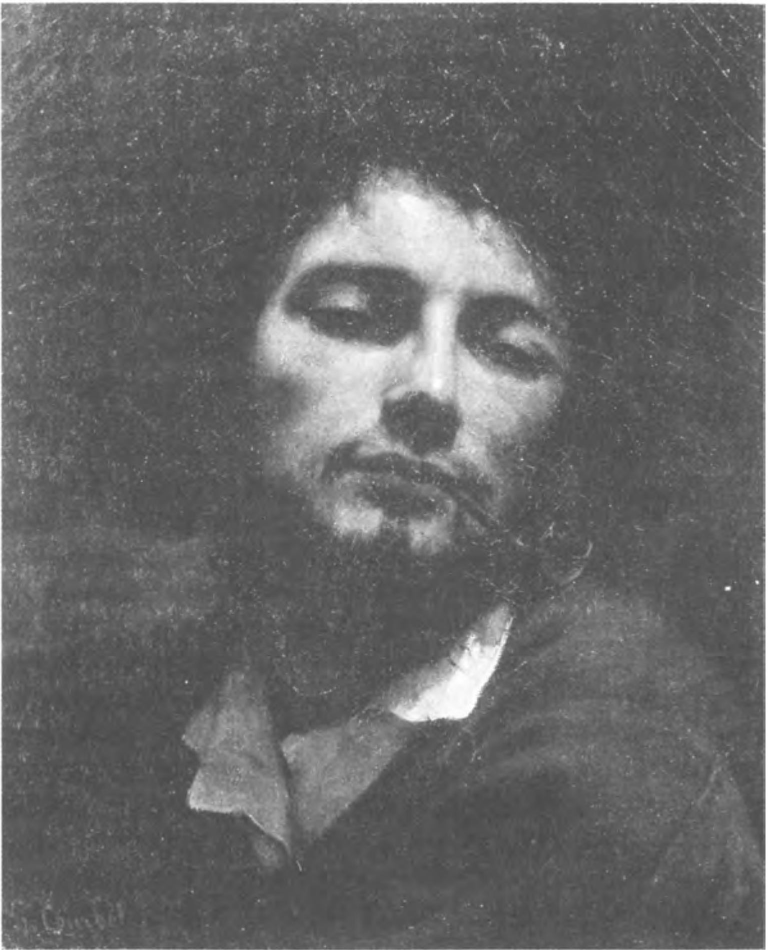
bohemler içinse önemli olan tek şey dünyaya karşı algıları açık tutmak ve duyguların o en büyük şölenine bir izleyici ya da katılımcı olarak dahil olmaktı. Bu şölen, sanatın ta kendisiydi. Sanatla haşır neşir olmak bohemler için şık elbiseler ve evlere sahip olmaktan daha önemliydi. Bohem değerler sistemine kendini adamış insanlar, yazabilmek, resim ya da müzik yapabilmek, seyahat edebilmek ve arkadaşlarıyla beraber olabilmek için düzenli bir işe girmeyi reddetmiş ve toplumun saygısını kazanmayı gözden çıkarmışlardı. Onlar, dıştan bakıldığında toplumun çizgisine ayak uydurmayan insanlar olarak görünseler de kendi iddialarına göre yüce ve şerefliydiler çünkü etik açıdan duyuları tamdı; algıları ve ifade güçleri sonsuzdu.

Bohemlerin çoğu, toplum gözünde geçerliliği olmayan inançları uğruna acı çekmeye hatta açlık içinde kıvranmaya hazırdı. On dokuzuncu yüzyılda bohemleri resmeden tablolar, onları apartman dairelerinde kirli tavan aralarında, sandalyenin üzerine yayılarak oturmuş halleriyle gösteriyordu. Genellikle çok zayıf ve yorgundular. Uzaklara bakıyorlardı; kitap raflarındaysa genellikle bir kurukafa bulunurdu. Yüzlerinde, bir fabrika patronuna ya da şirket yöneticisine meydan okuyan bir ifade olurdu; adeta burjuvazinin yataklık ettiği sığ faydacılığa ve çıkarcı ilişkilere teslim olmadıklarını söyler gibiydiler.

Bohemlerin yokluk içinde yaşamayı tercih etmelerinin temel nedeni, nefret ettikleri bir işte çalışmaktan korkuyor olmalarıydı. Charles Baudelaire, bütün işlerin ruhu darmadumán ettiğini söylüyordu, tabii şair ya da "savaşçı" olmak hariç. Marcel Duchamp 1915 yılında New York'a gittiğinde Greenwich Village'e uğramış ve orayı "gerçek bir bohemler cenneti" olarak tanımlamıştı; çünkü orası "hiçbir şey yapmayan insanlarla doluydu." Duchamp'dan yarım yüzyıl sonra Jack Kerouac, West Coast'ta bir barda yaptığı bir konuşma sırasın-

Stüdyosunda Bir Ressamın Portresi, *bir zamanlar Géricault'nun olduğu sanılıyordu, şimdi ressamı bilinmiyor, 1820*

Gustave Courbet, Ressamın Kendi Portresi (Pipolu Adam), 1848-9

da "San Francisco'daki işlerine yetişebilmek için Millbrae ya da San Carlos'ta sabah 5:48 trenini yakalamak zorunda olan, gömleklerinin yakaları sıkı sıkıya iliklenmiş iş adamlarını" yerden yere vuruyor, onların yerine özgür ruhları, serserileri, şairleri, kendini yollara vuran beat'leri ve sanatçıları göklere çıkarıyordu. Çünkü onlar, "yolun oğulları olabilmek için geç saatlere kadar ayakta kalıyor, iş giysilerini ateşte yakıyor, yük trenlerinin geçişini seyrediyor, gökyüzünün yoğun sonsuzluğunu içlerine çekiyor ve miras edindikleri Amerika'nın ağırlığını hissediyorlardı."

Bohemler, aklı başında bir insanın başarılı bir firma ya da fabrikaya sahip olamayacağını kuramsal açıdan tartışmaya gerek duymuyorlardı; ancak birçoğu uygulamada bu çelişkinin kesinlikle var olduğunu ima eden sözler etti. Stendhal *Aşk Üzerine*'nin (1822) önsözünde, açık bir dille yazmaya ve geniş bir okur kitlesine hitap etmeye çalıştığını; ancak "sağırlara kulak, körlere de göz veremeyeceğini" söylüyordu: "Paralı insanlar ve bayağı isteklerinin izinden gidenler, senede 100.000 franklık bir gelir elde edenler, hele hele bankacılar, fabrikatörler ve saygıdeğer sanayiciler kitabı ellerine aldıkları gibi derhal kapasınlar... Bir devlet danışma kurulu üyesinin, tekstilcinin veya zeki bir bankacının aktif, olumlu, hareketli ve saygı gören yaşamı zenginlikle ilgili konularda verimlidir, hassas duygularla ilgili konularda değil. Bu beyefendilerin kalpleri zaman içinde taşlaşır. Her hafta sonu 2000 işçiye para ödeyen kişiler vakitlerini bu şekilde harcayamazlar; onların akılları her zaman yararlı ve olumlu meselelere çalışır." Stendhal'e göre bu kitap, tembellikten keyif almasını bilen, hayaller kurmayı seven, Mozart'ın operalarını dinlerken içinde uyanan hislerin coşkusuna kapılabilen ve kalabalık bir caddede yürürken tek bir an için güzel bir yüz görecek olsa sonrasında saatlerce acı tatlı düşüncelere savrulabilen insanlara hitap ederdi en çok.

Paranın ve düzenli iş sahibi olmanın ruhu mahvettiği ya da Stendhal'in deyişiyle "hassas duygulara" yaramadığı düşüncesi, bohemlerin tarihi boyunca defalarca tekrarlandı durdu. Örneğin Stendhal'in yakarışından yüz kırk yıl sonra, Charles Bukowski de Çığırtkanlar, Rahibeler, Bakkal Çırakları ve Senin İçin Bir Şey (1965), başlıklı şiiriyle iş adamlarının yaşamlarını gözler önüne sererek aynı yakarışa tercüman oluyordu:

nefesi kokan, büyük ayaklı,
sarı adamlar, kurbağalara benzeyen adamlar,
sırtlanlara benzeyen, melodi hiç icadedilmemiş
gibi yürüyen adamlar, iş verip işten atıp
kâr etmenin zekice olduğunu düşünen adamlar,
masraflı karılarını, oyulacak ya da fiyaka satılacak
ya da beceriksizlerden duvarla ayrılacak
altmış dönümlük bir arazi gibi sahiplenen adamlar ...
... on metre genişliğinde pencerelerin önünde durup da
bir bok göremeyen adamlar,
lüks yatlarıyla dünyayı gezebilen
ama yine de yelek ceplerinden çıkamayan
adamlar, salyangoz gibi adamlar, yılanbalığı gibi,
sümüklüböcek gibi, ve sümük gibi...*

Para ve mal mülk sahibi olmak, bohem değerler sisteminde şerefli insan olmamak demekti. Bohemlerin gözünde yatlar ve katlar, kibrin ve hoppalığın göstergeleriydi. Bohemlerin dünyasında kişinin statü sahibi olabilmesi için, albenili ve ilgi çekici bir konuşma tarzı olması ya da zekice ve gönülden yazılmış bir şiir kitabına imza atması gerekirdi.

1845 yılının Temmuz ayında, on dokuzuncu yüzyılın en tanınmış bohemlerinden biri olan Henry Thoreau, Walden Gö-

* Çev.: Ümit Tosun, Charles Bukowski, *Suda Yan Ateşte Boğul* (Parantez Yay.)

lü'nün kuzey kıyısında kendi elleriyle inşa ettiği ahşap bir kulübede yaşamaya başladı. Dışsal olarak basit ama içsel anlamda zengin bir yaşam sürüp süremeyeceğini görmek istedi. Amacı, bu sürecin sonucunda burjuvalara, maddî kıtlıkla ruhsal tatminin bir arada var olabileceğini kanıtlamaktı. İnsan, etraftakileri etkilemeye çalışmadığı zaman, yaşamak çok ucuza geliyordu. Thoreau bunu daha somut ifadelerle anlatabilmek için kulübeyi inşa ederken yaptığı harcamaların ayrıntılı bir dökümünü sundu okurlara:

Tahtalar	$ 8 03	Genelde köhnemiş tahtalardı
Çatı için kiremit kullanmadım	4 00	
Çıtalar	1 25	
İki adet ikinci el pencere . . .	2 43	
İki bin adet eski tuğla	4 00	
İki varil kireç.	2 40	Bu tahminimden yüksek tuttu
Sac	0 31	İhtiyacım olandan fazla
Şömine ızgarası için demir .	0 15	
Çivi	3 90	
Menteşe ve vidalar	0 14	
Sürgü.	0 10	
Tebeşir.	0 01	Büyük kısmını sırtımda
Ulaşım.	1 40	taşıdım
Toplam	$ 28 12	

"Lüks ürünlerin ve sözüm ona bize rahat yaşamlar sunan hizmetlerin çoğu, hiçbir biçimde vazgeçilmez değildir. Ayrıca bütün bunlar insanlığın gelişimine ket vurur" dedi Thoreau. Toplumun mal mülk sahibi olmakla şerefli olmak arasında doğru orantı kuruyor oluşuna da karşı çıktı ve ekledi: "İnsan, vazgeçebildiği eşya oranında zengindir."

WALDEN;

OR,

LIFE IN THE WOODS.

BY HENRY D. THOREAU,

AUTHOR OF "A WEEK ON THE CONCORD AND MERRIMACK RIVERS."

I do not propose to write an ode to dejection, but to brag as lustily as chanticleer in the morning, standing on his roost, if only to wake my neighbors up. — Page 92.

BOSTON:

TICKNOR AND FIELDS.

M DCCC LIV.

Henry Thoreau – Walden. *İlk baskının kapak tasarımı,* 1854

Thoreau, parasız insanlara olan yaklaşımımızı değiştirmeye çalıştı. Meteliksiz olmak, yaşam oyununda da bir kaybeden olmak demek değildi (burjuva bakış açısı ısrarla bunu iddia ediyordu halbuki). Bir kişinin parası azsa eğer, yaşam enerjisini iş alanlarına değil de başka etkinliklere ayırıyor olabilirdi, belki nakitte değil de başka alanlarda zengin olmayı amaçlıyordu. Thoreau bu durumu açıklamak için "fakirlik" terimi yerine yeni bir terim kullanmayı tercih etti: "basitlik." Ona göre basit bir yaşam sürmek, insana dayatılan maddî bir koşul değil, bilinçli bir seçimdi. İşte burada Bostonlu tüccarlara şunu hatırlatıyordu Thoreau: "bir zamanlar Çinli, Hindu, Persli ve Yunan filozoflar da bu basitlikte yaşamışlardı". Walden Gölü'nün kıyısında geçirdiği günlerin sonunda Thoreau'nun sanayileşmiş burjuva toplumuna ilettiği mesaj, ondan önceki ve sonraki bohemlerin gönülden bildikleri bir mesajdı: "Para, ruhun ihtiyaçlarından hiçbiri için lazım değildir insana."

3

Bohemler, hakim kültürle bağdaşmayan bir yaşam sürebilmemiz için etrafımızdaki değerler sisteminin nitelikli olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bir araya geldiğimiz ve ilişki içinde olduğumuz insanlar, dinlediğimiz müzikler ve okuduğumuz kitaplar bize bu anlamda destek olmalıydı.

Bohemler, şu gerçeğin farkına varmışlardı: bunu açıkça dile getirmese de paranın ve toplumsal başarının son kertede gerekli olduğunu hisseden bir arkadaşımızla yapacağımız birkaç dakikalık bir sohbet ya da burjuva kahramanların başarılarını öven (böylece alternatif hırsların değerini sinsice imha eden) bir dergi, bizim iç huzurumuzu bozabilir, bohemliğe olan bağlılığımızı tehlikeye atabilirdi.

İşte bu nedenle bohemler, birlikte vakit geçirecekleri insan-

Fotoğrafçı Lee Miller ve arkadaşı model Tanja Ramm, Paris Montparnasse'da Miller'ın atölyesinde, 1931

ları büyük bir özenle seçerlerdi. Bazıları (Thoreau gibi) toplumun kötü etkilerinden tümüyle uzaklaşmak için inzivaya çekildi. Diğerleriyse, kendileri gibi olanların bir araya geldiği komünlere sığındı. Böylece bir şekilde okul, aile ve iş aracılığıyla tanıştıkları insanlarla kurulan sahte ilişkileri reddetmiş oluyorlardı.

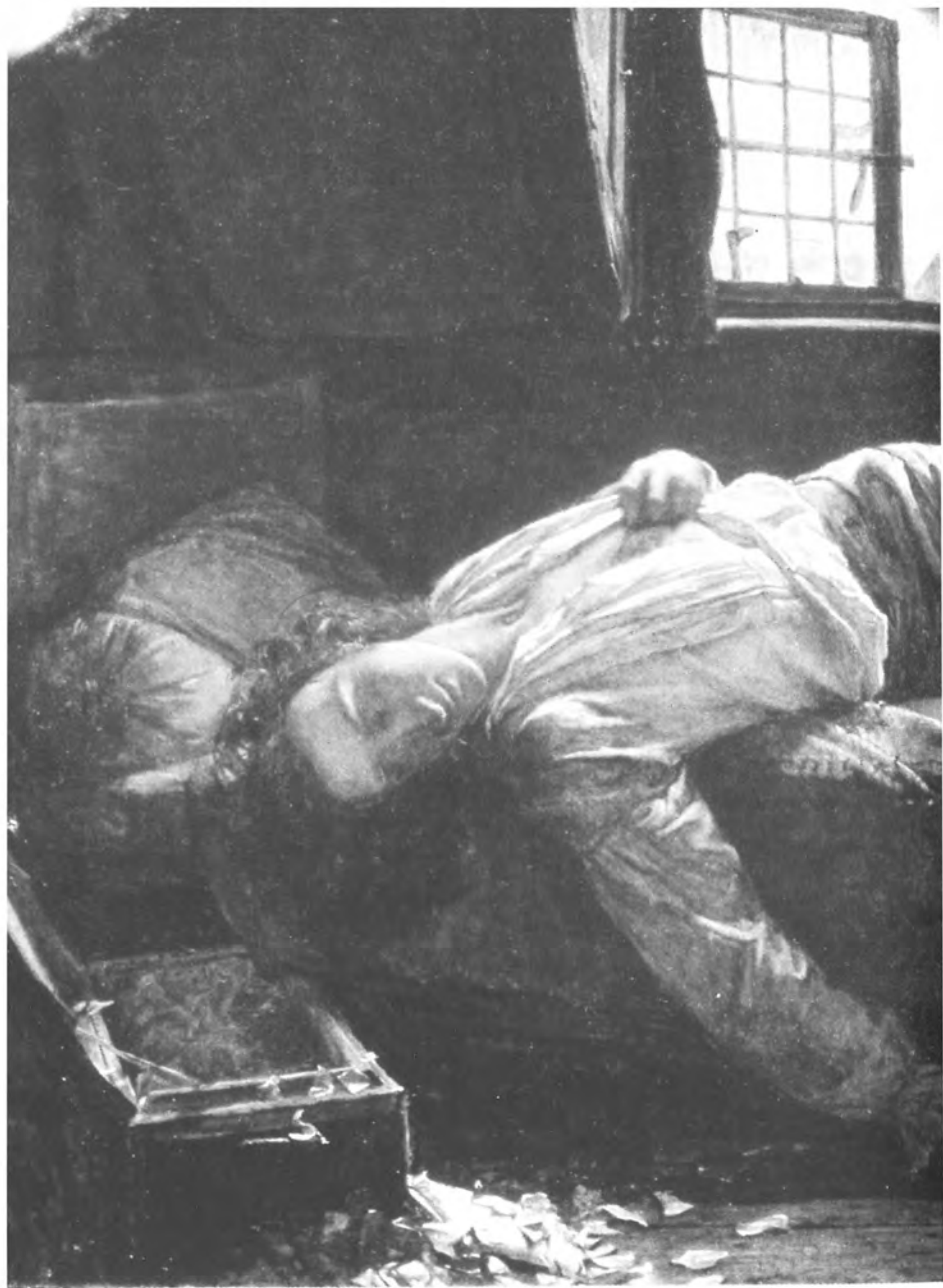
Büyük şehirlerde yaşayan bohemler belli bazı semtlerde toplanmaya başladılar; çünkü etraflarında statü odaklı ilişkiler yerine samimi ilişkiler kurabildikleri insanlar olsun istediler. Bohemlerin tarihi, içinde nice arkadaşlığın kurulduğu, hatta bu beraberliklerle ünlü yer isimleriyle doludur: Montparnasse, Bloomsbury, Chelsea, Greenwich Village ve Venice Beach gibi.

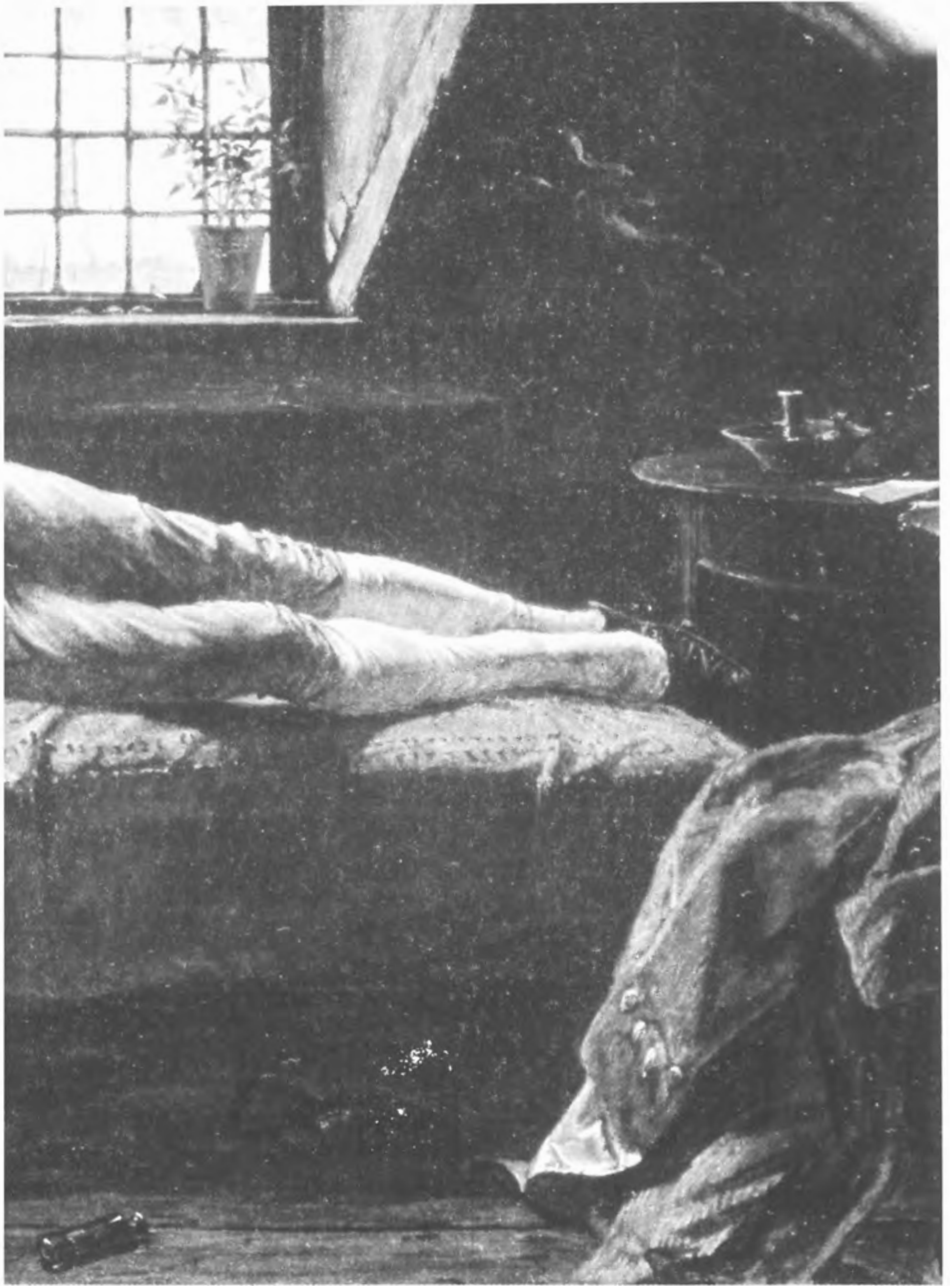
4

Bohemler, başarısızlık sözcüğünü de yeniden tanımladılar. Burjuva ideolojisine göre iş ya da sanat alanında yaşanan başarısızlık, o insanın kişiliğine dair ipuçları sağlıyordu bize; çünkü toplum ödülleri dağıtırken gayet adil davranıyordu.

Ancak bohemler sözde başarısızlığın böylesine can yakıcı terimlerle yorumlanmasına karşı çıktılar ve dünyanın genellikle budalalık ve önyargılarla yönetildiğini öne sürdüler. Bohemlere göre insan doğası göz önünde bulundurulduğunda, toplum tarafından saygı görmeyi başarmış kişiler (istisnalar hariç) en zeki ve en iyi insanlar olamazlardı. Başarılı kişiler aslında, seyircinin kusurlu yönlerine hitap etmeyi ve seyirciye yaltaklanmayı becermiş kişilerdi. Bir kişinin ticarî bir başarıya ulaşmış olması, etik ve hayal gücü açısından ne derece kısır olduğunu gösteren en önemli göstergelerden biriydi.

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış bohemler, politika ve sanat dünyasından bazı kişilerin (burjuva bakış açısına göre başarısızlıkla sonuçlanmış olan) yaşamlarını değerlendirirken

Henri Wallis, Chatterton'ın Ölümü, *1855-6*

de aynı ölçütleri korudular. Bu konudaki en ünlü örneklerden biri, 1770 yılında henüz on sekiz yaşındayken, eserlerinin reddinden ötürü bir çöküş yaşayarak yoksulluk içinde intihar eden İngiliz şair Thomas Chatterton oldu. Alfred de Vigny'nin oyunu *Chatterton*'la birlikte genç şair, bohem değerleri yansıtan bir idol haline geldi. Oyun, gelenekler yerine kişisel özgünlüğü, parasal çıkarlar yerine nezaketi, akılcılık ve faydacılık yerine de samimilik ve deliliği çıkarıyordu göklere. De Vigny'nin mesajı şuydu: yetenekli ve duyarlı şairler burjuva toplumunun kaba cehaleti karşısında çaresizlik içinde kaybolup gitmeye, hatta intihar etmeye mahkumdular.

Tarih boyunca en önemli bohem sanatçıların kaderi, içten içe yüce bir ruh taşımalarına karşın toplum tarafından reddedilmeleri oldu hep. Chatterton'dan daha yetenekli ama en az onun kadar mutsuz olan bir başka şair Gérard de Nerval, 1855'te kırk beş yaşındayken yokluk içinde ve delirmiş bir halde kendini astı. Kendisi gibi, kişilikleri dolayısıyla burjuva dünyasına ayak uyduramamış yetenekli ve duyarlı kardeşlerinin kaderlerini dile getiriyordu de Nerval: "Hırs, bize göre değildi... mevki ve şeref peşinde koşan bu açgözlü ırk, bizi siyasî etkinliklerden de soğuttu. Kendimizi kalabalıktan sıyırabilmek için hep daha yükseğine tırmandığımız o fildişi kule kaldı bizlere sadece... O yüksek tepelere vardığımızda, tek başınalığın saf havasını soluyabiliyorduk en azından; efsanenin altın kupasından unutkanlığı içiyor; şiirle ve aşkla sarhoş oluyorduk."

1849 yılında otuz yedi yaşında öldüğünde, Edgar Allan Poe da bohemlerin soylu ölüm senaryolarından biriyle tamamlamış oluyordu yaşamını. Charles Baudelaire, Poe'nun yaşamı ve eserleri üzerine yazdığı bir denemede, ünlü şair ve öykücünün kaderinin, bu cani insanların arasında yaşamak zorunda olan her yetenekli adamın kaderi olduğunu yazmıştı. Baudelaire, Amerika gibi demokratik toplumların iki yüz-

lülüğüne lanet yağdırıyor, hiç kimsenin bu toplumlardan bir yardım ya da hoşgörü beklememesi gerektiğini söylüyordu: "Şairler, ne demokratik ne de aristokratik toplumlara uyarlar... Cumhuriyetlere ya da mutlak monarşilere de uymaz onların ruhları... Zavallı bahtsızlar... vasat ruhlardan oluşan o kalabalığın ortasında, acemi dehalarıyla acı çekmeye mahkumdur onlar."

Baudelaire'in Poe'nun yaşamından çıkardığı ders, daha sonra şairin eserlerine de yansıdı; en çarpıcı yansımasını ise, o ünlü deniz kuşunun hüzünlü kanat çırpışlarında buldu:

Albatros

Tayfalar sık sık yakalar, iş olsun diye,
Koca deniz kuşlarını, albatrosları,
Keskin çukurlar üstünden kayan gemiye
Eşlik eden o kaygıbilmez dostları.

Ama bırakıldılar mı güvertelerde,
O gök kralları ne sünepe, ne sarsak
Seriverir koca kanatlarını yere,
Yanlarında sürünen kürekler gibi, ak.

O kanatlı yolcu ne miskin, ne sümsüktür!
Ne çirkin, ne gülünçtür o güzel kuş şimdi!
Topallar kimi, uçan sakata öykünür,
Bir pipoyla gagasını dürtükler kimi!

O bulutlar prensine benzer Ozan da
Fırtınayla senlibenli, yaylara gülen,
Yere sürülmüştür yuhalar arasında,
Yürüyemez devce kanatları yüzünden.*

* Çev.: Sait Maden, Charles Baudelaire, *Kötülük Çiçekleri* (Çekirdek Yay.)

Hıristiyanlık nasıl İsa'nın dışlanmışlığını ve çarmıha gerilişini yüce terimlerle ifade ediyorsa, bohemlik de reddedilen insanın gururunu ve yüceliğini vurgulamak için kendine özgü ifadeler geliştirmiştir. Tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi, bohem şair onu anlamayan güruh tarafından işkenceye maruz kalır. Ve yine Hıristiyanlığın önerdiği hikayede olduğu gibi, kişinin toplum tarafından hor görülüyor oluşu, onun yüceliğinin bir kanıtıdır. Kişinin toplum tarafından anlaşılamamış olması, anlaşılması gereken şeylerin fazlalığını gösterir. Ve işte şair, kocaman kanatları olduğu için yürüyemez.

5

Toplumun ve gelenek göreneklerin bayağı olduğuna inanan bohemlerle birlikte, bireyin yüceliği daha çok vurgulanmaya başladı. Toplumun genel alışkanlıklarına uymama hevesi baş gösterdi. Victor Hugo, *Hernani*'nin (1830) önsözünde, "Kurallara son!" diye haykırıyordu, "Yetenekli insanların kişisel özgünlüklerinden vazgeçmeleri, Tanrı'nın bir hizmetçiye dönüşmesine benzer."

Benzer bir parolaya, Ralph Waldo Emerson'ın Self Reliance (1840) başlıklı denemesinde rastlamak mümkündü: "İnsan olan, toplum kurallarına uyum sağlamaz." Nasıl yaşayacağımızı, ne giyeceğimizi, yiyeceğimizi ve yazacağımızı belirleyen toplum kurallarına boyun eğen insan, bir süre sonra suratında "salakça bir ifadeyle" bakmaya başlar etrafa. Oysa her soylu insanın şu söze gönülden inanması gerekir: "Ne yapmam gerektiği yalnızca ve yalnızca beni ilgilendirir, insanların ne düşündüğüne göre belirlenemez." Emerson, "Umarım bu günler, toplumla uyum ve ahenk gibi sözleri son kez duyduğumuz günler olur" diyerek bitiriyordu sözlerini. "Umarım bu sözler tarihe karışır ve zaman içinde gülünçleşir iyice... Haydi artık boyun eğmeyelim, özür dilemeyelim artık...

Haydi pürüzsüz vasatlığı yerelim, yerle bir edelim, günümüzün o rezil mutluluk maskesini atalım artık yüzümüzden."

Hugo'nun ve Emerson'ın geleneğin zincirlerini kırma çağrıları yanıtsız kalmadı. Gérard de Nerval 1850'de ev hayvanları besleme geleneğine karşı çıkarak kendine bir ıstakoz edindi; ıstakozunu mavi bir kurdelenin ucunda Jardin du Luxembourg'da yürüyüşlere çıkarmaya başladı. "Neden bir ıstakoz, köpekten daha komik görünüyor olsun? İnsan başka herhangi bir hayvanı dolaşmaya çıkarabilir. Ben ıstakozlardan çok hoşlanıyorum. Huzur dolu, ciddi hayvanlar onlar. Denizin gizlerini biliyorlar, havlamıyorlar, insanın kişisel ve özel alanına köpekler gibi burunlarını sokmuyorlar. Hem Goethe de köpeklerden hiç hoşlanmazdı, kendisi kesinlikle deli değildi."

Büyük ve özgün bir sanatçı olmanın yolu, burjuvaziyi şaşırtmak, hatta aşağılamaktan geçiyordu. Flaubert, *Salammbô* (1862) adlı romanını bitirdiğinde, şöyle seslendi okurlara: "Bu romanı, 1. burjuvanın sinirine dokunmak, 2. duyarlı insanların cesaretini kırmak ve onları şaşırtmak, 3. arkeologları sinirlendirmek, 4. bayanların zeki olmadığımı düşünmelerini sağlamak, 5. bir oğlancı ve yamyam olarak ün salmak için yazdım."

1850'lerde, Paris'te bir grup öğrenci "yargıçların ve eczacıların hiç hoşuna gitmeyecek" bir kulüp kurdular. Kulübün adını "İntihar Kulübü" koydular. Yayımladıkları manifestoda, kulübün bütün üyelerinin otuz yaşına gelmeden önce (ya da kel kalmadan önce, hangisi önce olursa artık) yaşamlarına kendi elleriyle son verecekleri yazıyordu. Sonuçta üyelerden yalnızca biri intihar etti, ancak kulübün başarıya ulaştığı söylenebilirdi: Temsilciler Meclisi'nden bir politikacı, öfkeden köpürerek kulübün "ahlaksızlık ve kanunsuzluğun daniskası" olduğunu beyan eden bir konuşma yapmıştı ne de olsa.

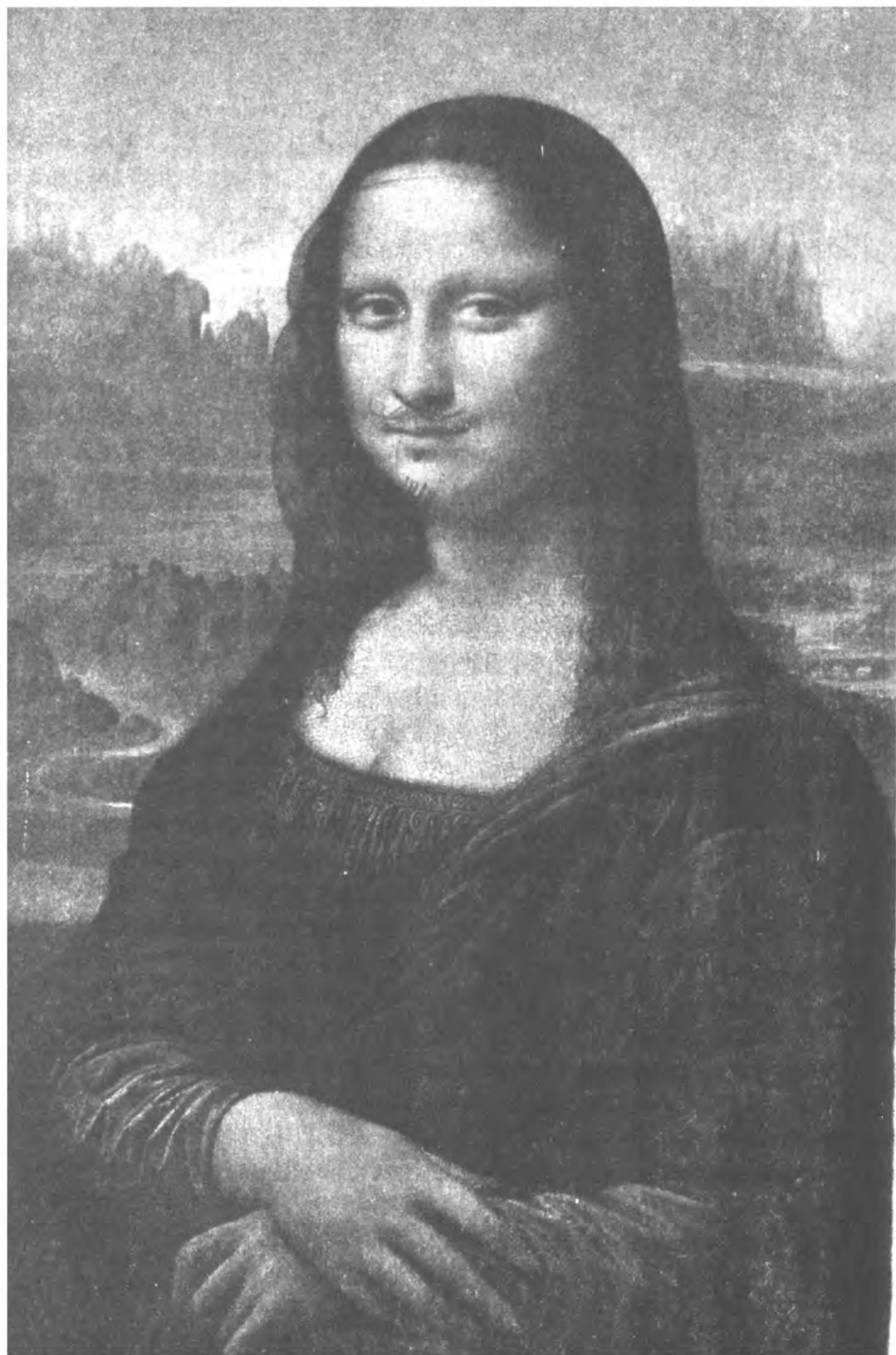
Bohemlik tarihi, saygın sınıfların sinirlerini bozmaya yö-

nelik çabalara bolca rastladığımız bir tarih olmuştur. 1917'de New York'ta bir grup sanatçı burjuva yaşamından ellerini eteklerini çekmeye karar verdiler ve bu amaçla "özerk ve bağımsız Greenwich Village"in oluşturulması için kolları sıvadılar. Greenwich Village, sanata, aşka, güzelliğe ve sigaraya adanmış bir memleket olacaktı. Grup, özerkleşen devletlerinin doğuşunu kutlamak üzere Washington Square Kemeri'nin tepesine tırmandı, orada viski içti, oyuncak tabancalarla sağa sola ateş etti ve yüksek sesle bir bağımsızlık bildirisi okudu. Bildiri, dur durak bilmeden tekrarlanan "halbuki" sözcüğünden oluşuyordu. İşte bu yeni cumhuriyetin (ki varlığını yalnızca gündoğumuna kadar sürdürebildi) üyelerinden biri, yıllar sonra o geceyi hatırladığında şöyle dedi: "Kendimizi her şeye adayabilecek radikallerdik biz. Yeter ki adadığımız şeyler, Orta-Batı'da tabu olsun."

Ne yazık ki bohemler burjuvaziyi şaşırtmak için çabaladıkça, burjuvazinin şaşırma eğilimi ve yetisi gitgide azaldı. Ancak yirminci yüzyıl bohemler tarihinin de ortaya koyduğu gibi, bu durum bohemlerin daha da tuhaf davranışlar sergilemelerine engel olmadı.

Dada'nın kurucusu Tristan Tzara, Zürih'te 1915'te yaptığı bir konuşmasında "Zeki olmak çok alışılmış bir şey artık" diyordu, "asıl az rastlanır olan, aptal olabilmek. Dada, aptallığın her yere yayılabilmesi için var gücüyle çalışıyor." Dadaistler bu amaçla, Zürih'teki şık restoranlara baskın yapıp burjuvaların akşam yemeklerinin tam ortasında "Dada" diye bas bas bağırıyorlardı. Dadaist ressam Marcel Duchamp, Mona Lisa'nın yüzüne bir bıyık çizerek, tablosuna şu ismi uygun gördü: *L.H.O.O.Q* (*Elle a chaud au cul / Sıcak bir götü var*).

Dadaist şair Hugo Ball, anlamsız ve çok dilli bir şiir tarzının öncülüğünü yaptı ve bu şiir sanatının ilk örneği olan "Karawane"yi Zürih'te bir gece kulübünde yüksek sesle okudu. Kafasında bir cadı başlığı, üzerinde de parlak mavi kartondan

yapılmış bir takım elbise vardı.

Dada ekolünün hedeflerini sonradan değerlendiren eski Dadaistlerden ressam Hans Richter, o günleri şu sözlerle hatırlıyordu: "Yeni bir insan türü ortaya çıkarmaya çalışıyorduk. Akılcılığın tiranlığından, sıradanlıktan, generallerden, anavatan fikrinden, uluslardan, resim satıcılarından, mikroplardan, toplumun baskılarından ve geçmişten kurtulmuş bir birey... Temel ilkemiz, çoğunluğun görüşlerini can evinden vurmaktı."

KARAWANE
jolifanto bambla ô falli bambla
grossiga m'pfa habla horem
égiga goramen
higo bloiko russula huju
hollaka hollala
anlogo bung
blago bung
blago bung
bosso fataka
ü üü ü
schampa wulla wussa ólobo
hej tatta gôrem
eschige zunbada
wulubu ssubudu uluw ssubudu
tumba ba- umf
kusagauma
ba - umf

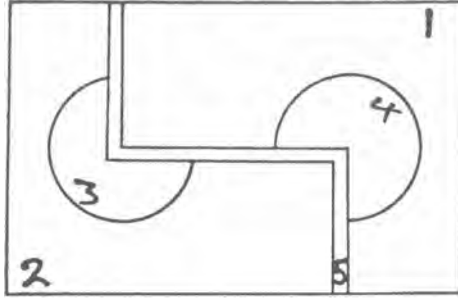
Diğer gruplar da Dada'nın ayak izlerini takip ettiler. Sürrealistler, 1924'te Paris'te, Rue de Grenelle'de Sürrealist Araştırmalar Bürosu'nu kurdular. Büronun vitrininde bir kukla manken asılı duruyor, halktan kişiler, rüyalarını, yaşadıkları tesadüfleri, politika, sanat ve modayla ilgili düşüncelerini büroya aktarabiliyorlardı. Bu yazılar daha sonra daktiloya geçiriliyor ve duvarlara yapıştırılıyordu. Büronun yöneticisi Antonin Artaud, "Aktif üyelerden çok, rahatsız olmuş üyelere ihtiyacımız var" diyordu.

1932'de en az Dadaistler kadar burjuvayı yerme meraklısı olan İtalyan Fütürist Filippo Marinetti, *Fütürist Yemek Kitabı*'nı yayımladı. Kitabın amacı, Marinetti'nin söylediğine göre, İtalyanların yemek zevklerinde devrim yaratmak, onları on dokuzuncu yüzyıl mutfağından biraz olsun uzaklaştırmak ve makarna dışında başka tatlara da açık olmalarını sağlamaktı (*yazar, maccheroni al ragù ve tagliatelle alla bolognese'nin, burjuvaların tipik yemekleri olduğunu söylüyordu*). Ancak kitaba merak saran ve bir hevesle satın alan herkes büyük hayal kırıklığına uğruyordu çünkü Marinetti'nin niyeti de (tıpkı Gérard de Nerval ve Antonin Artaud gibi) umutları boşa çıkarmaktı. Yemek tariflerinden bazı örnekler şöyleydi:

Çilekli Meme Tatlısı: Pembe bir tabak üzerinde, Campari'yle pembeye boyanmış ricotta'dan iki adet kadın memesi. Meme uçları şekerlenmiş çilekten olacak, ayrıca ricotta'nın altına döşenmiş olan taze çilekler de her bir ısırışta yeni yeni memeler yendiği izlenimi uyandıracak.

Aerofood: Bir tutam dereotu, bir zeytin ve bir portakalı alın, bir parça kartonun üzerinde yerleştirin. Kartonun üzerine aynı zamanda, yan yana dizilmiş bir parça kadife, bir parça ipek ve biraz da zımpara kağıdı olmalı. Zımpara kağıdını yemeyin. Portakalı emerken sağ elinizin parmaklarıyla zımparaya dokunun.

Kübist Sebze Kolajı: 1. Küçük küpler halinde doğranmış Ve-

rona kerevizi. Kırmızı biberle kızartın, üzerine de tekrar kırmızı biber serpin. 2. Küçük küpler halinde doğranmış havucu kızartın. Üzerine rendelenmiş turp koyun. 3. Haşlanmış bezelye. 4. Salamuraya yatırılmış İvrea soğanı. Üzerine doğranmış maydanoz serpin. 5. Küçük parçalar halinde kesilmiş Fontina peyniri (Parçalar bir santimetre küpten büyük olmamalı).

6

Bohemlerin aşırılıklarını görmek işten bile değildir. Özgünlüğe değer vermek ve yaşamın maddî olmayan yönlerini vurgulamakla, bir yargıcı ya da eczacıyı şaşırtan her şeyin (kabuklu hayvan beslemekten tutun çilekli meme yemeye kadar) çok önemli olduğunu savunmak arasında ince bir çizgi vardır.

Bohemler, yaşamlarını ruhanî bir boyutta tanımlamaya öylesine hevesliydiler ki en sonunda, pratik meselelere gösterdikleri ilgisizlik yüzünden, geçimlerini sağlamak için yoğun bir mücadeleye girmek zorunda kaldılar. Bu yüzden de ruh üzerine düşünmeye daha az vakit ayırır oldular. Onlardan çok daha meşgul ve maddiyata düşkün bir yargıç ya da eczacı da beden üzerine düşünmeye daha az vakit ayırıyordu.

1814'te Massachusetts'te bir grup ütopyacı bohem sanatçı, paraya ve işe hiç önem vermediklerini beyan ederek komün halinde Fruitlands adını verdikleri bir çiftlikte yaşamaya başladılar. Yalnızca karınlarını doyuracak kadar yiyeceği çiftlikte üretmeye, geriye kalan enerjilerini de şiire, resme, doğaya ve romantik aşklara yönlendirmeye karar verdiler. Komünün kurucusu olan Bronson Alcott, komündeki üyelerin görevinin "olmak" olduğunu söylüyordu, "yapmak" değil. Alcott ve arkadaşları, kendilerinden önceki ve sonraki bohemlerde de görebildiğimiz birtakım ilkelerin ve ideallerin sonuna kadar arkasındaydılar: pamuklu giysiler giymiyorlardı (çünkü pamuğu köleler topluyordu), et ve süt ürünlerini yiyip içmiyorlardı, yine kendi içinde ilkeleri olan bir vejetaryen mutfağını tercih ediyorlardı (yalnızca havaya doğru büyüyen sebze ve meyveleri yiyorlardı; havuç ve patatese karşıydılar çünkü onlar toprağın altına doğru büyüyordu. Oysa gökyüzüne ulaşmaya çalışan elma ve armutlar, onların başlıca besin maddeleri arasındaydı).

Önceden de kestirilebileceği gibi, Fruitlands komünü uzun ömürlü olmadı. Birlikte geçirdikleri ilk yazın sonunda sorunlar çıkmaya başladı: komündeki çiftçiler pratik yaşama dair işlerle ilgilenmeyi reddettikleri için, ruhu ve bedeni bir arada tutabilmek yoğun bir çaba gerektirmeye başladı. Homeros ve Petrarka okumak şimdi ikinci planda kalmıştı. Komünün kuruluşundan birkaç yıl önce Boston'da Alcott'la bir araya gelen Emerson, Fruitlands üyelerinden şu sözlerle bahsediyordu: "Öğretileri ruhsal bir öğretiydi; ancak sözlerinin vardığı yer hep aynı oluyordu: 'Bize biraz daha para gönderebilir misiniz?'" Fruitlands kurulduktan altı ay sonra, büyük bir hayal kırıklığı ve buruklukla dağıldı. En ufacık bir burjuva disiplinine bile dahil olmayı reddeden, bu yüzden de süreç içinde ekşimiş ideallerle baş başa kalan bütün bohemlerin yaşadığı bir senaryoydu bu.

Burjuvalar, bohemlerin iddia ettikleri gibi yanlış yönlenmiş ve etkisizlerse eğer, o zaman burjuvazinin statüye nasıl yaklaştığıyla ilgili endişeye kapılmak, saçma ve gereksizdir. Birçok düşünce Orta-Batılılara çok şaşırtıcı gelmişse de bu durum, onları şaşırtan her şeyin çok parlak olacağı anlamına gelmez. Yargıçların ve eczacıların mükemmel bir hayat sürdükleri düşüncesi yoksa ortada, o zaman onların davranışlarını ve zihniyetlerini sorgulamanın ve bunlara karşı çıkmanın da bir gereği yoktur.

7

Ancak bu, kişinin tümüyle kendini geri çekmesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Dışarıdan bakıldığında bohemliğin aşırılıklarının gözümüze batması bir yana, bohemlik hareketinin önemli bir katkısı, burjuva ideallerine sıkı bir biçimde meydan okumuş olmasıdır. Bohemler burjuvaları, iyi bir yaşamda zenginliğin oynadığı rolü yanlış anlamakla, başarısızlığı cezalandırırken çok aceleci davranmakla, pratikteki başarıları fazlasıyla göklere çıkarmakla, sahte görgü kurallarına gereğinden fazla kendini adamakla, kişisel nitelikleri yalnız ve yalnız yetenekle özdeşleştirmekle, sanatın, duyarlılığın, oyunbazlığın ve yaratıcılığın değerini hor görmekle ve düzene, kurallara, bürokrasiye ve zamanın iyi kullanılmasına çok fazla bel bağlamakla suçlamışlardır.

Bohemliğin katkısını en geniş terimlerle ve en anlaşılır biçimde ifade edecek olursak şunu söyleyebiliriz: bohemlik, alternatif bir yaşama biçimine meşruiyet kazandırmıştır; burjuvazi tarafından hor görülen ya da es geçilen bazı değerlerin otorite ve prestij kazandığı bir alt kültür yaratmıştır.

Tıpkı Hıristiyanlık gibi, bohemlik de kendimizi ve başkalarını değerlendirirken, bunu maddî değil de ruhsal terimlerle yapma şansını sunmuştur; Hıristiyanlığın hayal gücümüz

üzerindeki etkisini kaybetmeye başladığı bir çağda, on dokuzuncu yüzyılda, bir çok açıdan Hıristiyanlığın yarattığı boşluğu dolduran duygusal bir dayanak noktası olmuştur. Tıpkı Hıristiyanlığın manastırları ve kilise okulları gibi, bohemliğin tavan araları, kafeleri ve ucuz mahalleleri; burjuvazinin sunduğu ödüllerle ilgilenmeyen insanların barındıkları ve arkadaş edinebildikleri sığınaklar olmuştur.

Dahası, tarihteki bohem karakterlerin duruşları, toplumdaki statü sisteminden dolayı endişe duyanlar için rahatlatıcı bir etki yaratmıştır. Ana akımdan sapan karakterlerin uzun ve bütünleyici bir tarih oluşturduğu ve bu tarihin içine on dokuzuncu yüzyılda Paris'te yaşamış şairlerin, oyunbaz bir yıkıcılığı olan Dada hareketinin ve Sürrealistlerin pikniklerinin de dahil olduğu düşüncesi yürek ferahlatıcı olmuştur.

Önceleri gözümüze fazlasıyla dikbaşlı ve absürd görünen bohemlik hareketi, zeki ve yetenekli bohemlerin sayesinde ciddi ve övgüye değer bir hareket olma niteliğini kazandı. Bohemlik sayesinde avukat, girişimci ve bilim insanı rollerinin yanına şair, seyyah ve yazar rolleri eklendi. Bu karakterlerin, tuhaflıkları ve maddî yetersizlikleri bir yana, kendi başlarına yüksek bir statü taşıdıkları düşüncesi doğdu.

8

Statü endişemizi dindirebilmek ve endişemize akıllıca bir çözüm getirebilmek için öncelikle şunun farkına varmamız gerekiyor: bize statü sağlayacak kaynaklar çok çeşitlidir ve tümüyle bizim irademize bağlıdır. Seyircilerimiz pekala sanayiciler, bohemler, aileler ve filozoflardan oluşabilir.

Statüye dair duyduğumuz endişe ne kadar can sıkıcı olursa olsun, bu endişenin hiç var olmadığı bir yaşam düşlemek zordur. Çünkü başkalarının gözünde başarısız olacağımız ve yerin dibine batacağımız korkusu, sahip olduğumuz hırsların

doğal bir sonucudur. Statü endişesi, başarılı bir yaşamla başarısız bir yaşam arasındaki farkı idrak ettiğimiz zaman ödediğimiz bedeldir.

Ancak bütün bunlara karşın, statüye duyulan ihtiyaç değişmez bir ihtiyaç bile olsa, bu ihtiyacımızı nerede gidereceğimiz sorusuna verilecek cevaplar tümüyle bizim elimizdedir. Yargılama yöntemlerini bildiğimiz ve onlara saygı duyduğumuz bir toplum, bizi başarısızlıkla suçlarsa kendimizi aşağılanmış hissederiz. İşte bu yargılara boyun eğersek ve onlardan korkarsak, statü endişesi kaçınılmazdır ve bizim için gerçekten büyük bir sorundur. Çünkü toplumun yargılarının doğal olduğuna ve Tanrı buyruğu olduğuna inandırılmışızdır. Etrafımızdakiler bu yargıların kölesi olmuştur, biz de alternatifler akıl etmeye çekiniriz.

Felsefe, sanat, politika, Hıristiyanlık ve bohemliğin derdi, var olan statü hiyerarşisinden kurtulmak değildir. Onlar, çoğunluğun hiyerarşisine uymayan, hatta onu eleştiren yeni bir hiyerarşi yaratmaya çabalamışlardır. Başarıyla başarısızlık, iyiyle kötü, şerefliyle şerefsiz arasındaki ayrıma sıkı sıkıya bağlı kalmayı reddetmiş, bu ağır başlıklar altında nelerin yer alacağına dair bakış açımızı yeniden şekillendirmeyi amaçlamışlardır.

Statü endişesine önerdiğimiz çözümler, toplumun yüksek statü değerlendirmelerine uymayan ve uymak istemeyen; fakat buna karşın "kaybeden" ya da "bir hiç" yaftasını kesinlikle hak etmeyen karakterlere meşruiyet kazandırmışlardır. Onlar, yaşamda başarılı olmanın birden fazla yolu olabileceğini (doktorun ya da eczacının peşinden gittiği yollar dışında) alternatif yolların da yaratılabileceğini hatırlatan, bizi ikna eden, yüreğimizi avutan bir dizi çözüm sunmuşlardır bizlere.

Simon Prosser, Caroline Dawnay, Nicole Aragi, Dan Frank, Michael Ledger Lomas, Michael Port, Dominic Houlder, Tom Graves, Felicity Harvey ve Austin Taylor'a teşekkürler.

DİZİN